
JURA

A Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja

Tartalomjegyzék

Studium

Ádám Antal: Értékredezés az ezredfordulón

Kajtár István: "C.S.S. "Alabama" (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)

Kolloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

Herke Csongor: A fiataikorúak elleni büntetőeljárás

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a berlini Falon

Corpus juris

Ad hoc

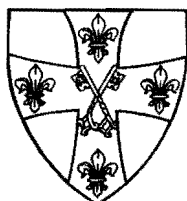
Fenyvesi Csaba: "Small countries have to be smarter" avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trier-i egyetemen

Király Eszter M.: A katedrán

Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István

Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentáció

IV. évfolyam 1. szám

1997. május

Tartalomjegyzék:

Studium

Ádám Antal: Értékrendezés az ezredfordulón	1
Kajtár István: „C.S.S. „Alabama” (Adalék a tengeri háborúk jogtörténetéhez)	14

Colloquium

Bércesi Zoltán: A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig	21
Herke Csongor: A fiatalok elleni büntetőeljárás	29

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán: Graffiti a berlini Falon	33
Corpus iuris	37

Universitas

Fenyvesi Csaba: „Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?	39
Petrétei József: Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trier-i egyetemen	42

Ad hoc

Király Eszter M.: A katedrán	45
Boleratzky Lóránd: In memoriam dr. Arató István	48
Ádámné Babics Anna: Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi Jogi Tanszéken	49

JURA - a JPE Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja.
HU-ISSN 1218-0793

Postacím: 7601 Pécs, Pf.: 9., Polgári Jogi Tanszék; ☎ (72)-411-433/3216

Felelős kiadó: Dr. Kengyel Miklós dékán.

Szerkesztőbizottság: Dr. Benedek Ferenc főszerkesztő,
Dr. Szécsényi László főszerkesztő-helyettes, Dr. Maczonkai Mihály, Dr. Petrétei József.

Állandó munkatárs: Király Eszter M. (Corpus Juris)

A megjelentetésre szánt **kéziratokat** kérjük a szerkesztőbizottsághoz eljuttatni.
Önként beküldött kéziratokért a szerkesztőbizottság felelősséget nem vállal.
A lap a Studium rovatba másodközlésre nem fogad el tanulmányokat.

Tipográfia: Martin & Tsa. Bt.

Műszaki vezető: Sümegi Ferenc

A lap, valamint a benne szereplő valamennyi cikk szerzői jogilag védett, ezeknek a szerzői jogi törvény keretein kívül történő bármilyen felhasználása jogellenes és büntetendő. Ez különösen a sokorosításra, fordításra valamint elektronikus rendszereken keresztül történő feldolgozásra és tárolásra vonatkozik. Fénymásolatok személyes használatra készíthetők az egyes tanulmányokról, vagy azok részleteiről. Üzletszerűen készített, illetve felhasznált másolatok díjkötelesek.

Studium

Ádám Antal
egyetemi tanár, alkotmánybíró

Értékrendezés az ezredfordulón

Bevezető megjegyzések

Az értékelés az ember szellemi aktivitásának, életvitelének, önfejlesztésének, sorsformálásának nélkülözhetetlen megnyilvánulása és eszköze. Az értékelés mérlegelést, becslést, megítélést jelent. A mérlegeléshez, értékeléshez ismérvek, szempontok, mértékek, illetve mércék szükségesek.¹ Az értékelés ezek felhasználásával különböző tárgyak: természeti adottságok, emberi alkotások, célok, követelmények, tulajdonságok, megnyilvánulások minősítését és arányosítását jelenti, amely az értékelt tárgykörök rangsorolásához vezet. Természetes ezért, hogy a külvilágra, a transzcendenciára, az emberre, az emberi gondolkodásra, megismerésre és viselkedésre vonatkozó, tehát lételméleti, ismeretelméleti, metafizikai, vallási és erkölcsi gondolkodás eljutott az értékelés és az értékek elvont, elméleti vizsgálatának szükségességéhez. Különösen a múlt század közepétől kezdődően számos értéktani (axiológiai) koncepció nyert kimunkálást.

Az axiológia vagyis az értéktan, értékelmélet internacionális elnevezése érzékelteti, hogy ez a teória részben ontológiának, részben deontológiának minősül, mivel egyaránt törekszik a meglévő és a létrehozandó valóság lényeges problémáinak kutatására és minősítésére. Az axiológiának a filozófia nagy áramlataihoz igazodó, számos irányzata született. Ezek különböző mértékben és tartalommal kapcsolódnak a vallási értékeket hirdető vallástani, a gazdasági értékeket kutató közgazdaságtani, az erkölcsi értékeket vizsgáló etikai, a művészi értékek elemzését végző esztétikai, a jogi értékeket taglaló jogbölcseleti és az egyéb normatív értékeket kutató deontológiai irányzatokhoz és koncepciókhoz. Fontos vizsgálati tárgyköreivé és szempontjaivá váltak az érték kategóriák a politológiai kutatásoknak, valamint az egyéni, közösségi és a társadalmi értékorientációk feltárására vállalkozó értékszociológiai vizsgálá-

toknak is. Az axiológia ezáltal serkentő, megtermékenyítő hatást gyakorol egyrészt az ágazati értéktanokra, másrészt általánosító gyűjtőcsatornája lehet az említett diszciplínák sajátos eredményeinek. E megállapítás alátámasztására az értékelméletek főbb irányzatai közül a következőkre utalok.

I. Értékelméletek

1. Az értékelméletek főbb csoportjainak összegező felidézése előtt, annak csak megemlítésére szorítokozom, hogy az ókori görög társadalomtudományok művelői bár kifejtették véleményüket az evilági, a metafizikai, a szellemi és erkölcsi javakról, de nem operáltak kifejezetten az értékek modern értelemben vett értéktani kategóriáival.

A nevesített értéktani irányzatok áttekintését annak kiemelésével kezdem, hogy a bölcsélet és a társadalomtudományok magyar művelői között többen foglalkoztak értéktani vizsgálatokkal és jutottak el markáns állásfoglalásokhoz. Az időrend figyelembevételével közülük elsőként *Böhm* Károlyt említem, aki több tanulmányban, sőt 1906-ban „Axiológia vagy Értéktan” címmel Kolozsvárott megjelent 342 oldal terjedelmű monográfiában végezte el az addig ismerté vált főbb értékelméleti (főleg a hedonista és az utilitarista) irányzatok és ágazati (különösen az etikai, esztétikai, logikai és közgazdaságtani) értéktanok kritikai elemzését, valamint az érző, a tetsző, a becsülő és az értékelő ítéletalkotás, továbbá a megállapító és az értékelő ítélet sajátosságainak bemutatását. *Böhm* Károly vizsgálatainak középpontjában mindvégig és szinte kivétel nélkül az individuum, az Én, a becsülő, értékelő személy és annak értékítélete áll. Mellőzi tehát a közösségi, a társadalmi értékírányultságok sajátosságainak elemzését. Ez a megközelítés okozatszerűen fakad a műelőszavában jelzett abból az alapfelfogásból, hogy ismereteink „közvetlen tárgya nem a tőlünk független valóság, hanem annak alanyilag megalkotott képe”. Természetes ennek alapján, hogy *Böhm* értékelméletének alapkérdése az önérték fogalma, amelyet mint legfőbb értéket az önszeretetben véli megtalálni. Az érték hordozója az Én szellemi mivolta. Ez a minőség szerinte a végső érték. A szellem csodálatos adottsága testesül meg abban, hogy képes önmaga fölé emelkedni. Ennek következtében anyni mértékünk lesz a tárgyak megbecsülésére, ahány fokán állhat az értékelő alany szellemének emelkedettségé. A szellem fejlődési skáláján először a hiány, a fájdalom ellentétéként szereplő „élvet”, másodikként a hasznosság sokféleségét, csúcson pedig a szellem legmagasabb méltóságát, vagyis a nemes önérték jelölte meg a szerző.

¹ Vö. *Ancsel* Éva: Az ember mértéke vagy mértékhiánya. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1992.

A nemes szellem értéke ugyanis tisztaságában, öntudatosságában és szabadságában áll. Az emberi értékek tehát a lelki fejlettség eltérései folytán plurálisak. A társadalomnak azonban szerinte nincs öntudata és ennek következtében önértékkel sem rendelkezik.

2. 1911-ben jelent meg ugyancsak Kolozsvárott *Somló* Bódog „A helyes jog elméletéről” c. tanulmánya.² A tanulmány nagyrészt reflexió Franz List, neves német büntetőjogász és munkatársai által feltett kérdésekre, különösen arra, hogy melyek azok a végső értékek, amelyeket az akkori német büntetőjogi kodifikációs javaslatok kidolgozásához a szakemberek figyelembe vehettek. List szerint a tudományos jogpolitikának a jogösszehasonlítás tapasztalatait kell hasznosítania. A jogfejlődés ugyanis egységes irányzatokról tanúskodik és a helyesség ismérve a tényleges fejlődés iránya. A fejlődés irányának pedig az tekinthető, ami a fejlett államok jogának alakulásában közös. A fejlődés nyújtja a létező és a létrehozandó szintézisét. A fejlődésben lévő és a helyes tehát egybeeső fogalmak. *Somló* nem fogadta el List felfogását. Szerinte a történelmi alakulás magában véve sem nem helyes, sem nem helytelen. Előbb kell ugyanis helyesnek értékelnünk azt a célt, amely felé valamely irányzat mutat, hogy a fejlődési tendencia szerint állapíthassuk meg a jogintézmények helyességét. *Somló* szerint a jog helyessége vagy helytelensége erkölcsi kérdés. A jog cselekvési szabály, a cselekvési szabály helyességének megítélésére pedig ugyanaz a mérték szolgál, mint az általa előírt cselekvések helyességének a minősítésére. Azt a cselekvési szabályt és így azt a jogi szabályt mondhatjuk helyesnek, amely helyes cselekvést ír elő. Cselekvéseink helyességét pedig az erkölcs mértéke szerint kell megítelnünk.

Az európai értékrend morális összetevői szerepelhetnek kontinensünkön a tárgyi jog helyes és értékes voltának minősítéséhez leginkább használható értékmérőként *Moór* Gyula szerint is.³

3. Figyelmet érdemlő értéktani kutatásokat is végzett az 1945-ben gyilkos golyó által 40 évesen elhunyt nagy tehetségű magyar filozófus, gróf Révay József az etika és értékfilozófia viszonya tekintetében. Révay világosan látta, hogy korunk etikájának művelésében mellőzhetetlen az érték, mégpedig az erkölcsi érték tisztázása. Az összefüggések sokrétűségében azonban az érték mibenlétét is antinómikusnak látta. Úgy vélte, hogy az erkölcs személyhez szól, ezért az erkölcs sarkpontját

„az alanyi oldalon, a személyben, annak létmódjában kell keresnünk. A valóságos viszonyokban az értékhez az értékelésen át vezet az út. Az értékelés pedig rádöbbsent bennünket arra, hogy „a mindenség reális valóságra és irreális értékekre tagozódik”.⁴ A valóságos és az axiológiai világrend ellentétének feloldására azonban Révay nem vállalkozott. Kierkegard, Heidegger, Bergson, stb. féle egzisztencialfilozófia hatására az emberi létben és az erkölcsben is a befejezetlenséget, a fájdalmat, a bizonytalanságot, a feszültséget és a teremtő szent nyugtalanságot hangsúlyozta.⁵

Az értéket a fejlődésben kereső és megjelölő értéktani felfogások körében sok írást produkáló csoportot alkotnak *Marx*-nak a társadalmi formációk elért és általa posztulált fejlődésére vonatkozó nézetei, illetve más szerzők marxi szemléletű értéktani vizsgálódásai. Ezek közül a hazai kutatók sorában különösen *Lukács* György, *Heller* Ágnes, *Kulcsár* Kálmán, *Hankiss* Elemér, *Peschka* Vilmos és *Samu* Mihály munkáira hivatkozhatunk.⁶ Anélkül, hogy ehelyütt külön-külön utalnék a szerzők elemzéseire és következtetéseire, arra emlékeztetek, hogy az emberi és a társadalmi viszonyok összetevőinek történelmi alakulásában értéknek tekintették mindazt az erőfeszítést, szellemi vagy más produktumot, ami előmozdította, illetve elősegíti a gazdasági alap, a társadalmi viszonyok fejlődését vagy az ember nembeli lényegének kibontakozását.

Arra a kérdésre, hogy a jog mikor vesz részt alkotó módon az említett folyamatban, a különböző szerzők némileg eltérő válaszokat adtak. A marxi szemlélet keretében leginkább egyszerűsítettnek az a válasz tekinthető, amely szerint a jog értékes voltát az dönti el, hogy mennyire hűen fejezi ki és milyen mértékben szolgálja a gazdasági alap fejlődését. Eme általános meghatározás súlyos buktatója, hogy ennek alapján bármely önkényuralmi rendszer joga is értékesnek minősül, ha megfelelően

⁴ L. Révay József: *Etika*. Athenaeum 1942. 279. o.

⁵ L. Révay József: *Érték és valóság*. Athenaeum 1939. 275-293. o. Révay erkölcsfilozófiai munkásságának közelebbi értékelését lásd Kiss Ilona: *Egy "kelet-közép-európai" etikai kísérlet (gróf Révai József)*. In: *Erkölcs és változás. A kaposvári erkölcsfilozófiai és -nevelési konferencia előadásai*. Kaposvár 1994. 64-70. o.

⁶ L. különösen *Heller* Ágnes: *Érték és történelem (Tanulmányok)*. Magvető, Budapest 1969, *Peschka* Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Gondolat, Budapest 1972, *Hankiss* Elemér: *Érték és társadalom (Tanulmányok az értékpszichológia köréből)*. Magvető, Budapest 1977, *Peschka* Vilmos: *Érték és jogtudomány. Állam- és Jogtudomány 1978. 3. sz.*; *Peschka* Vilmos: *Értékek és kategóriák a jogalkotásban*. Jogtudományi Közlöny 1981. 4. sz.; *Samu* Mihály: *Jog és érték*. In: *Jogpolitika - jogelmélet, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1989*.

² A tanulmányt újra közli a *Jogállam* 1996. 1-2. száma.

³ L. *Moór* Gyula: *Jogfilozófia*. Püski, Budapest 1994. 240-256. o.

fejezi ki és mozdítja elő a gazdasági alap fejlődését. Ezt a fogyatékossgát kívánta elkerülni az a meghatározás, amely a jog helyességét attól tette függővé, hogy megfelelően tükrözi-e - immár nem a gazdasági alapot, hanem - a fejlődő társadalmi viszonyokat. A fejlődés fogalmának bizonytalansága készítette egyes kutatókat arra, hogy közelebbről keressék a társadalmi viszonyok fejlődésének irányát és tartalmát is. Marx a fejlődés eredőjét „az emberi lényeg” mind teljesebb megvalósulásában, így különösen a munkában, az ember társadalmiságában, tudatos voltában és szabadságában, mint egymást átható univerzalitásban, vagyis a szakadatlan változásban, fejlődésben levő társadalmi viszonyok függvényében összegezte.

A vázolt felfogások tehát túlléptek az egyéni, szubjektív értékválasztások ismérveinek, mértékeinek és jellemzőinek vizsgálatán. Az értékek ontológiai eredetének, történelmi változásainak, közösségi, társadalmi összefüggéseinek feltárása során azonban ugyancsak a teljesség, a véglegesség, a lezártág igényével törekedtek az értékelés és az értékek objektívnek, egyedülinek és abszolútnak tartott ismérveit felkutatni és megállapítani.

4. Tanulmányomban még röviden sem térhetek ki, hanem csupán utalok azokra a szociológiai értékutalásokra, amelyek Magyarországon a 1960-as évek közepétől több tárgykörben, így főleg a különböző feltételezett - pl. a szokás- és hagyományörző, a polgári-individualista, az utópista-anarchista, a bürokratikus, a kispolgári stb. - értékorientációk, valamint meghatározott - pl. alkotó-vállalkozó, harcosan küzdő prométheuszi, másokat segítő közösségi, visszahúzó, élvezeteket hajszoló, stb. - életfelfogások értékelésére vonatkozó empirikus felmérésekre és azok eredményeinek feldolgozására vállalkoztak.⁷ Szerencsére a politikai rendszerváltozást követően, rövid időn belül megkezdődött és figyelmet érdemlő termelékenységgel

⁷ L. pl. Varga Károly: Magyar egyetemi hallgatók életfelfogása (Nemzetközi összehasonlítás). Akadémiai Kiadó, Budapest 1968. Varga az empirikus felmérések elvégzésében és feldolgozásban Charles Morris "Signification and Significance. (A study of the relations of signs and values)" c. , 1964-ben publikált művében jellemzett 13 "életút" ismérveiből indult ki. L. még Myrdal Gunnar: Érték a társadalomtudományban. Válogatott módszertani tanulmányok. (Szerkesztette Paul Streeten) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972, Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Értékrendszereink. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1983, Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1989.

folyik az értékorientációk új szemléletű, empirikus kutatása.⁸

5. Az értékten külföldi művelőinek koncepciói közül - Moór Gyula „Jogfilozófia” c. művében foglaltak (240-270. o.) hasznosításával - a gyönyört első helyre állító hedonista, az állandó kellemes állapotot, vagyis a boldogságot preferáló eudaimonista, a szükséglet-kielégítést, illetve a hasznosságot respektáló utilitarista, a tökéletesedési és az utóbbin belül az összetett tökéletesedési felfogás főbb tételeit, valamint Rudolf Stammlernek a „helyes jog” ismérveire vonatkozó nézetét idézem fel.

Jeremy Bentham szerint a legnagyobb jó és ezáltal legfőbb érték a fájdalommentesség, az öröm, az élvezet. E felfogás értelmében a lehető legnagyobb számú ember lehető legnagyobb boldogsága elérhető az egyéni örömek, élvezetek révén, tekintettel arra is, hogy vannak olyan emberek, akik számára igazi örömet mások vagy a közösség, illetve a nemzet örömeinek és boldogulásának előmozdítása okozza.

Az utilitarista és az evolucionista felfogás összekapcsolását tartalmazza Herbert Spencer idealista koncepciója. Feltételezése szerint ugyanis a fizikai, biológiai, pszichológiai és szociológiai fejlődés okozatos törvényszerűségei olyan társadalmi környezetben élő tökéletes embereket fognak létrehozni, akiknek minden cselekvése az egyéni- és közboldogságra irányul. Így válik lehetővé az egoizmus és az altruizmus ellentétének megszűnése, sőt egybekapcsolódása.

Az evolucionista érték-koncepciók körében a hegeli filozófia legalapvetőbb tételéből, a világszemlélet és világegyetem szükségszerű és ésszerű fejlődésének elvéből kiindulva Josef Kohler szerint a jognak mint kultúrterméknek az a feladata, hogy elősegítse a kultúra haladását és általa az ember kulturális fejlődését. Elismeri, hogy a világtörténelem logikája sok logikátlansággal párosul, és hogy az emberiség fejlődésében sokszor kulturális eltévelyedések is bekövetkeznek. Az eltévelyedés minősítésére azonban nem ad más értékmérőt, mint a kultúra fogalmát, amely szerinte nem más, mint az emberiség vívmányainak összessége.

A nagy természetben uralkodó okozatos természettörvényekhez való alkalmazkodás előmozdításában látják a jog helyességének kritériumát a darwinizmus elméleti alapján álló egyes jogszociológusok.

⁸ L. pl. Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról. Szerkesztette Balogh István. MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994.

A fejlődés megítéléséhez kereste a mutatókat Fritz *Berolzheimer* is, aki szerint elősegíteni csak az olyan természetes fejlődést kell, amely az „összkultura emelésére szolgál”. Meggátlására kell viszont törekedni mindannak, ami „a közre káros irányban halad”.

Gustaw *Radbruch* vegyesnek, vagy eklektikusnak nevezhető koncepciójában különbséget tesz a szükségszerű és az értékes között. A jog helyessége értékmérőinek kiválasztását nem a jogfilozófiára, hanem az egyéni lelkiismeretre hárítja. A személyiségben, az államban és a jogban, valamint a művészetekben és a tudományban megtalálható értékek kiválasztására és rangsorolására szerinte háromféle értékelési megközelítés alkalmazható.

a) A perszonalizmus, vagyis az egyéni szabadság elvét valló politikai liberalizmus az államot és a jogot, valamint a tudományt és a művészeteket is az egyéni erkölcsösség szolgálatába állítja. b) A transzperszonalizmus a politikai konzervativizmus jegyében az államhatalom kifejlesztésére törekszik és az erkölcsöt, a művészetet és a tudományt is a jog és az állam szolgálatára rendeli. c) A kulturális transzperszonalizmus szerint pedig az erkölcs, a jog és az állam is arra hivatott, hogy az objektív kultúralkotások megszületését segítse elő.

Rudolf *Stammler* szerint az a teteles jog helyes, amely az adott történelmi viszonyok között alkalmas eszköz a helyes végcélok, különösen az ún. szociális ideál előmozdítására. Ez az elasztikus megállapítás többféle következtetéshez vezethet. Úgy vélem, *Stammler* egyrészt elfogadhatóan utal a jognak a történelmi viszonyok változásaihoz igazodó függőségére. E felfogás másrészt érzékelteti az ún. helyes végcélok értékbizonytalanságát is.

6. Az értékelméletek vázlatos, de mégis sokszínű tablójának áttekintése arról tanúskodik, hogy az axiológia művelőinek fő törekvése többnyire arra irányult, hogy feltárják és megjelöljék az ember vagy az emberi közösség szempontjából elsődleges, abszolút értékeket, illetve az elsődleges vagy kizárólagos értékmutatókat. Az elsődleges érték megjelölésével tulajdonképpen megállapíthaták azt a legfőbb értékmérőt is, amellyel az egyéb emberi, társadalmi, szellemi és fizikai erőfeszítések, illetve termékek, esetleg a természeti környezet objektumai helyzetét, szerepét, értékes vagy értéktelen voltát, valamint értékangorát meghatározhatták. Az értékelméletek rendszerint oly mértékben embercentrikusak vagy eszmei irányultságúak, hogy a természeti környezet összetevőinek - pl. az emberen kívüli élővilág, a víz, a levegő, a nyersanyagok, a kozmosz - axiológiai értékelését mellőzték. Az is megállapítható, hogy az említett értékstanok nagyrészt monolitikusak,

tehát felfogásuk helyességének kizárólagosságát hangsúlyozzák és nem ismerik el vagy legalábbis eltekintenek az értékfelfogások koronkénti, tájegységenkénti, társadalmi rétegenkénti változatosságától. Nem tagadjuk természetesen, hogy léteznek olyan korszerű értéktani iskolák, amelyek nemcsak az értékek sokszempontú pluralitását ismerik el, ⁹ hanem az egy- vagy többszempontú értékelméleti koncepciók feltárására és rendszerezésére is törekszenek. Az ilyen célzatú és tárgyú értékelmélet méltán nevezhető az értékrendszerek és axiológiák tanának.

Egyes újabb értéktani vizsgálatok hasznosításával nemcsak az egyéni, a közösségi, az eszmei, az erkölcsi, az esztétikai, a jogi, a politikai, az anyagi, stb. értékek és értékrendszerek sokféleségét, valamint az értékelméletek pluralitását kell elismernünk, hanem az értékek természetére vonatkozó alábbi következtetések jelentőségét is. Rendkívül fontos például az a felismerés, hogy valamely érték realitását és súlyát nemcsak a benne megtestesült, illetve belőle fakadó előny érzékelteti, hanem az érték ellentétéként vagy hiányként szereplő hátrány, veszély mérete is. Találóan érzékelteti ezt az összefüggést *Bihari Mihály* következő megállapítása: „Az értékek, az érték követelmények pozitív-negatív: választott, előnyben részesített és vállalt, illetve elutasított, elítélt, nem vállalt *értékkategória-párokban* fejezhető ki és tudatosíthatók. A pozitív és a negatív értékek egymáshoz kapcsoló, egymásra reflektáló, relációs kategóriák”. ¹⁰ Az egyén és a közösség helyzetének változása a jelzett ellentétpárok bármely pólusának státusát megváltoztathatja és ezáltal az adott érték növekedését vagy csökkenését idézheti elő. Lényeges az a megállapítás is, hogy az értékek és az értéktelenek többségének több fokozata fordulhat elő. Az értékválasztás ezért nemcsak a különböző értékek vagy ellentétpárjuk közötti válogatásban, ezek preferálásában vagy mellőzésében nyilvánulhat meg, hanem az adott érték kategória valamely fokozatának megválasztásában is. Élénk vitát folytatnak az amerikai axiológusok az értékek összemérhetőségéről, illetve az összemérhető és összemérhetetlen értékekről. Meggyőzőnek tartom azok felfogását, akik igazán összemérhetőnek csak az

⁹ „A társadalom értékvilága - és ennek részeként a politikai értékek világa is - megszüntethetetlenül plurális szerkezetű, vagyis egyidejűleg léteznek különböző politikai, erkölcsi, jogi stb. értékrendszerek egymás mellett, amelyek között a totális eltéréstől a leszarmaztatott értékek másodlagos, harmadlagos eltéréséig terjed a viszony. ” állapítja meg *Bihari Mihály* a *Politológia* (Budapest, 1992) c. , Pokol Bélával társ szerzőségben írt tankönyv „A politikai értékek” c. fejezetében. 156. o.

¹⁰ L. *Bihari Mihály*: i. m. 139. o.

azonos jellegű - tehát pl. csak az erkölcsi, vagy csak az esztétikai - értékeket tartják.¹¹ Az azonos jellegű mérce hiányából fakadó összemérhetetlenség (incommensurability) azonban nem zárja ki az eltérő jellegű - pl. az eszmei és az anyagi - értékek összevetését és ennek alapján választhatóságát. Gondoljunk pl. a különböző eszmék olyan mártírjaira, akik inkább utasították el a felkínált anyagi előnyöket vagy szenvedték el a kegyetlen kínzást, sőt a halált is, mintsem elárulták volna hitüket, vagy más eszmei, politikai felfogásukat (szokratészi választás).

Az érték tehát az emberi értékelés, értéktételezés terméke. Az értéktételezések elvont vagy konkrét tárgyától függően az értékek is elvontak vagy konkrétak lehetnek. Az értékek elismerésének, megtartásának igénye természetesen vezet el az értékek oltalmát előíró, megsértését tiltó erkölcsi, jogi és egyéb szabályok megállapításához. Ennek alapján állíthatjuk, hogy az emberi, a társadalmi normák léte, tartalma, hierarchiája - tudatosan vagy anélkül - rendszerint az emberi értéktételezésekhez és értékekhez kapcsolódnak. Az újabb értéktani kutatások egyik jelentős következtetésének tekinthetjük azt is, hogy az értékek rangsora néhány, az adott értékrendszer egészének irányultságát meghatározó alapérték determinatív helyzetétől eltekintve nem változatlan, hanem a kontextusok, a konstellációk, helyzetek variabilitásához igazodik. A társadalmi és egyéb körülmények változásai pedig rendszerint az eszmeáramlatok átalakulásával, az értékek újrendezésével járnak.

7. Korszakunk lényeges változásainak, különösen a bipoláris hatalmi struktúra megszűnésének, a globalizációs és differenciálódási folyamatok egyidejű erősödésének, az információs világtársadalom kialakulásának, az olyan súlyos válságtünetek, mint a vallási és etnikai gyűlöletből fakadó kegyetlenkedések, az ortodox fundamentalista közösségek elkeseredett és kíméletlen fellépései, a munkanélküliség, az infláció, az eladósodás, az elszegényedés, a szervezett és egyéb bűnözés, különösen a terrorizmus, a maffiózítás, a korrupció, a prostitúció, a kibernetikai bűnözés, a kábítószerfogyasztás és egyéb szenvedélybetegségek terjedése, a súlyos és gyógyíthatatlan epidémiák pandémiává válása, az élővilág és a természet más összetevőinek pusztulása, a gyakori közlekedési akcideneciák és a fenyegető műszaki katasztrófák sokakban reményvesztést váltanak ki. A gondolkodó és felelős lelkületű embereket pedig új értékek keresésére és meghatározására, az értékek újrendezésére, mindezek alapján esetleg átfogó paradigmaváltásra serkentik

korszakunk válságtünetei. A paradigmaváltást megtestesítő értékrendezés egyaránt magában foglalja a hagyományos és bevált értékek megtartását, elavult értékek szelektálását, új értékek előtérbe állítását, az érték rangsorolását új ismerveinek és módszereinek kialakítását.

Számos erkölcsi és szakmai kiválóság megállapításai nyomán korszakunkat nemcsak posztkolonialista, posztimperialista, posztindusztriális, posztszocialista, posztmodern korszaknak nevezhetjük, hanem átrendezésre szorul az individualizmuson, a szabad versenyen, a teljesítményen nyugvó, a gazdálkodás feltételeinek alakítására és a szociális feszültségek enyhítésére többnyire a határtalan fejlődés jegyében vállalkozó, ún. jóléti állami és társadalmi berendezkedés is. Az utóbbi három évtizedben nagyszámú született a nyugati országokban olyan publikációk, amelyeknek szerzői nyíltan ostromozzák a polgári társadalmi berendezkedések és értékrendszereik ellentmondásait, elfajulásait, végzetes veszélyeit és korrekciós vagy radikális változtatások mellett érvelnek. Ehelyütt csak példálózva utalok A. Schweizernek - az ember feletti ember embertelenségének - elítélését tartalmazó megállapítására, a Critical Legal Studies (CLS) képviselőinek, különösen D. Kennedynak és R. M. Ungernek a liberális jogelvek, az alapjogok, a szerződési szabadság kegyetlen valóságot leplező voltát kifogásoló nézeteire, J. Rawls korrekciós egyenlőségi és igazságossági koncepciójára, J. F. Lyotardnak a kialakult valóságot legitimáló metanarratívák (pl. a világszellem ésszerű és szükséges önfejlődésének teóriája, a felvilágosodás eszméi és más ideológiák) mellőzését hirdető, a tudományok és más játékszabályok paralogiai szabadságát igénylő felfogására, R. Rortynak a polifónikus pragmatizmus előnyét propagáló állásfoglalására.¹² A problémák, az útkeresések ismeretében valószínűsíthetjük, hogy az egyre többek által szorgalmazott értékújrendezés vagy paradigmaváltás sarkalatos teendői közé az ember, az élővilág, a természeti környezet túlélésének, fennmaradásának biztosítására, a fenntartható fejlődés lehetővé tételére, bizonyos eszmei javak, az életminőség közösségi, kulturális, erkölcsi, testi és lelki egészségi, szociális, közbiztonsági összetevőinek fejlesztésére irányuló értéktételezések tartoznak. Az ilyen holisztikus szemlélet csak olyan értékfelfogásból indulhat ki, amely az embert, az emberiséget, az eszmei értékeket és a természeti környezetet szerves egységben szemléli, szolgálja és óvja.

¹¹ Vö. Richard H. Pildes: Conceptions of value in legal thought. Michigan Law Review 1992. 5. sz.

¹² Vö. Visegrády Antal: Modern jogbölcseleti irányzatok. Pécs, 1995. 23-33. o. Jürgen Habermas, Jean-Francois Lyotard, Richard Rorty: A posztmodern állapot. Századvég Kiadó, Budapest 1993. L. még Ádám Antal: A

II. Az alkotmányi értékekről

1. E fejezetben az európai kontinentális alkotmányos jogállamok alaptörvényeibe foglalt értékek főbb csoportjainak jellemzőit töreshem körvonalazni. Közülük elsőként az alaptörvény jellegének az európai zsidó-keresztény értékrend általi általános meghatározottságát emelem ki. Ez az adottság egyrészt magában foglalja több természetjogi alapelv hasznosítását az alkotmányi rangra emelt vagy emelhető értékek körében. Természetjoginak tekintett értékek már hatottak a liberális és szociális jogállami alaptörvényekre és jogrendszerekre is. Ennek a hatásnak a felismeréséből indult ki *Horváth Barna* is, amikor „Természetjog és pozitívizmus” c. , 1928-ban publikált művében - amelyben amint ezt írja - arra törekedett, hogy feltárja a kelsenii „tisztá jogtan dúsnövésű repkénye alatt rejtőző természetjogi tömböket”.¹³ Bizonyos természetjogi elvek transzformálódását hangsúlyozza Mauro *Cappelletti* is, amikor megállapítja: „A modern alkotmányosság kérdése nem más, mint a természetjogi alapelvek megtestesülése a pozitív jogban”.¹⁴ Forrásai a jelzett alkotmányoknak bizonyos kinyilatkoztatott vallási parancsok és tilalmak, valamint meghatározott erkölcsi normák is.

Fontos szerepet töltöttek be az alkotmányi értékek kialakításában és elismerésében az emberi egyenjogúságért és szabadságért, a nemzeti függetlenségért, a kisebbségi jogokért, az önkényuralmak megelőzéséért, illetve megdöntéséért, a szociális biztonságért, a félelem- és nélkülözésmentes életért és az egyéb demokratikus elvekért, jogokért, valamint a veszélyes emberi megnyilvánulások elleni tilalmakért folytatott szellemi, politikai, társadalmi küzdelmek.

Maguk is a jelzett forrásokból táplálkoztak - és a II. világháború után született, módosított vagy kiegészített alkotmányok és más alaptörvényi természetű normák kidolgozásában és elfogadásában különösen erős befolyásoló, meghatározó szerepet töltöttek be - azok a nemzetközi okmányok (nyilatkozatok, szerződések, egyezmények, egyezségokmányok), amelyekben a népek, nemzetek, országok, államok, államszövetségek és föderációk képviselői a háborúk, az ellenségeskedések, az önkényuralmak szörnyű szenvedéseket okozó kegyetlenkedéseinek tapasztalatait hasznosítva meghatározták az újabb visszaélések megelőzését, az ember méltóságát, a szemé-

lyiség kibontakozását, a közösségek alkotó együttélését, a nézet- és érdekütközések feloldását, a békés nemzetközi együttműködést és társulást szolgáló célokat, elveket, tilalmakat, emberi jogokat és kötelelességeket. A változó tartalmú nemzetközi okmányok többnyire olyan megfogalmazásokat tartalmaznak, amelyek révén a bennük foglalt normák a hatálybalépést követően, belső jogszabályba foglalás nélkül is a partnerállamok közös belső jogává válnak. Az ilyen tartalmú nemzetközi megállapodások jogosítottjai rendszerint a partnerállamok polgárai, a területükön tartózkodó más személyek, az ott működő jogi személyek és más közösségek, kötelezettjei pedig a részes államok. Az alkotmányos jogállamok jelentős hányada, különösen az önkényuralmak utódállamai alkotmányaik és más alkotmányos jelentőségű jogi normáik kialakításakor körültekintően hasznosították és hasznosítják az ilyen nemzetközi okmányok tartalmi összetevőit. Az sem tagadható, hogy néhány fejlett alkotmány pedig hatást gyakorolt némely nemzetközi okmány tartalmára.

A vizsgált források között kell számba vennünk a nemzetközi ítélkező szerveknek a partnerállamokra kötelező döntéseit és e döntések alapjául szolgáló nemzetközi jogi normákra vonatkozó kötelező értelmezéseit. A felsorolásból nem hagyhatók ki a szupranacionális szervek kötelező normái és a szupranacionális ítélkező szervek ilyen szabályokat alkalmazó és értelmező kötelező döntései. Az alkotmányi normák tartalmára hatást gyakorló tényezők felsorolása között ezúttal sem mellőzhetjük a fejlett alkotmányok egymásra gyakorolt hatásának és a nemzeti alkotmánybíráskodás szerepének megemlítését.

Szerencsés, ha az alkotmányozó az értékelméletek állásfoglalásainak ismeretében és a jelzett források hasznosításával, valamint az ország politikai erői, jelentősebb társadalmi rétegei, közösségei és érdekcsoportjai értékítéletei figyelembevételével határozza meg az alaptörvényi értékeket. Az értékeket tartalmazó alkotmányi normák kimunkálásában mindezek mellett alapozó szerepre hivatottak a társadalomtudományok, amelyek a jelzett szellemi értékek, dokumentumok és egyéb források, valamint az ország történelmi hagyományai, földrajzi, természeti, gazdasági, politikai és társadalmi adottságai, továbbá a társadalmi elvárások, az általános és sajátos fejlődési irányok és a gyakorlati tapasztalatok figyelembevételével megfogalmazott következtetésekkel, ajánlásokkal megkönnyíthetik az alkotmányozó hatalom számára, hogy optimális igénnyel határozza meg az alaptörvény és a hozzá közvetlenül kapcsolódó sarkalatos törvények koherens normatív értékrendjének értékkategoriáit.

posztmodernitás jogi sajátosságairól. Társadalmi Szemle 1996. 4. sz.

¹³ L. *Horváth Barna*: Természetjog és pozitívizmus. = Társadalomtudomány VIII. évf. (1928) 266. o.

¹⁴ L. Mauro *Cappelletti*: Bírósági felülvizsgálat, összehasonlító perspektívában. Jogállam 1993. 1. sz. 38. o.

2. Az alkotmányba foglalt értékek alaptörvényi szintű és erejű normatív jogi objektívációk, olyan érték kategóriák, amelyek alkotmányi értékminőségüket az alkotmányozó hatalomtól nyerik. Ezek állami, társadalmi és egyéni elismerésének és tiszteletének kötelességét az alkotmányozó írja elő. Az alkotmányban meghatározott értékek a jogi normatív értékek élén helyezkednek el. Ebből az következik, hogy az ország valamennyi jogalkotó és jogalkalmazó szerve, minden állampolgár, az ország területén tartózkodó valamennyi természetes és jogi személy, emberi közösség köteles ezeket tiszteletben tartani. Előnyös természetesen, ha az alkotmányi értékeket nemcsak kötelező tisztelet övezi, hanem ha ezek az értékek széles körben a politikusok, a köztisztviselők, a közalkalmazottak és más állampolgárok tudatát, szemléletét és magatartását az elfogadás, az egyetértés, a meggyőződés erejével hatják át. Az internálódás, az interiorizálódás foka az alkotmányi normatív értékek tekintetében is a társadalmi, közösségi és egyéni értékekkel válás szintjét jelzi. Méltán állíthatjuk, hogy az alkotmányi értékek társadalmi elfogadottságának kiterjedtsége és mértéke az alkotmányos intézményrendszer legitimitációját, az alkotmányos szemlélet, az alkotmányosság, a közjogi kultúra színvonalát is kifejezi.

Ehelyütt jegyzem meg, hogy azokban az országokban - így Magyarországon is - amelyekben következetesen megvalósult az állam és az egyházak különválasztása, az alkotmány és az állam világnézetileg semleges abban értelemben, hogy nem emeli az állami ideológia rangjára egyetlen vallási, ateista vagy materialista világnézetet sem. Ez a világnézeti semlegesség azonban nem jelent közömbösséget az alkotmánnyal nem ellentétes, nyilvántartott vallások, egyházak és vallási közösségek tekintetében. A lelkiismereti és vallásszabadság jegyében biztosítja az alkotmányos jogállam az ilyen vallások, egyházak valamint az egyéb világnézetek egyenjogú pluralitását. Az alkotmány és az állam világnézeti semlegessége korántsem jelent *értéksemlegességet*. Az alkotmányban biztosított lelkiismereti és vallásszabadság magában foglalja a vallásos világnézetek és a világnézeti pluralitás értékes voltának elismerését is.

3. Melyek tehát az alkotmányos jogállami alaptörvényekben rendszerint szereplő vagy oda illő értékek főbb csoportjai? Az alaptörvényi rendelkezések megengedő, jogosító, kötelező jellegéből az következik, hogy nemcsak maguk a normák, hanem a normatív rendelkezések célzatai és annak megfelelő valóságos hatásai is alkotmányosan elismert és védendő értékeknek tekintendők. Sőt hangsúlyozottan állítható, hogy *az alkotmányi rendelkezések értéke olyan normatartalmakban testesül*

meg, amelyeknek értékes voltát a rendeltetés, az elérni szándékolt hatás, a célzott következmény, eredmény előnyös, kedvező tartalma igazolja. Az alaptörvényben foglalt, illetve foglalható normatív érték csoportok között jellegük, tartalmuk és rendeltetésük alapján kiemelkedő szerepre hivatottak az *alkotmányi alapelvek, alapjogok, tilalmak, köteleességek, a nevesített egyéb alkotmányi értékek, továbbá az államcélok és az állami köteleességek.* Ezekhez az alapvető rendelkezésekhez kapcsolódnak az állami szervek szervezeti felépítésére, feladatkörére, hatáskörére és eljárási rendjére vonatkozó alkotmányi előírások. Amint már az előbbieken is említettem, szinte valamennyi alkotmányi rendelkezésnek megjelölhető olyan védett vagy támogatott tárgya, amely a norma érvényesülési, megvalósulási rendeltetéseként, céljaként jelentős értéke az alkotmányos jogállam által tiszteletben tartott, óvott és előmozdított politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági viszonyoknak és folyamatoknak. Ezeknek a lényegesnek tartott megállapításoknak bizonyítékait hosszasan sorolhatnám. Ehelyütt példálózva a következőkre emlékeztetek.

Az alkotmányi alapelvek körében az államhatalmi ágak elválasztása mint alkotmányi alapelv a hatalom megosztottságát, a hatalmi központok elkülönülését és kölcsönös ellenőrzését, egyensúlyozását, az önkényes hatalomgyakorlás elkerülését szolgálja. A bírói függetlenség elvének alkalmazásával működhet a külső hatalmi tényezők befolyásától mentes önálló, törvényes, pártatlan, tárgyilagos és méltányos igazságszolgáltatás.

Az alkotmányi értékek körében jelentős csoportot alkotnak az alaptörvénybe foglalt *tilalmak*. A tilalom fogalmából önként következik, hogy olyan kötelezést tartalmaz, amely valaminek a mellőzésére, elkerülésére, valamint való tartózkodásra irányul. Mielőtt az alkotmányban kifejezetten szereplő, tehát az ún. nevesített tilalmak főbb csoportjainak jellemzőit áttekinteném, hangsúlyozom, hogy az egyéb alkotmányi értékek jogi tartalmának és joghatásának összetevői között is rendszerint megjelölhetők tilalmi elemek. Jóllehet az állam mint az alapjogok elsődleges kötelezettje az alapjogok védelmére, törvényi szabályozására és érvényesülésének intézményes biztosítására kötelezett, vele szemben Magyarországon kifejezetten az alkotmány állapítja meg azt az általános tilalmat, hogy alapvető jog lényeges tartalmát törvény - és természetesen más jogszabály - nem korlátozhatja. Az alapjogok harmadik személyek irányában megnyilvánuló hatása (Drittwirkung) egyben minden külső jogalanyt kötelez arra, hogy tiszteletben tartsa mások jogait és tartózkodjék mások alapjogai érvényesülésének jogtalan zavarásától.

Az alkotmányi tilalmak címzettjeiként esetenként az állam egésze, meghatározott állami szervek, állampolgárok, közösségek, politikai és civilszervezetek, stb. szerepelhetnek. Az államra és közhatalmi (tehát állami és önkormányzati) szervekre vonatkozó tilalmak rendszerint az alkotmányban rögzített egyéb értékek (alapelvek, alapjogok, stb.) védelmét szolgálják. Rendkívül jelentős megállapításként jegyezhetem meg azt is, hogy az államra háruló tilalmak, mint kötelezettségek tiszteletben tartása az érintettek számára igényt, jogosultságot fakasztó hatást gyakorol. Az alkotmányi tilalmak értékes voltát alátámasztó tárgyköröket és a tilalmak értékes következményeit az alábbi példák érzékeltetik. A hatalom erőszakos megszerzése és kizárólagos gyakorlása *tilalmának* nagy értékű védett tárgya a demokratikus alkotmányos jogállami intézmények egész rendszere. A faji, vallási, politikai gyűlöltre uszítás, az ilyen indítatású diszkrimináció, ellenségeskedés, erőszak és az agresszió nemzetközi jogilag is előírt abszolút tilalma az emberiség ember által okozott eddigi szenvedéseinek legveszélyesebb forrását kívánja kikiktatni és egyben az egyik legáldásosabb értéket, a köznyugalmat, a békés, kellemes és tartalmas emberi együttélést szolgálja. Alig szorul bizonyításra a kínzás, a kegyetlen, embertelen és megalázó büntetés, illetve bánásmód, továbbá a hátrányos tartalmú jogszabályok visszaható hatálya és a joggal való visszaélés tilalmának értéket védő szerepe.

A *szabadságjogok* többségének az egyén és a község együttes szolgálatán kívül, illetve azzal együtt nélkülözhetetlen a szerepe a változatosság, a sokszínűség és a sokasodás, vagyis a *pluralitás és a tömegesedés, valamint a versengés* érvényesíthetőségében. Gondoljunk különösen a kifejezés, a tudomány, a művészet, a vallás, az egyesülés, a vállalkozás szabadságának értékeremtő és a pluralitást mint értéket szolgáló rendeltetésére. A közérdekű adatok megismerésének alapjoga pedig a közhatalmi szervek működésének átláthatóságát teszi lehetővé. Nem szorul bizonyításra a szociális, kulturális és egészségvédelmi alapjogok értékvédő szerepe sem. Értékvédelemre hivatottak természetesen az alkotmányba foglalt alapvető kötelezettségek is, így különösen az alkotmány és a törvények megtartásának, a közterhek viselésében való arányos közreműködésnek, a természeti és kulturális értékek, a közegészség, a közérkölcök védelmének és a tankötelezettség teljesítésének kötelezettsége.

Bizonyos elvek, alapjogok, tilalmak és kötelezettségek mint normatív értékek alaptörvényi meghatározása mellett a modern alkotmányok gyakran minősítenek meghatározott intézményeket, viszonyokat, megnyilvánulásokat, természeti és művi tárgyakat alkotmányosan

védendő, úgynevezett *nevesített alkotmányi értékeknek*. Ennek alapján nevesített alkotmányi érték lehet a népek, nemzetek, országok, államok kölcsönös bizalmán és tiszteletén nyugvó általános béke, a belső társadalmi rétegek, közösségek közötti, valamint ezek és az állam közötti érdekegyeztetést és megállapodást célzó együttműködés, az erőszak-, gyűlölet-, félelem- és nélkülözésmentes élet, a hátrányos helyzetben lévők, a bajbajutottak iránti társadalmi szolidaritás, a kölcsönös türelem, a haladó emberi, nemzeti és etnikai kulturális örökségek, az ország nemzetközi jogilag vagy törvényben védeni rendelt természeti és művi értékei, a piacgazdaság, a család, a házasság stb. Az is nyilvánvaló, hogy a nemzeti és állami szimbólumokról szóló alkotmányi rendelkezések olyan kiemelkedő értékekhez kapcsolódnak, mint a népfeltség és az állami szuverenitás, a nemzeti önazonosság, valamint az államterületi integritás és sérthetlenség.

Meghatározott intézmények, viszonyulások nevesített alkotmányi érték kategóriává minősítése ugyancsak legfelsőbb normatív erővel fejezi ki az alkotmányozó, az állam, a társadalom értékszemléletét, ezáltal orientálja az alkotmány címzettjeinek valamennyi megnyilvánulását. A különböző jellegű és tartalmú alaptörvényi rendelkezések konzisztenciájánál és koherenciájánál fogva kiinduló bázist és ösztönzést jelenthetnek az ilyen tartalmú alkotmányi megállapítások a jelzett érték kategóriák fennmaradását, érvényesülését, valóra váltását célzó fejlesztő vagy védelmi jellegű jogszabályalkotás és más állami, társadalmi erőfeszítés számára egyaránt. Fontos támpontul szolgálhatnak ezek az értékek az alkotmány egyéb rendelkezéseinek értelmezéséhez, a felmerülő alkotmányossági kollíziók elbírálásához is.

Az alkotmányban rögzített *államcélok* és az állam alkotmányban megállapított *alapvető kötelezettségei* egyaránt kötik az államot, senkit nem részesítenek azonban kikényszeríthető alanyi jogosultságokban. E két kategória jogkövetkezményei tekintetében mégis különbségek állapíthatók meg. Az államcélok szélesebb lehetőséget jelentenek a jogalkotó és végrehajtó szervek számára a megvalósítás eszközeinek, formáinak és módjának megválasztásában. Államcélként szerepel pl. az alkotmányban az ország határain kívül élő magyarokkal való kapcsolat ápolása, helyzetük, sorsuk kedvező alakulásának előmozdítása. Az alkotmányban rögzített állami kötelezettségek közelebről megjelölt és ezért pontosabban számonkérhető feladat-meghatározást foglalnak magukban.

A vázoltak talán meggyőzően érzékeltetik, hogy az alkotmány körvonalazott lényeges összetevői egybekapcsolódó, egységes érték-

rendszer alkotnak. Bármely alapelv, tilalom, alapjog, kötelesség, nevesített érték, államcél, állami kötelesség stb. alaptörvényi rangra emelése ugyanis azzal a következménnyel jár, hogy az adott kategória alkotmánybírói védelemben részesül és beszámítási pontként szerepel az alkotmányi rendelkezések alkalmazásának esetleges versengésében és a jogszabályok alkotmányosságának elbírálásakor.

4. A vázoltak alapján részben összegező-ként, másrészt kiegészítő következtetéseként megállapíthatjuk, hogy alaptörvényben legfelsőbb normatív erővel megállapított alapértékek vázolt rendszere keretet alkot és egyben a lehetőségek rendkívül sokirányú és kiterjedt dimenzióit nyitja meg. Megköveteli, hogy az állami és politikai szervezetek, az érdekképviselői és civil szervezetek, valamint a közjogi autonómiák, a társadalmi közösségek és a polgárok tiszteletben tartsák és kibontakoztassák az alkotmányi alapértékeket, lehetővé teszi, hogy a felsorolt alanyok az alaptörvényi keretek között újabb értékeket fejlesszenek ki. E megállapításból - többek között - az is következik, hogy például az Alkotmánynál alacsonyabb hierarchiai fokozatú jogszabályok, elsősorban természetesen a törvények egyrészt részletezhetik az alkotmányi értékek tartalmát és érvényesülésük módozatait, másrészt az alaptörvényi értékeket nem sértő, új jogi értékeket és ezek által szolgált, illetve védett tárgyköröket jelölhetnek meg. Különösen a kódexek normaanyagában találunk számos, az alkotmányi értékeken kívül eső jogi értéket. Bizonyos alapértékek alkotmányi meghatározása tehát nem zárja le, hanem az egyes értékek tartalmi sajátosságai révén kifejezetten megkönnyíti, sőt serkenti az értékfejlesztő, teremtő, gyarapító - jogalkotói, tudományos, művészi, kulturális, oktatási és nevelési, tájékoztató és ismeretterjesztő, egészség-, munka-, környezet-, közrend-, közbiztonság-, köznyugalom- és köz-erkölcs-védelmi, valamint anyagi javak létrehozását és szolgáltatást stb. célzó - aktivitást.

A vázolt értékeket tartalmazó alaptörvénnyel rendelkező alkotmányos jogállam nagymértékben nyitott, változékony és rugalmas rendszer. Rugalmas és nyitott, mert értékei alkotásra, alkalmazkodásra, versengésre, a más-ság tiszteletére és sokszínűségeire serkentenek. Az értékek vázolt rendszere nem igényli indokolatlanul a játékszabályok, a játékszabályok egyneműsítését, kizárja az egységesítés abszolutizálását. A különbségek tisztelete bizonyos feltételek esetén természetesnek tartja az eltérő mércék alkalmazását, sőt a hátrányok enyhítését szolgáló, vagy más alkotmányi célokat, értékeket - pl. az esélyegyenlőtlenség mérséklését - előmozdító, előnyös megkülönböztetést is.

Megfelelő tartalmú alkotmány birtokában az alkotmányos jogállam az általa elismert szabadságjogok és biztosított más lehetőségek ellenére sem tekinthető korlátok nélküli rendszernek. A bemutatott értékek mind az állammal, mind pedig a polgárokkal szemben követelményeket és korlátokat is tartalmaznak. A történelmi tapasztalatok ismeretében szigorúan tiltja az értékek körvonalazott alkotmányi rendszere az alapjogok olyan gyakorlását, amelyből a védett alapértékeknek közvetlen és súlyos veszélyeztetése vagy sérelme származik. A vizsgált alkotmányi értékek követelményeket támasztanak a versengéssel, a versennyel és a szabadságjogok, valamint a politikai jogok által lehetővé tett demokratizmussal szemben is. Az ilyen demokratizmus nem engedi meg, hogy a demokrácia értéksemleges, formális kategória szintjére süllyedjen. A vázolt értékrendszer tehát olyan funkcionáló mechanizmus, amely saját fennmaradását és érvényesülését szolgáló, illetve biztosító keretek között az értékek folytonos kutatását, gyűjtését, gyarapítását, tökéletesítését, minősítését, rangsorolását teszi lehetővé és szükségessé. Ezt a szerepkört és tevékenységet *értékgondozásnak*, *értékgazdálkodásnak* is nevezhetjük. Ennek folytán az értékeket érintő rendszeres viták, versengések egyszerre szolgálják az egyensúlyozást, az ön- és kölcsönös korrekciót, a megegyezést, a konszenzusok felülbírálatát, a rendszeres újraértékelést. Ebben az értelemben a vázolt alkotmányi értékeket tiszteletben tartó társadalmi, politikai és állami rendszer az értékvédelem, értékteremtés, értékrendezés állandó folyamata. Mindehhez mellőzhetetlen, hogy az alkotmány minél korszerűbb és gazdagabb tartalommal, minél világosabban határozza meg az alkotmányi értékek jelzett csoportjainak összetevőit. Előnyös, ha a jellegzetes jogi természetű alapértékek mellett olyan általános erkölcsi követelmények - pl. a jóhiszeműség és tisztesség elve, a köz-erkölcs tisztelete, az alkotmányhűség posztulátuma - is helyet kapnak az alaptörvényben, amelyek a politikai, gazdasági, társadalmi élet, valamint a jogalkotás és jogalkalmazás különböző területein adaptált részletezésre kerülhetnek. Ehelyütt is hangsúlyoznom kell ugyanis, hogy chartális alkotmánnyal rendelkező jogállamban bármely természetjogi vagy erkölcsi parancs és hagyományos jogelv csak akkor válik kötelező hatást kiváltó és sajátos védelemben részesülő alkotmányi értékkel, ha az az alaptörvény rendelkezései között szerepel.

5. Az alkotmányi értékeket az alkotmányosági jogviták eldöntésével és egyben alkotmányértelmezés révén védő alkotmánybíráskodással összefüggésben, de az elméleti vizsgálódás szintjén is felvethető az a kérdés,

hogyan létezik-e az alkotmányi rendelkezéseknek valamilyen *hierarchikus rendje* továbbá, hogy beszélhetünk-e az alkotmányi normákban rögzített, illetve az általuk célzott *értékeknek állandó vagy változó rangsoráról*.

Az értékelő alanyok nemcsak az egyes tárgyak értékvoltának megítéléséhez és érték-szintjének meghatározásához választhatják meg önállóan a minősítési kritériumokat, az értékelési mércéket, hanem az egyes értékeket is saját szemléletük szerint rangsorolhatják. A rangsorolás az értékek elhelyezését jelenti az értékelő alany által választott és alakított értékskálán. Senki nem akadályozhatja meg, hogy az alkotmányi értékeket is bárki egyéni mérték szerint rangsorolja. Az ilyen szubjektív rangsorolásnak azonban mindaddig nincs érdemi alkotmányossági vagy egyéb jogi relevanciája, amíg ez a rangsorolás nem jár alkotmányssérelemmel, nem idéz elő jogilag tilalmazott veszélyt, illetve nem okoz tiltott érdek- vagy jogsérelmet. Az egyéni rangsorolás jelentőségét természetesen meghaladja az alkotmányi értékek közösségi hierarchizálása. Nem szorul bizonyításra, hogy a vizsgált esetek közösségi, társadalmi rangsorolásának súlya arányosan növekszik a rangsorolással egyetértők össztársadalmon belüli nagyságrendjének és szerepének emelkedésével.

Amint az alkotmányi értékeket magukat, hiteles és tiszteletben tartandó hierarchiájukat is alaptörvényi erővel maga az alkotmányozó állapíthatja meg. Az alkotmány hiteles és kötelező értelmezését és ennek révén az alkotmányi értékek esetleges értelmező rangsorolását pedig az arra jogosult alkotmányvédő testület végzi. Hangsúlyozást érdemel azonban, hogy az alkotmányi értékek jelentős része *melérendeltségi* viszonyban áll egymással és tényleges érvényesülésük kedvező vagy semleges hatást gyakorol egymás irányában. Az alkotmányi értékek viszonyát azonban gyakran a versengés jellemzi. Ennek folytán az is előfordul, hogy alkotmányi értékek indokolt vagy nem megfelelő jogi szabályozásuk, végrehajtásuk, illetve gyakorlásuk során ütköznek egymással, korlátozzák vagy mérséklik egymás érvényesülésének határfokát. Az alkotmányossági viták többsége éppen az ilyen kollíziókból fakad. Az alkotmányossági viták eldöntéséhez többnyire az alkotmányi értékek alaptörvényi megfogalmazása, más esetekben pedig az alkotmányi értékek valós helyzete, szerepe, tartalma vagy viszonya ad útmutatást. Az esetek többségében az Alkotmánybíróság csak az általa fokozatosan kimunkált és megállapított értékelési, viszonyítási ismérvek, mértékek alkalmazásával és a konkrét adottságok és összefüggések mérlegelésével dönthet.

Az alkotmányi szövegezés fejezi ki pl. az emberi élet és méltóság kiemelkedő voltát az értékhierarchiában. A kimerítően szinte felsorolhatatlan szerepköre alapján, különösen pedig a személyiség kibontakozásában, a közvélemény alakulásában, az egyéb alapjogok érvényesülésében, az ember társadalmi-ságának megvalósulásában betöltendő melőzhetetlen és kiemelkedő szerepe folytán jelölhető meg a kifejezés, azon belül a véleménynyilvánítás szabadságának ugyancsak előkelő helye az alkotmányi értékhierarchiában. Ezt a körülményt azonban nem az alaptörvény állapítja meg, hanem az alkotmánybírósi alkotmányértelmezés juttatta kifejezésre Magyarországon.

Több esetben a hazánkra is kötelező nemzetközi egyezmények megállapításai könnyítik meg valamely alapjog vagy más tartalmú alkotmányi rendelkezés értékhierarchiai helyzetének megjelölését. A vázoltak is alátámasztják azt a következtetést, hogy szerencsés, ha az alkotmányi rendelkezések fogalmazása világosan kifejezi a legjelentősebb normatívák és az általuk célzott vagy védett kiemelkedő értékek megkülönböztetett hierarchiai helyzetét. E következtetés leszűrésével azonban korántsem állíthatjuk, hogy valamennyi alkotmányban rögzített vagy oda illő érték pontos és állandó rangsorba rendezhető. Az alkotmányi értékek ugyanis rendkívül sokféle, pontosan előre nem látható jellegű és tartalmú kapcsolatba kerülhetnek egymással. A helyzetfüggőség az alkotmányi értékek esetében is egyrészt a körülmények, különösen pedig saját kapcsolódásaik, viszonyulásaik és kombinációik sokféle változatát és ennek következtében egymás iránti engedő vagy készítő szerepük változékonyágát rejti magában. Egymás határfokát növelő, módosító vagy korlátozó kapcsolódásaik alkotmányosságának megítélése csak az összefüggések, a hazai és nemzetközi minősítési, értékelési kritériumok körültekintő és szakszerű alkalmazásával érhető el. Az ilyen igényű mérlegeléshez alkalmazza a magyar Alkotmánybíróság is az európai alkotmánybíráskodásban és a strasbourgi alapjogi ítékezésben rendszeresen igénybe vett olyan általános értékelési ismérveket, mint a szükségesség, arányosság, alkalmasság, tárgyilagos észszerűség, jogbiztonság, világos és súlyos veszély, körülhatárolt vagy kellő időtartam, továbbá az állambiztonság, a közrend, a közbiztonság, a köznyugalom, a közérkölc, a közegészség, a nemzetgazdasági érdek, a közérdek, stb. szolgálata és védelme.

III. Az etikák, az erkölcsök, az erények és az értékek viszonyáról

1. Elméleti szempontból alig vitatható - a köznap beszédben gyakran előforduló felcserélő szóhasználat azonban ezt nem erősíti meg - ,

hogy az etika erkölcsant, a morál pedig erkölcsöt, illetve az erkölcsi normák összességét jelenti. Az ethosz az erkölccsel, a morállal azonos jelentésű. Az erény az erkölcsi normák tisztelétének készségében és tényleges követésében testesül meg. Az ethosz bizonyos erkölcsi normák és erények markáns, meghatározó irányultságát és tartós, szilárd megvalósulását jelenti.¹⁵ Moralitásnak az önmagunk erkölcsi megválasztásából fakadó lelkiismeret szerinti hiteles erkölcsiség felel meg. A magát immorálisnak választó, rossz ember moralitása ezért szemben áll a széleskörben elismert erkölccsel. Kifinomult, túlérzékeny lelkiismeret pedig többet diktálhat, mint az általánosan elismert erkölcsi normarendszer.¹⁶

Az etika az erkölcs forrására vagy forrásaira, normáira, az utóbbiak jellegére, rendeltetésére, következményeire, az erkölcsi felelősségre, az erények, az ethosz és a moralitás mibenlétére vonatkozó tudomány. Mind az erkölcs, mind pedig az erkölcsant, tehát a morál és az etika nyugodhat vallásos hitelvi alapon és lehet szekularizált jellegű. Mindkét bázisú erkölcs az erkölcsi jó szolgálatára hivatott. Mivel az erkölcsi jó az embernek és az emberi közösségnek előnyös, az erkölcsöt, mint az ember szellemét, lelkiismeretét, akaratát, magatartását, felelősségét átható, befolyásoló, serkentő regulatív eszméket érték-hordozó, értékkifejező, értékszolgáló kategóriának, röviden tehát értéknek minősíthetjük. Sokan éppen az erkölcs eszmeiségére és kiemelkedő szerepére tekintettel az erkölcsöt és az erkölcsöt tekintik tulajdonképpeni, esetleg kizárólagos értéknek. Mindezek alapján alig vonható kétségbe az etika, illetve etikák értéktani természete. A többes szám használata egyaránt kifejezi az erkölcsök és a rájuk vonatkozó tanok pluralitását. Az etikai pluralitás illusztrálására a továbbiakban Platón, Arisztotelész, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Kant, J. Habermas, K. O. Apel, M. Bunge és H. Küng erkölcsi koncepciójának főbb összetevőit és jellemzőit törekszem felidézni.

2. Hogy Szent Ágoston szerint senki más nem közelítette meg annyira a kereszténységét, mint Platón, - amint Nyíri Tamás megállapítja - Platónnak azzal a felfogásával magyarázható, hogy az ember lényege a lélek, amelynek hazája a másvilág. Amikor Nyíri minderről megemlékezik, hozzáfűzi, hogy „inkább az ellenkezője igaz: senki sem áll közelebb a

platonizmushoz, mint Ágoston”.¹⁷ Múltán valószínűsíthetjük azonban azt is, hogy ezt a közelséget Platónnak a világ megkettőződését és azon belül az ideák elsődlegességét hirdető ideatana alapozta meg.

A platóni etika sajátosságai között elsőként az erkölcs stratifikált, tehát rétegzett voltát emelem ki. Platón által igényelt államban ugyanis a társadalom a lélekhez hasonlóan három osztályra tagozódik. Az irányítást végző felső rétegnek a belátás, az örökből álló középsőnek a bátorság, a kézművesekből és kereskedőkből összetevődő alsónak pedig a mérsékletesség erényét kell gyakorolnia. Platón államelmélete és erkölcsantana az arisztokrácia uralmának szolgálatában állt. Ezt célozta volna a felső osztály nő- és vagyonközössége, a férfiak és nők egyenjogúsága. Platón egyébként helytelenítette a jogegyenlőséget, mivel a demokrácia, mint a szabadság többoldása bizonytalansághoz, zűrzavarhoz és ennek folytán esetleg zsarnoksághoz vezet.

Arisztotelész elveti a nő- és vagyonközösséget, a nőket nem ismeri el teljes értékű embereknek, természetesnek tartja a rabszolgaságot, a fejletlen újszülöttek kitételét és az abortuszt. A városállam (a polis) az erényes cselekedetek ápolására hivatott és alkalmas, ezért a legnagyobb áldás forrása, amely megfelel az ember a priori adott természetének (eidoszának). Az emberi eidosz ugyanis az önmagával való megelégedésre és a boldogságra törekvést tartalmazza. Ebből következik, hogy minél természetesebb valami, annál jobb és nagyobb boldogságot okoz. Az ember okossággal (phronesisz) rendelkezik, amelyet helyes gondolkodással (orthosz logosz) hasznosítva, megfelelő lelki alkat esetén megtalálja az erényes megoldást, amelyet Arisztotelész a középmérték (a meszotész) felismerésében és alkalmazásában jelöl meg. A megfelelő lelki és testi alkat ugyan nem egyedül az embertől függ, de az ész által irányított szabad akarat (proaireszisz) révén az ember mégis maga felelős tetteiért.

Amint Platón, a patrisztika atyja, Szent Ágoston is a matematika közvetítésével jutott el az igazság fogalmához. Szerinte az igazság az ember bensejében lakik, de az Istennel való találkozás, az illumináció világítja meg elménket és ajándékoz meg a belátással. Ehhez azonban szükség van a szellem aktivitására, hiszen a szellem élete a gondolkodás. Az erkölcs alapja az Istentől származó és a tízparancsolatban kinyilatkoztatott örök törvény, a „lex aeterna”. Ágoston az erkölcsiséget az

¹⁵ Vö. Heller Ágnes: Általános etika. Cserépfalvi 1994. ; Nyíri Tamás: Alapvető etika. Szent István Társulat, Budapest 1994.

¹⁶ L. Heller Ágnes: Morálfilozófia. Cserépfalvi 1996.

¹⁷ L. Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Szent István Társulat, Budapest 1973 77. o. Itt jegyzem meg, hogy Nyírinek ezt a művét Arisztotelész, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás és Kant erkölcsi felfogásának bemutatásához is hasznosítottam.

akarattól származtatja, amelynek forrása és székhelye a szív. A szív a priori tud az igaz szeretetről (vera caritas), az abban rejlő örök boldogságról és ezáltal segít eljutni az örök igazsághoz (aeterna veritas), azon keresztül pedig az örökkévalósághoz (cara aeternitas). Az egyház és az állam mint evilági vegyes kategóriák (civitates permixtae) nem örökkévalók és megszűnnek Isten eljövendő országában (Civitas Dei).

A skolasztika fejedelme, *Aquinói Szent Tamás* szerint a tudomány feladata nem merül ki a teológia szolgálatában, hanem rendeltetése az is, hogy „beírja az emberi lélekbe az univerzum egész rendjét, valamennyi okát és elvét”. Ezzel együtt azonban azt is vallja, hogy „ami a többi tudományban ellentmond a teológiának, tévedésként el kell vetnünk”.¹⁸ A megismeréshez egyaránt szükséges az isteni világosság és az alkotó ész, az „intellectus agens”. Az alkotó ész, mint az igazság készsége lehetővé teszi az első igazság, „az ipsum esse” megismerését. Mivel az alkotó ész mindenről akar tudni mindent, és a mindenén kívül nincs semmi, természeténél fogva vágyódik Istenre (desiderium naturale videndi Deum). Az ember mint személy nem az általános egyedi esete, hanem megismételhetetlenül „egyetlen” és szabad. Az örök törvény az embert nem kényszeríti, hanem normaként, parancsként jelenik meg számára. Az ember ezért erkölcsi lény, akinek tevékenysége is erkölcsinek minősíthető. Az ember azonban az alkotó ész és a recta ratio révén részesül az örök magatartási törvényből, a „habitus principiorum”-ból és felismeri a legfőbb etikai alapelveit, „a tedd a jót és kerüld a rosszat” alkalmazási lehetőségeit. A lelkiismeret szava ugyanis a recta ratio, más néven a synthesis konkrét gyakorlati ítélete (iudicium practicum), amelynek megvalósítása a szabad akaratra hárul.

A klasszikus német bölcselet első kiemelkedő képviselője, a szürke felöltös, szerény és kínosan pontos königsbergi professzor, Immanuel *Kant* etikájának híres, de sokat vitatott kategorikus imperatívusza szerint „cselekedj úgy, hogy akaratod maximája egyúttal és mindenkor egyetemes törvény elvéül szolgálhasson”. Ebben az erkölcsi alapparancsban a maxima az egyén szubjektív erkölcsi elveit testesíti meg. Az emberi „ész ténye”, szintetikus a priori ítélete szerint azonban maximumat mindenkor hozzá kell igazítanunk az örök és feltétlen erkölcsi törvényhez. A hazugságot egyéni maximaként akarhatom - mondja *Kant* -, de semmi esetre sem kívánhatom, hogy a hazugság általános törvény legyen, mert az ilyen törvény minden ígéretet

semmissé tenne. A kényszerhazugság ugyan célravezető lehet, de ez nem válhat objektív, általános törvényé, mert akkor felborulna a társadalmi rend. E merev állásponttal szemben sokan megfogalmazták már azt a logikus tételt, hogy vannak olyan helyzetek, amikor a két rossz közül a csekélyebb rosszat, esetleg az igazság elhallgatását kell választanunk. Gyakran kritizált vonása a kanti etikának a szinte kizárólagos deontológiai jellege. *Kant* szerint ugyanis az emberi cselekedet csak akkor erkölcsös, ha a törvény iránti tiszteletből, tehát kötelességérzetből fakad. A hajlamból, jutalom vagy egyéb előny elérése végett végzett jócselekedet legfeljebb legális, de nem igazán erkölcsös.

3. Tanulmányom záró részében az újabb etikai elméletek problémafelvetései és következtetései közül két csoportra utalok. Az első csoporton belül *K. O. Apel* és *J. Habermas* különösen a korszerű erkölcsi értékek kimunkálásának, elismerésének módszere tekintetében, valamint a választható és követendő erkölcsi normák jellegének megítélésében jutottak el figyelmet érdemlő ajánlásokhoz.¹⁹ *A. J. F. Lyotard* által hirdetett konszenzus nélküli plurális nyelvjátékok koncepciójával szemben úgy vélik, hogy ideális kommunikációs közösség, ideális beszédhelyzet, nyilvános okoskodás, nyilvános etikai diskurzus vezethet el a közösségekben, a társadalmi csoportok között, a társadalomban és a nemzetek közötti kapcsolatokban is a korszerű etikai értékek kimunkálásához és elismeréséhez. Az ilyen diskurzusokban a kényszermentesség kényszerének, a türelmetlenség elleni türelmetlenségnek kell uralkodnia. Ez esetben a kimunkált erkölcsi értékek nem korlátozódhatnak a pusztá kötelezésre, a meghatározások nem szorítkozhatnak tehát a teleológiai értéktételezésre. Ezek mellett ugyanis fel kell tárni az erkölcsi normák követésének nem tervezett vagy kifejezetten elkerülni szándékolt mellékhatásait is. Mindezeket a következményeket az erkölcsi értékek olyan felelős alakításának, követésének és formálásának folyamatában remélhetjük elérni, amelyben egymásra épül és egymásra tekintettel alakul a személyiségi, a mikro-, a közép- és a makroközösségi erkölcsi értékek kölcsönösen felelős követése és a kapcsolódó etikáknak a megfelelő kommunikációs közösségekben folytatott nyilvános diskurzusos művelése. Úgy vélem, ebbe a folyamatba szervesen illeszkedhet a különböző szakterületek, élethivatások, a gazdasági és szakmai kamarák etikai kódexeinek, deontológiai

¹⁹ Vö. *Karl-Otto Apel*: Két erkölcsfilozófiai tanulmány. Budapest 1992.

¹⁸ *L. Nyíri*: i. m. 150. o.

pragmatikáinak előkészítése, elfogadása és alkalmazása is.²⁰

Az újabb etikai erőfeszítések második csoportjában azokról a szerzőkről szólnak, akik ajánlásokat dolgoztak ki újabb erkölcsi értékek elfogadására. Számos világi erkölcsi érték megújítását kezdeményezi pl. M. Bunge „The Good and the Right” c., 1989-ben publikált művében. E mű és Bunge más kapcsolódó tanulmányának kitűnő értékelő bemutatását olvashatjuk Hell Judit és Hársing László „Változatok a túlélés etikájára” c. tanulmányban.²¹ E tanulmány alapján Bunge érveiből és következtetéseiből az alábbiakat emelem ki. Bunge „Örülj az életnek és segítsd azt” jelszó alatt a túlélést tekinti olyan legfőbb jónak, amelyet mint az Apokalipszis jelenlegi tizenhárom lovasaként megjelölt, az ember által előidézett súlyos veszélyek fenyegetnek. Ezért el kell szakadnunk az eddig széleskörben alkalmazott individualista, egocentrikus és szocio-centrikus értékfelfogástól egyaránt. A teljesítményre, versenyre, sikerre összpontosító individualizmus túlfogyasztáshoz, visszaélésekhez és a természet kimerítéséhez vezet. A közösségcentrikus elv pedig az egyéni alkotókészség és felelősség elsorvadásával jár. Ezért helyettük - Bunge szerint - olyan humanista, tudományos, világnézetileg semleges erkölcsi jóból kiinduló, kölcsönös felelősségen nyugvó etikát kell követnünk, amely mérsékelt konzekvencialista, tehát elveti „a cél szentesíti az eszközt” elvet, mégis a következményeket tartja a szándék és magatartás erkölcsisége legmegbízhatóbb mutatójának. Az ilyen erkölcsi koncepció előnyben részesíti az elegendőt a szűkössel és a feleslegessel szemben, tehát az élet tartalmas minőségének közös, felelős alakítását igényli az egyéntől, a közösségtől és az irányítóktól egyaránt.

Hans Küng nagytekintélyű német teológusnak a „Világvallások etikája” c., 1994-ben magyarul is megjelent 203 oldal terjedelmű művéből, valamint az „Egységes világethosz felé” c., a MÉRLEG 1994. évi 1. számában olvasható tanulmányából ismerhetjük meg azt az elmélyült elméleti és rendkívül intenzív gyakorlati erőfeszítést, amelyet szerző, valamint a szemita, az indiai eredetű és a kínai hagyományú vallások más felelős képviselői kifejtettek az olyan ökümenikus valláserkölcsmegalapozásáért, amelyet egyaránt követhetnek az említett vallások hívei és a nem vallásos emberek. Szerző megjelöli azt az öt nagy erkölcsi parancsot (nevezetesen a ne ölj, a ne hazudj, a ne lopj, a ne paráználkodj, valamint a tiszteld

szüleidet előírását), amely egyaránt érvényes az említett nagy vallásokban. Úgy véli, hogy ezeken kívül különösen az erőszakmentesség, a szolidaritás, az igazságos gazdasági rend, a türelem és igazság szerinti élet, a nemek közötti egyenjogúság, valamint a tartalmas partneri viszony támogatásával és védelmével segíthetik elő a vallások a középút megtalálását a kapzsiság és a birtoklás megvetése, a hedonizmus és az aszkétizmus, a szabadosság és a merev törvényesség, a tudomány iránti elfogult tisztelet és a tudományellenesség, a technikaimádat és a technikaellenesség, a formális demokrácia és a totalitárius rendszerek között. Mindegyik nagy vallás megkövetel valami olyan feltétlen, apodiktikus lelkiismereti alapnormát, mint az „arany szabály”, amely rendkívül bonyolult helyzetekben is eligazít. Az arany szabály már megtalálható *Konfuciusznál*: „amit nem kívánsz magadnak, azt te se tedd más emberekkel”, a zsidóknál: „ne tedd másokkal, amiről nem akarsz, hogy mások veled tegyék” és a hegyi beszédben: „amit akartok hogy veletek tegyenek az emberek, ti is azt tegyétek velük” szövegezésben.

Az említett vallások képviselői által 1993-ban elfogadott világethosz-nyilatkozat, amely Küng hivatkozott tanulmányának végén olvasható, valóban korszerű, rendkívül gazdag erkölcsi követelményrendszert tartalmaz. Ez a dokumentum sem ad azonban választ arra a kérdésre, hogy az ajánlott új világethosz mellőzhetetlen erkölcsi értékeket előtérbe állító, ökoszociális rendszerében hogyan változtatható meg a pénz minden erkölcsi és egyéb nemes értéket háttérbe szorító vonzása, a nemzeti és az országok felett álló intézményes, valamint az informális vagy illegális tőkekoncentrációk nehezen ellenőrizhető, vagy megismerhetetlen és szinte korlátlan bomlasztó, gyakran a legszörnyűbb gonosztetteket is előidéző hatalma. Valószínűsíthetjük, hogy a túléléshez, valamint az egyéni és társas élet minőségének javításához elengedhetetlenül szükséges értékrendezés sokrétű teendői között ennek a problémának a megoldása igényli a legnehezebb elméleti és gyakorlati erőfeszítést ahhoz, hogy II. János Pál megállapítását követve átléphessük a reményesség küszöbét. Ha az átlépés mikéntjét nem is határozza meg, a keresés egyik útjelzőjeként hasznosíthatónak tartom Erich *Frommnak* azt a következtetését, hogy az új társadalom és az új ember csak akkor lesznek valósággá, ha régi motivációikat a minél több vagyon birtoklására, a minél nagyobb haszonra és hatalomra, valamint a háttartalan növekedésre és féktelen élvezetre, ezekkel ellentétes, új értékek váltják fel.²²

²⁰ Vö. Ádám Antal: A közigazgatás és a közigazgatási bíráskodás alkotmányjogi összefüggéseiről. Magyar Közigazgatás 1996. 12. sz.

²¹ L. A világ feltétele. A kaposvári erkölcsfilozófiai és -nevelési konferencia előadásai. 1996. 155-163. o.

²² Vö. D. Erich *Fromm*: Birtokolni vagy létezni? Akadémiai Kiadó, Budapest 1994. 199-200. o.

Kajtár István
egyetemi tanár

C. S. S. „Alabama”

(Adalék a tengeri háborúk
jogtörténetéhez)

1. **Az ügy.** 1872. szeptemberében egy öttagú, Genfben ülésű nemzetközi választott-bírószék döntésével az USA és Nagy-Britannia között kialakult évek óta tartó vitára tett pontot. Ez az ügy 1861 - 1865 közötti amerikai polgárháború tengeri hadműveleteivel, és közelebbről a déliek kereskedelmi háborút folytató cirkálói által az északiaknak okozott károkkal függött össze. Kapcsolatban volt azzal a súlyos megállapítással, hogy ezek közül a portyázó konföderációs hadihajók közül nem egyet angol területen szereltek fel. A döntés kiindulva abból, hogy egy semleges hatalom felel azokért a károkért amelyet egy vele baráti viszonyban álló hatalomnak a kikötőjében felszerelt és legénységgel ellátott hajó okoz, a déli portyázó hajók által az USA-nak közvetlenül okozott károk megtérítésére kötelezte Nagy-Britanniát, mintegy 15,5 millió dollár összegben. Az esetet az irodalomban az egyik déli hadihajóról „Alabama”-ügynek nevezték el. Az „Alabama” a tengeri háborúk történetének legeredményesebb portyázó hadviselést, kereskedelmi háborút folytató cirkálója volt, tevékenysége hadtörténeti jelentősége mellett jogtörténeti szempontból is igen figyelemreméltó.¹

2. **Kék-szürke tragédia.** 1861 áprilisában az USA-ban véres polgárháború vette kezdetét, észak és dél élet-halál harca. A rabszolgatartás kapcsán kialakult ellentét fontos gazdaságpolitikai konfliktusokkal egészült ki, és a központi állam és a tagállamok közötti viszony teljesen ellentétes alkotmányjogi értelmezésbe csúcsosodott ki, de életfelfogás és életstílusbeli különbségek is színezték. Vagyis Dél identitását is védte. A fegyveres konfliktus százezres tömeghadseregek könyörtelen összecsapásává vált, és olyan modern hadieszközök is megjelentek, mint a nagykaliberű ostromlövegek, a golyószóró, az ismétlőfegyver, a páncélvonat, a felderítésre a léggömbök, a lövészárkok, a stratégiai vasúti szállítások, a távírók. Bevetésre kerültek a páncélos hadihajók, a tengeri akna, a torpedók, és a szép jövő elé néző új tengeri fegyver, a tengeralattjáró korai, még meglehetősen primitív példányai.

3. **Háború a tengereken.** A hadműveletek már kezdettől fogva kiterjedtek Észak-Amerika folyamóriásai mellett a környező tengerekre, s hamarosan a világoceánokra is.² A szárazföldi erők tisztikarával ellentétben a haditengerészet zöme hű maradt az Unióhoz.³ Lincoln elnök haladéktalanul elrendelte a konföderált államok partvidékének blokádját, amivel azonban egyúttal automatikusan a délieket hadviselő félnek is elismerte. A blokádfenntartására százával mozgósították a kereskedelmi és halászhajókat, amelyeken bevonult tengerészek ezrei teljesítettek erőpróbat, monoton blokádszolgálatot. Dél számára ezzel szemben a fojtogató gyűrű egyre inkább a kimerülést, a nyersanyaghiányt, a lassú kiéhezést jelentette. Ennek belülről történő feltörését többször kísérelték meg, nem jártak azonban ennek során sikerrel⁴ A nyo-

¹ Felhasznált irodalom: Alapvető forrásközlés: H. La Fontaine: *Pasicrise Internationale 1794 - 1900. Histoire documentaire des arbitrages internationaux.* Berne, 1902. 138-144. l. , a régebbi irodalomban, L. C. Green: *International Law through the Cases.* London, 1959. 2. kiadás, 693-696. l. , W. L. Walker. *Cases of International Law. Vol. II. War and Neutrality.* 5. kiadás, London, 1937. 377-403. l. . Az eset rövid összefoglalása a mai tankönyvek elmaradhatatlan része, pl. J. G. , *Starke: Interdiction to International Law.* London, 1989. 10. kiadás, 584. l. vagy M. N. Shaw: *International Law.* 1991. Cambridge, 1991. 3. kiadás 90, 105, 648 l. Nemzetközi jog. (1989). Szerk. Herczeg G. Bp. , 315-316. l. A hadtörténeti vonatkozásokra nézve: Campaigns of the Civil War vol. VII. *The Navy in the Civil War* I. J. R. Soley: *The Blockade and the Cruisers.* 1963. by A. S. Barnes et Co. Inc. T. Gibbons (1989): *Warships and Naval Battles of the US Civil War,* Limpfield, 114 - 125. l. CH. W. Nimitz - E. B. Potter - J. Rohwer (1986): *Seemacht. Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart,* Herrsching, 202-206. l. J. Mordal (1963): *25 Jahrhunderte Seekrieg,* München, 227-239. l. , R. Chesneau - E. M. Kolesnik (1984): *Kriegsschiffe der Welt 1860 bis 1905. Band 2.* Koblenz, 48-49. l. , J-G. Greulich (1988): C. S. S. "Alabama". Ein Kapitäl Seekrieg im amerikanischen Bürgerkrieg. In: *Marinekalender der DDR 1989,* Berlin, 144 - 150. l. , *Csarada* J (1882): A tengeri

zsákmányjog elvei a háborúban. Tekintettel a semleges hajózásra és kapcsolatban a kalózkodás kérdésével, történeti és elméleti szempontból. Bp. , 158-167. l. H. Pemsel: *Biographisches Lexikon zur Seekriegsgeschichte.* Seehelden von der Antike bis zur Gegenwart. Koblenz, 1985. 255- 256. l. *Marjai* l.: Nagy kalózkönyv. Kalózkodás, hajók, tengerek. Bp. , 1994. 183. l. A képek forrása: S. Schindler (1991): *The Civil War. A photographic History.* New York. Az elsők az Alabama akcióban, a másodikok süllyedés közben látható.

² A. Maurer (1942): *Seekriegsgeschichte in Umrissen.* Leipzig, 371-380. l. , B. Potter-CH. W. Nimitz - J. Rohwer (1986): 191-226. l. , H. Pemsel: (1985): *Seeheerschaft. Eine maritime Weltgeschichte von Anfangen der Seefahr bis zur Gegenwart,* Koblenz, Bd. 2. 417-422. l.

³ Esetenként még déli származású tengerésztisztek, mint D. G. Farragut is hűségesek maradtak az Unióhoz H. Pemsel. *Biographisches Lexikon* (1983):92. l.

⁴ Ilyen volt végső soron a "Merrimack" (C. S. S. Virginia) támadása 1862. márciusában, amelyet az U. S. S. "Monitor" hiúsított meg. J. Mordal. (1963): 234-239. l. és. L. Soucek (1981): *Támad a koporsó.* Bp. További kitérés kísérlet volt: például 1863. január elsején Charleston mellett. A hadászati érdek mellett, mely megkövetelte, hogy lazítsanak a blokádon, volt egy jogi szempont is. A párizsi békekonfe-

masztó északi fölényre tekintettel ezt követően egyre inkább rátértek arra, hogy kiemelkedően gyors, ún. blokádtörő gőzösökkel kívülről, a Karib-tenger közeli szigetekről (így pl. Kubából, a Bahama-szigetektől) áttörjék a zárat, s ritka áruval megrakva fussanak be a Konföderáció blokádját által szorongatott kikötőibe, illetve a visszaúton a kikötők rakodópartjain tornyosuló gyapotbálákkal rakódjanak meg.⁵ Offenzív ellenrendszabály azonban az, amikor a konföderáltak a világtengereken az északi kereskedelmi hajózás ellen kezdtek hadműveleteket, úgynevezett portyázó hadviselést.

4. A kereskedelmi (portyázó) háború szereplői. A konföderált államok haditengerészetének vezetése a háború első időszakában a blokádon átcúszó hajókkal igyekezett kereskedelmi háborút folytatni az északi hajózás ellen a tengereken. Különösen sikeres volt az 500 tonnás „*Sumter*”, amely 1861 júniusában törte át a blokádot, a Karib tengeren. A spanyol és a portugál vizeken 17 unionista kereskedelmi hajót zsákmányolt, majd 1862 januárjában három északi hadihajó Gibraltár kikötőjében blokádját alá vette. Kazánjai, gépe javításra szorult, szenet sem tudott szerezni, mindezek megfontolása után kapitánya eladta a hajót. Ez a parancsnok *Raphael Semmes*⁶ volt, aki ekkor szerezte azokat a tapasztalatait, amelyeket az „*Alabama*” kapitányaként mesteri tökéletességre vitt a zsákmányoló-cirkáló hadviselés folytatásában. A „*Sumter*” azonban kivételes volt, hiszen a blokádját áttörésével jutott ki vadászterületére. Mivel azonban a délieknek hajóépítési kapacitásuk igen kicsi volt, elhatározták, hogy külföldön építtessék vagy vásárolnak hajókat, s hadihajóvá alakítva azokkal támadnak az északi

útvonalakra, s ennek során nem volt szükséges az egyre szorosabbá váló blokádon való átcúszás. A déli kormányzat ezért ügynököket, köztük tengerésztiszteket, üzlembereket küldött semleges országokba, elsősorban Angliába, akinek alig titkolt rokonszenvét amúgyis élvezte. Legsikeresebb közülük kétségkívül *James D. Bulloch*, egykori tengerésztiszt volt, aki 1861 júniusában érkezett a szigetországba s Liverpoolba helyezte működése színterét. Tevékenysége az angol semlegességre vonatkozó törvények miatt, és az amerikai nagykövetség és a kikötőkben az amerikai konzulok éber figyelme és tiltakozásai, és elszántságuk, következtében nem bizonyult könnyűnek. Mégis sikerül *Bulloch*-nak 5 hajót szerezni, és semlegesnek álcázva őket megakadályozni a lefoglalást, majd kifutva ezek az egységek egy titkos találkozási ponton fegyverzetet, ellátást kapva útjukat mint zsákmányoló hajók folytatták tovább. Az így felszerelt hajók közül különösen eredményes volt a „*Florida*” és a „*Shenandoah*”⁷, de kétségtelenül a leghíresebb déli kereskedelmi háborút folytató hajó az „*Alabama*” volt.

5. Az „Alabama” születése és felszerelése. A hajót *Bulloch* megbízása alapján „209” szám alatt kezdték 1862 tavaszán építeni, háromárbócos barkként, bevonható hajócsavarú gőzgéppel, amellyel kedvező körülmények között 13,5 csomó is kihozható volt, és az „*Enrica*” névre hallgatott.⁸ Az északi diplomácia követelésére a britek le akarták foglalni, de „érdekes” módon az akciót megelőző napon július 28-án az egyik próbaútról a hajó, amelynek ekkor angol legénysége volt „elfelejtett” visszatérni, és az Azori-szigetek felé tartott. Ott augusztus 18-án az „*Agrippina*” bark fegyverekkel és készletekkel látta el.⁹ Augusztus 20-án érkezett *Semmes* kapitány tiszteivel és a legénység egy részével egy déli hajóval. A hadiügységgé alakítás augusztus 24-én történt, a tisztikar egyenruhába öltözve felvonatatta a hadilobogót, parancsokat olvastak fel.¹⁰ Az „*Alabama*” álarcát levetve megkezdte vadászát az északiak hajóira!

rencia résztvevői 1856. április 16-i nyilatkozatukkal többek között (4. pont) megkövetelték, hogy a jogerős blokádotoknak hatékonyan kell lennie, vagyis olyan haderőnek kell fenntartania, amely elegendő módon erős ahhoz, hogy az ellenségnek a parthoz való közeledését ténylegesen megakadályozhassa. Ennek ellenkezőjét akarta a déli hadiflotta elérni.

⁵ A sokszor speciálisan blokádtörésre épített, álcázószínnel zöldes-fehérré, vagy szürkére festett, a legkiválóbb minőségű szenet használó, s az őket üldöző hadihajóknál következőképpen gyorsabb, hajókat az egész északi hadiflotta hajszolta, 1863. nyaráig nem kevesebb mint 850 hajót fogva el, az utak azonban igencsak megérték, hiszen egyetlen hajó tulajdonosa egy év alatt fáradság nélkül akár egymillió dollárt is kereshetett. Igaz viszont, hogy hadianyag, stratégiai árúk helyett a blokádtörők kapitányai gyakran illatszert, konyakot, ékszerket és selymet rakódtak be, s un. "blokádjárveréseken" igyekeztek azokat minél nagyobb profittal továbbadni. B. *Porter* - CH. W. *Nimitz* - J. *Rohwer* (1986):202-203. I. és Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. (1886) Vierte Hauptabtheilung. Vierter Theil. E. O. Hopp: Bundesstaat und Bundeskrieg in Nordamerika. Berlin, 718. l.

⁶ R. *Semmes* 1809-ben született Marylandban, 1826-ban lépett a haditengerészetbe, Norfolkban tengerészeti iskolát végzett és jogot is tanult. Több háborúban is résztvett, többféle beosztást betöltött, így hadbíró is volt, 1855-ben commander. Kezdetől fogva aktívan elkötelezett Dél ügye mellett. H. *Pemsel*, Biographisches Lexikon (1985):255-256. l.

⁷ Előbbi 37, utóbbi 36 zsákmányolt hajóval dicsekedhetett, és 58. 000 mérföldes úttal körülhajózta a Földet, különösen az északi bálnavadász flottában pusztított. Annyira elszigetelve tevékenykedett, hogy áldozatainak jelentékeny részét már a háború befejezése után pusztította el, és csak 1865 novemberében kapitulált. Feljegyezték róla még az a történetet is, hogy az amerikai flottában ezen a hadihajón volt legtávolabbi megtalálható a legénység rumfejadagja, ugyanis az északi flottában már 1862-ben eltörölték (J. *Mordal* (1963):233. l.

⁸ A hajót május 15-én bocsátották vízre, 1050 tonnás, 64, 5 méter hosszú volt, merülése 4, 3 - 4, 6 méter, az építés költsége 250000 Dollár volt.

⁹ A fegyverzet 6 hosszúcúsvú 32 fontos, egy huzalgolt 100 fontos és egy 20 cm-es gránátagyú volt.

¹⁰ A legénység egyrésze igen rosszminőségű, felfogadott angol tengerész volt, örökös fegyelmi problémákkal, a zsold reményében szolgálva. A később a zsákmányul ejtett hajókról is voltak önkéntesek.

6. Az „Alabama” portyái. Az „Alabama” kétségtelenül a tengeri háborúk történetének legsikeresebb zsákmányoló hadihajói közé tartozik.¹¹ Huszonkéthónapos pályafutása alatt 71 hajót zsákmányolt, elsüllyesztette az USS „Hatteras” ágyúaszádot, 6 millió dollár kárt okozott. Az Atlanti-óceánt, az Indiai-óceánt szelte át, vitorláit feszítették a karibi szelek, rettenetet terjesztett a Szunda-szorosban, a Dél-Kínai tengeren, a Bengáli-öbölben. Semmes kapitány macska-egér játékot játszott az Unió hadihajóival, gyakran használta álcául az angol lobogót, a szedett-vedett angol legénység felett vasfegyelemmel tartott rendet, bár a zendülés veszélye mindig fennállott. A portyázó hadviseléshez szükséges ellátóhajók feltétlen szükségességét az „Alabama” pályafutása meggyőzően bizonyítja¹², és azt is, hogy milyen problémát jelent a zsákmányolt hajók legénységének elhelyezése. Az is nyilvánvaló, hogy a portyázó hadviseléshez a semleges hatalmak kikötőinek használata is hozzátartozik, valamint, hogy a portyázó hajók tevékenységük körzetét állandóan változtassák, hogy az őket üldöző ellenséges hadihajók előtt járjanak mindig legalább egy lépéssel.

7. Az „Alabama” pusztulása. A hosszú hónapokra terjedő cirkálás alaposan igénybevette a hajó gépei, törzsét. Ezért kereste fel dokkolás céljából Cherbourg kikötőjét, számítva a francia hatóságok „megértésére”. Csakhogy ekkorra már egyre

szorosabb lett az „Alabama” kivetett háló. Semmes hajója 1864. június 11-én futott be a francia kikötőbe, az amerikai konzul pedig azonnal távirati úton riasztotta a „Kearsarge” csavaros sloop típusú hadihajót¹³, amely Vlissingenben horgonyzott, azonnal teljes gőzzel Cherbourg elé hajózott és blokádnál állt az „Alabama”, amelynek kapitánya a dokkolás és a javítások megkezdése után csak az internálás és a harc vállalása között választhatott. A küzdelem nagy shownak ígérkezett, különvonatok érkeztek a párizsiak ezreivel, és a helybeliek is nagyszámban várták az eseményeket. A déli hajó június 19-én reggel futott ki, a francia területi vizek határáig egy francia hadihajó is elkísérte. A nagyjából egyenlő harcértékű hajók párviadalát az „Alabama” sortüzei nyitották meg, nagy távolságból, igen kicsi határfokkal. Winslow kapitány, az északi hajó parancsnoka kivárt, majd a két hajó koncentrikus körökben haladva igyekezett halálos sebet ejteni a másikon. A déliek harcértéke a hosszas portyázás alatt lecsökkent, lőszerük szinte használhatatlan volt. Egy óra múlva a „Kearsarge” alig sérült meg, az „Alabama” süllyedő állapotban volt, találatok lyukasztották át törzsét, és lobogóját bevonta. Semmes és a legénység egy részét egy „véletlenül” ott tartózkodó angol hajó kihalászta, ami az északiak örömebe némi ürömet is vegyített, hiszen mindenáron el akarták kapni a félelmetes hajó parancsnokát.¹⁴

¹¹ J-R. Greulich (1988): 145-148, E. B. Potter-CH. W. Nimitz - J. Rohwer (1886) 204. l., T. Gibbons (1989): 114-115. l., J. Mordal (1963):231-232

¹² Az „Agrippina” ellátási tevékenységét igencsak zavarta, ha egy északi hadihajó cirkált a közelben, ekkor kitérő helyre kellett hajózni, és sajátos körülmény volt az, hogy 1863 áprilisában azért nem jelent meg a Dél-Atlantikán a hadtáphajó, mert annak kapitánya a szén-, élelem- és municiórakományt saját számlára - eladta.

¹³ 1550 tonnás, 160 fős legénység egy 28 fontos, két 11 hüvelykes, négy 32 fontos löveg képezte fegyverzetét, és a hajó hadrendbeállítását követően megkezdte a vadászatot a déli cirkálókra, így Semmes első hajójának, a „Sumter”-nek gibraltári blokádnál vételében is résztvett.

¹⁴ E. B. Potter-CH. W. Nimitz - J. Rohwer (1986):204-205. l., J. Mordal (1963):232-233. l., J-R. Greulich (1988):148-150. l.

8. Az ütközet, szereplőinek mitológiája. A romantikus 19. század viszonyai között nem meglepő, hogy az ütközetben szereplő hajókhoz valóságos legendárium fűződött, természetesen az „Alabama” híres-hírhedettsége miatt fokozott mértékben.¹⁵ A hajóról, tisztjeiről festmények, fényképek készültek¹⁶, a déli hajó 75 láb hosszú árbócsúcslobogóját ma is őrzik. Jellemző a hajó pályafutására, hogy kormánykeréken arany betűkkel ez állt: „Aide toi, et Dieu t' aidera”, vagyis „Segíts magadon, az Isten is megsegít”, ugyancsak heroikus stílusú jelenet, amikor Semmes kapitány legyőzött és süllyedő hajójáról vízbe vetve magát, tisztí kardját a tengerbe hajította¹⁷. Ugyanakkor kétségkívül hivatása szép példáját adta David Herbert Llewellyn angol hajóorvos, aki a sebesült tengerészek ellátása során vonakodott az „Alabama” elhagyni, és a cirkálóval együtt merült el a mélybe. A „déli korzár” ma is foglalkoztatja a hajók szerelmeseit. 1988-ban francia tengeri régészek elkezdték a 60 méter mélyben fekvő roncs mentési munkálatait.¹⁸ A másik oldalon a győztes „Kearsarge” nevét azóta hadihajók sora örökíti meg az US. Navyban¹⁹, J. A. Winslownak pedig a kong-

resszus köszönetét nyilvánította és commodore-vá léptették elő.²⁰

9. A befektetett összeg, az Északnak okozott kár. A hadtörténészek számokban is megvonták a portyázó déli cirkálók működésének mérlegét. A közvetlen kárt több mint 200 hajó(egyes források szerint 260 egység, 110 ezer BRT-vel) elsüllyesztése jelentette (15-25 millió dollár becsült értékkel)²¹, a hajszja, a folyamatos járőrözés (arról nem is beszélve, hogy a blokádszolgálatból, partraszállító hadműveletektől, deszantoktól vont el erőket) az USA haditengerészetnek becslés szerint több mint 3 millió dollárjába került, és az égbeszökött hajóbiztosítási költségekről, megromlott rakományokról, más lobogóhoz szegődött fuvaroztatókról nem is szóltunk. Ugyanakkor az egyik déli cirkálónak, a „Floridának” felszerelésének és útjainak becsült költségei csak mintegy 400 ezer dollárra rúgtak, és közel tízszer annyi értékű hajóteret süllyesztett el.²² Tény, hogy mindez a háború végső kimenetelére döntő befolyással nem járhatott, bár van olyan megállapítás is, hogy feltételezhetően egy tucat „Alabama” egyidejűleg operálva megsemmisíthette volna az Unió tengeri kereskedelmét és ezzel benitotta volna az északiak hadviselését.²³

10. Anglia és az USA utólagos jogi vitája és a megoldás. Az amerikai kormány angliai diplomatai folyamatosan figyelemmel kísérték a déli korzárak felszerelését és tevékenységét. Ch. F. Adams, az USA londoni nagykövete, már 1863. októberében felhívta a britek figyelmét arra, hogy felelősség terheli őket azokért a károkért, amelyeket a délieknek Nagy-Britanniából származó hadihajói okoznak. A polgárháború befejezése után az Unió „kasszát csinált” a testvérháború emberáldozatai mellett annak anyagi következményeit illetően is, és ezen a listán a déli cirkálók kártételei is szerepeltek, nem is kis összeggel. Az „Alabama” és társainak felszerelésnek eltűrésében az angolok is „sárosak” voltak, így a kártérítési igényt az USA Nagy-Britannia

¹⁵ J-R. Greulich (1988):150. l., E. B. Potter-CH. W. Nimitz - J. Rohwer (1986):205. l., J. Mordal (1963):233. l.

¹⁶ Különösen híres Édourd Manet festménye, a keletkezés körülményeire nézve ls. Pataki D. - Marjai I. (1973): A hajó a művészetben. Bp., 31. -32. l.

¹⁷ A kapitány haditengerészeti tevékenysége a teátrális jelenet ellenére még korántsem ért véget. Miután az angolok kimentették, visszakerült a Konföderációba, ellentengernaggyá nevezték ki, s a James-folyón egy raj parancsnoka lett, majd miután az északiak előrenyomulásával el kellett süllyeszteni hajóit, a szárazföldi csapatokkal együtt kapitulált 1865 áprilisában Tennessee-ben. A polgárháború után joggyakorlatot folytatott, és 1877. augusztus 20-án hunyt el, Mobilében. H. Pemsel, Biografisches Lexikon (1985) :255-56. l., T. Gibbons (1989): 115. l.

¹⁸ A víz alatti régészet a "Titanic" a "Bismarck" felfedezésével, a "Szent István" kutatásával jelentős eredményeket mutathat fel. J-R. Greulich (1988): 149. l.

¹⁹ Jellemző, hogy az eredeti "Kearsarge" 1894-es pusztulása után a névadás szigorú szabályait áthágva a csatahajók sorában a BB. 5. jelzésűt nem tagállamról, hanem a dicső "korzár-ölő" hajóról nevezték el. Azóta folyamatosan van az amerikai haditengerészetben ilyen hajó, a II. világháború idején egy repülőgéphordozó (CV. 33.), az 1992/93. -as Weyers Flottentaschenbuch szerint pedig épül egy 28. 230 tonnás partraszállító hajó ezzel a névvel. Winslowról, akinek életrajza is megjelent (J. M. Ellicott: The Life of John Anctrum Winslow . New York and London, 1902.)1873 szeptemberében bekövetkezett halála alkalmával nagy ellenfele, Raphael Semmes állapította meg "He was the Christian gentleman"és róla több torpedónaszádót és rombolót neveztek el, ugyanakkor viszont említést érdemel, hogy a DD-189-es jelzésű, 1918-ban vízrebocsájtott torpedórombolót Semmesről nevezték el, és 1961-ben készült el az

ugyancsak "Semmes" névre keresztelt rakétákkal felszerelt romboló. Alabama állam nevét természetesen több hadihajó is viselte, ezek közül egy a második világháborúban szolgált óriást múzeumként ma is őrzik.

²⁰ Vannak csoportképek az északi hajó tisztikaráról is, és készült az "Alabama" siralmas vége felett ujjongó propagandafestmény is. Vö.: 186-187. l.

²¹ Ebben az "Alabama" a becslések szerint mintegy 5, 5 millió dollárral szerepelt J-R. Greulich (1988): 150. l.

²² H. Pemsel Seeherrschaft (1985) 422. l., T. Gibbons (1989):119, 125. l.

²³ E. B. Potter - CH. W. Nimitz (1986):206. l. Ezt kérdésessé teszi viszont az, hogy a déli cirkálók által elsüllyesztett hajóter a háború előtti amerikai hajóternek mintegy 2 %-át tette csak ki.

kormányához intézte.²⁴ A kiélezett konfliktus évekig húzódott, határvitákkal, a Kanada kilátásba helyezett annektálásával és egyéb következmények felvetésével színezve.²⁵ Az USA-kormány már 1866-ban javasolta a döntőbíráskodást, végül a két fél 1871 februárjában közös bizottságot hozott létre. 1871. májusában egyezmény született, a vita eldöntésének elveit megadó „washingtoni szabályok”²⁶, és a követelés elintézésére nemzetközi döntőbizottságot állítottak fel, a két érintett fél mellett, olasz elnökkel, svájci és brazil taggal, azaz összesen öt fővel, és amely 1872. szeptemberében a bevezetőben említett döntést hozta. Elvéként jelentette ki, hogy a semleges államoktól követelhető gondosság arányban áll a veszélyekkel, melyek a semlegességből folyó kötelezettségenek

megsértéséből vagy mulasztásából a hadviselő felek egyikére származhatnak, továbbá hogy egy semleges kormányknak kellő gondosságot kell tanúsítani annak megakadályozása érdekében, hogy kikötőit olyan hajók hagyják el, melyekről gyanítható, hogy valamely vele békében élő állam ellen kívánják bevetni, nem engedhető meg az sem, hogy semleges ország kikötői, vagy felségvizei hadviselő állam részéről hadműveleti, vagy ellátó bázisként használtassék, végezetül az is kimondásra került, hogy a hadihajóknak elismert területen kívülsége nem feltétlen jog, hanem csak udvariasságra utaló tény s a kölcsönös becsülés jele, s arra a semlegességgel ellentétben álló cselekmények elleplezésére egy állam sem hivatkozhatik. Mindendez alapján kimondta az „Alabama”, „Florida”, a „Shenandoah” esetében a semlegességi kötelezettség nem kellő gonddal való teljesítését és megállapította a 15, 5 millió aranydollár kártérítési kötelezettséget, egyúttal más hajók kapcsán Angliát felmentette. A vita békés elintézése a nemzetközi választott bíráskodás fellendülésének adott új impulzust²⁷, s az „Alabama-ügy” megoldása mint választottbírói ügy jelentősen hatott a nemzetközi jog fejlődésére. Ugyanakkor kihatott a tengeri háború szabályainak 1907-es hágai kodifikálására is, mert az ügyben megfogalmazott elveket beépítették. „A semleges Hatalmak jogairól és kötelességeiről” szóló XII. egyezménybe.²⁸ A 8. cikk értelmében „A semleges Kormány a saját fennhatóságának területén a rendelkezésére álló eszközökkel köteles megakadályozni oly hajónak felszerelését, vagy felfegyverzését, amelyről alapos okai vannak azt hinni, hogy vele békében élő Hatalom ellen irányuló cirkálásra, vagy pedig arra szolgál, hogy ily Hatalom ellen irányuló ellenséges műveletekben részt vegyen. Hasonlóképpen köteles felügyelni arra is, hogy fennhatóságának területéről el ne távozhassanak azok a hajók, amelyeknek célja cirkálás vagy pedig az, hogy ellenséges műveletekben részt vegyenek, és amelyeket egészen vagy részben fennhatóságának területén tettek hadiszolgálatra alkalmasakká.”

²⁴ Ugyanakkor az amerikai pragmatizmusra vall., hogy 1863-ban öt a déli hajók elleni vadászatra, de eshetőlegesen kereskedelmi háborúra tervezett hajót bocsátanak vízre, a 3. 850 és 4. 215 tonna közötti 17 csomónyi sebességre képes, erősen felfegyverzett „Wampanoag” osztály faépítésű csavarmeghajtású fregattjait., a cél az ugyan nem túl valószínű az angolok elleni tengeri háborúban történő portyázás, de mindez mégis az angol hajótervezők válaszreakcióját váltja ki, akik viszont az előbbiekre vadászó nagy, vastörzsű csavaros fregattokat építenek egy esetleges tengeri háborúra, így az „Alabama” tevékenységének közvetve egy gyors hadihajótypus, a cirkálók kifejlődésére is volt hatása. R. Chesneau - E. M. Kolesnik (1984): 28-29. l., E. B. Potter - CH. W. Nimitz - J. Rohwer (1986): 239. l., L. S. Schapiro (1985): Schnelle Schiffe, Berlin, 30-31. l.

²⁵ A. Cook: The Alabama Claims. American Politics and Anglo-American Relation, 1865 - 1872. Ithaca and London 1975.

²⁶ A május 8. -i egyezményt az amerikai szenátus május 25-én hagyta jóvá, és június 17. ratifikálták Londonban. A „washingtoni szabályokat közli H. La Fontaine (1902). 139. l

Rules. A neutral Government is bound:

FIRST, to use due diligence to prevent the fitting out, arming, or equipping, within its jurisdiction, of any vessel which is has reasonable ground to believe is intended to cruise or to carry on war against a power with which it is at peace, and also to use like diligence to prevent the departure from its jurisdiction of any vessel intended to cruise or carry on war as above, such vessel having been specially adapted, in such vessel having been specially adapted, in whole or in part, within such jurisdiction, to warlike use.

SECONDLY, not to permit or suffer either belligerent to make use of its ports or waters as the base of naval operations against the other, or for the purpose of the renewal or augmentation of military supplies or arms, or the recruitment of men.

THIRDLY, to exercise diligence in its own port and waters, and as to all person within its jurisdiction, to prevent any violation of the foregoing obligations and duties.

²⁷ J. G. Starke (1989): Introduction to International Law. Tenth edition, London, megállapítása 487. l.

²⁸ Amelyet a magyar törvénytárba az 1913. évi XLIII. tc. iktatott be.

11. **A kereskedelmi hajók elleni tevékenység megítélése a jogtörténetben: tengeri rablás, kalózkodás, kalózlevelek, portyázó hadviselés.** A magyar nyelv a „kalóz” megnevezéssel számos, és meglehetősen sokfajta tengeri portyázót, zsákmányolót von egy kalap alá. A közönséges tengeri rabló, a szoros értelemben vett kalóz szinte minden tengerjáró nép életét megmérgező, kegyetlen és rettegett alak, és róla tartja *Cicero*, hogy „...az egész emberi közösség ellensége, neki adott szavát vagy esküjét senki sem köteles megtartani.”²⁹ A tengeri háborúk során azonban a hadviselő felek, mivel a reguláris hadihajók száma kevés, a tengeri hadszíntér kiterjedése pedig felette nagy volt, gyakran adtak magánszemélyek felfegyverzett hajói kapitányainak ún. hivatalos kalózlevelet, azzal a meghagyással, hogy támadhatták az ellenséges hajókat, felléphetek annak kikötőibe irányuló semleges hajók ellen is, de a zsákmányul ejtett hajókat a kiküldő állam kikötőjébe vive, az előre kikötött részre tarthattak csak igényt, s adott esetben az Admirális-bírótság is állást foglalt a zsákmány jogossága kérdésében. Ezek a tengeri zsákmányolók voltak a korszokok (privateerek, Kaper). Az 1856-ös párizsi deklaráció ezt a formát eltiltotta. Ehhez a szerződéshez azonban a polgárháború időszakára az USA felhívás ellenére nem csatlakozott. Előbbi formáktól el kell határolni a világháborúk hadihajóinak, segédcirkálóinak tevékenységét, ahogy erről alább részletesebben lesz szó. Az „Alabama” megítélése ezeknek a kategóriáknak a fényében és az eset körülményeire tekintettel nem egyszerű. Az Unió kormánya éppen a zsákmányolás teljes megtiltása követelésével nem csatlakoztak a párizsi egyezményhez. A déli hajók tevékenysége számukra kalózkodásnak tűnt, és jellemző módon, a polgárháború idején a USA kormánya felkínálta a párizsi reform alapján a szerződést az összes európai hatalmakkal, de ebből a jegyzékváltásból Franciaország és Anglia azt olvasta ki, hogy a déli államok kaló-

zaival úgy az Unió, mint a vele szerződő többi európai állam is tengeri rabló módjára kell, hogy elbánjon, a belviszályba beavatkozni nem kívánt (valószínű a déli cirkálóhajók miatt a lelkiismerete különösen Angliának nem volt tiszta...), így a szerződések nem jöttek létre. A washingtoni kongresszus erre felhatalmazta az elnököt kalózlevelek kiadására, aminek persze a blokád és az általános hadi helyzet miatt gyakorlati jelentősége nem sok volt. Figyelemreméltó viszont, hogy 1861. április 29-én *Jefferson Davis*, a konföderáció elnöke a montgomery-i kongresszusban kijelentette: „Nem kételkedhetem, hogy nézetem a önökével találkozik, midőn kimondom, hogy egy tengeri hajóhad teljes hiányában nem tehetünk mást, mint magánosokat felhatalmazni arra, hogy az ország érdekében hajóikat felfegyverezzék, a mit publicistáink igen helyesen tengeri milíciának neveznek...”³⁰ Különösen a háború kezdetén, amikor az északi blokád hálója még nem volt túl szoros, a déli kikötőkben társaságok alakultak privateer, azaz kalózleveles zsákmányoló tevékenységre, s több északi hajót el is fogtak és elárvereztek. A *CSS. Savannah* esetében ez azonban igen balul ütött ki. A kis vitorlás hajó ugyanis, miután árbócait egy heves vihar megrongálta, az északiak kezébe került, akik köztörvényes kalózként kívántak legénységével elbánni. Csak az mentette meg a bebörtönzött kalózokat, hogy a déli kormány megjelölt magas rangú északi hadifogoly tisztek kivégzését helyezte kilátásba, egy-egy arányban, ha tengerészeit felakasztanák. Ezután a délieket hadifogolyként kezelték, majd kicserélték, s a „kalóz” szóhasználat pusztán a

²⁹ *Marjai* I. (1994): 7. l. . A további tipizálás is tőle, vö. : Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. II. Bd. 620-623. I. „Kaperel” címszót.

³⁰ *Csarada* J. (1882):164-166. Jellemző Seward külügyminiszter 1861. április 24-i körjegyzéke az európai diplomáciai ügyvivőkhöz, amellyel deklarálta a hadi dugáru kivételével a magánosok tulajdonának teljes mentességét még a hadihajóktól is, és nem kevés proféciával leszögezte: „... az amerikai nép egy része kitzúzte a lázadás zászlaját és egy gonosz határozat folytán közegei által magán egyéneket küldött az Egyesült-Államok békés kereskedelmének megrablására és elpusztítására.” Uo. :165. l.

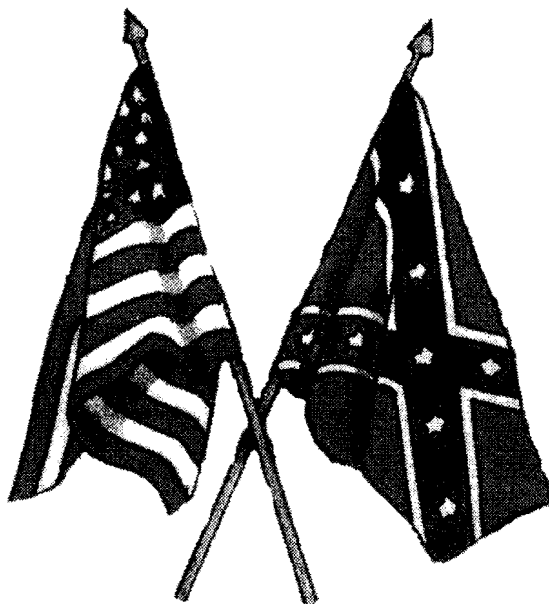
sajtópropaganda fogásának maradt a továbbiakban.³¹

12. Az „Alabama” tevékenységének megítélése. Az „Alabama” más államok által el nem ismert polgárháborús hadviselő fél haditengerészeti egységének tartotta magát, egyenruhás parancsnokkal, tisztikarral, ugyanakkor busás fizetség reményében fogadott fel meglehetősen fegyvelmetlen angol-ír legénységet. Lőszert, élelem, szénkészletét az angol hatóságok jóindulatú elnézésével egészítette ki, angol bázisokat vehetett igénybe hosszabb-rövidebb időre. A hajó a korzáridők teljes taktikáját alkalmazta, gyakran változtatta működési területeit, hamis (angol) lobogót használt megtévesztésül, feleslegessé vált zsákmányhajókat égetett el. Az „Alabama” a legalitás (kereskedelmi cirkálóháborút folytató hadihajó) és a módszereiben korzárhajó között mozgott, a neki nyújtott támogatás angol részről lényegében a semlegesség erőteljes megszegését jelentette.³²

13. Portyázó tengeri hadviselés az I. és a II. világháborúban. Az ellenséges utánpótlási vonalak elleni kereskedelmi (tonnaháború) mindkét világháborúban szerepelt a német haditengerészet tevékenységében. Ekkor azonban a korábbi korzárókkal ellentétben, operációjukat már mint haditengerészeti egységek folytatták, haditengerész tisztiek parancsnoksága alatt, az érzékenyen érintett szövetséges propaganda természetesen a korábbi megbélyegző kifejezéseket a kalózkodás világtörténetéből szívesen aggatta rájuk. Az első világháborúban nagy hírnévre tett szert az „Emden” cirkáló, és a segédcirkálóból alakított „Seeadler” dízelmotorral is felszerelt vitorlás. A második világháborúban az óceánokon és tengereken nagy felszíni hadihajók (mint a két csatacirkáló, nehézcirkálók és pánfélhajók) folytattak hajszát a kereskedelmi hajókra. A szövetségesek közlekedési vonalait ellen felfegyverzett gyorsjáratú kereskedelmi hajókat vetettek be, s ezek a segédcirkálók (Pl. az „Atlantisz”, „Kormoran”, „Komet”,) gyakran semleges lobogót használva álcaként nem hadviselő nemzetek hajóinak külsejét öltötték magukra. Ellátóhajók segítségével hosszú hónapokig tevékenykedtek, távoli térségekbe eljutottak, és mint elődjük, az „Alabama” érzékeny csapásokat mértek az ellenséges hajózásra, nem mindig tartva be a portyázó hadviselés nemzetközi jogi szabályait.³³ A felszíni hajók haditettei ellenére mégis meg kell jegyeznünk, hogy eredményeik

egészében messze nem bizonyulhattak egyik világháborúban sem a tengeri háborút eldöntő tényezőnek. Szerepüket egyébként is ekkor sokkal nagyobb súllyal a „szürke farkasok”, a tengeralattjárók vették át, amelyek sokmillió bruttóregiszter tonnát elsüllyesztve maguk is ismételték túl magukat, a nemzetközi hadijog előírásain.³⁴

14. Kalózkodás ma. Az elmúlt évtizedekben a kereskedelmi tengerészek gyakorta találkoznak a világ legrégebbi tengeri mesterségeihez tartozó valószínű kiirthatatlan tengeri rablással, a közönséges kalózkodással, amelyet ugyan a nemzetközi jog szankcionál³⁵, de számos útvonal számít bizonytalannak, így például a thaiföldi partokon az 1980-as évben a kalóztámadásoknak közel 1.500 fő esett áldozatul, míg az éves kár kereken 1 millió dollár volt.³⁶

³⁴ A kérdés irodalma könyvtárnyi, a magyar nyelvű irodalomból Sárhidai Gy. (1989): Tengerek szürke farkasai. Bp. és D. Bottig (1992): Die Unterseeboote álljon itt. Ezenkívül utalnunk kell a „Lusitania” elsüllyesztésére, az „Athenia” megtorpedozására, a „Peleus” hajótörteinek legyilkolására, vagy az ún. Laconia-parancsra, amellyel Dönitz tengernagy a hajótöröttek mentését tiltotta meg, mert az a tengeralattjárók biztonságát veszélyezteti. A tengeralattjárók portyázó hadviselése, a konvojcsaták óhatatlanul a nemzetközi hadijog előírásainak megszegésével jártak, és nem kizárólag az egyik fél részéről.

³⁵ Az 1958-a genfi konvenció 15. cikkelye és a vele tartalmilag megegyező 1982-es Nemzetközi Tengeri Konvenció 101. cikkelye. Előrelátóknak tűnnek viszont a hajóstársaságok előírásai kalóztámadások idejére F. Elchlepp (1986): Pireterie heute. In.: Marinekalender der DDR 1987. 41. l.

³⁶ U. o.: 39. l.

³¹ T. Gibbons (1989): 126-127. l. és W. M. Robinson, Jr. (1928.): The Confederate Privateers. London, New Haven. 49-59. l.

³² Marjai I. (1994). 193. l.

³³ Marjai I. (1994): 187-190. l., a második világháborúból kiragadva: Brennecke (1984): Eismer, Atlantik, Ostsee. Die Einsätze des Schweren Kreuzers „Admiral Hipper”. München, R. Eysen (1978): Hilfskreuzer Komet. Kaperfahrt auf allen Meeren. München.

Colloquium

Dr. Bércesi Zoltán LL. M.
egyetemi adjunktus

A polgári jog alapelveinek fejlődése a Magánjogi Törvényjavaslattól napjainkig

I. Bevezető

Egy meghatározott normaösszesség rendszerré kovácsolásához rendező pillérekre van szükség. Alapokra. Olyan vezérmotívumokra, amelyekre az egyes speciális rendelkezések gyöngyszemként felfűzhetők, amelyek tehát irányító eszmékként áthatják valamennyi részletszabályt. Felsejlenek mind a jogalkotói fordulatok mögött, mind pedig a bírói döntések hátterében. A jog és alrendszerei alapelveket igényelnek és feltételeznek.

Polgári jogunk újkori történetének valamennyi korszakában - különböző okokból - hangsúlyos szerephez jutottak az alapelvek. A XX. század alapvető rendszerének történeti korszakait és változásuk okait igyekszik felvázolni e munka következő fejezeteiben.

II. A kodifikálatlan polgári jog korszaka és az Mtj.

1. 1848 után szokásjogi alapokon nyugvó magánjogunk gyökeres fordulatokat élt át. Így - noha a szokásjog uralta jogrendszernek nem szükségképpen velejárója - egyre fenyegetőbbé vált a jogbizonytalanság. Jogfejlődésünk ugyanis a több évszázados angolszász jogfejlődéshez képest jelentős különbségeket mutatott. „Jogunk anyaga nem lassankint, hanem ugrásszerűen, idegen jogszabályok tömeges recepciójával alakult ki. Nincs meg a szoros összefüggés régi és új jog között, amely a szokásjogi jogrendszernek a jogbiztonság érdekében szükséges szilárdságát biztosíthatná”¹

A gyakorlat így szükségképpen - mintegy menedékként - körülbástyázta magát generálklauzulákkal. Olyan jogtételekkel, amelyek kialakulását ugyan meghatározott ügyek, precedensek indukálták, amelyek azonban

utóbb „többszörre a konkrét ítéletektől elkötődött módon alakultak, fejlődtek.”² Általános, alapvető elvekké kristályosodtak a magánjog számára, megkönnyítvén ilymódon a bírák ítélkezési tevékenységét.

Kiemelendők ezek közül különösen azok a jogelvek, amelyeket a gyakorlat az idegen, esetleg fejlettebb jogrendszerekből kölcsönöz. A bírói praxis ugyanis - ahogy erre Szladits is rámutat - „merítsen akár idegenből, sohasem konkrét normaszövegeket keres, hanem jogi elveket, eszméket vesz más jogokból kölcsön. Ezek az eszmék a gyakorlatban, főleg kezdetben nem éles körvonalakban jelennek meg, hanem úgy gomolyognak a jogalkalmazásban, mint a felhő.”³

Pezdítőleg hatott e folyamatra az a jogtörténeti tény is, hogy - a már említett körülmények okán - a magyar magánjogban már a XIX. századtól folyamatosan érzékelhető a kodifikáció igénye. 1848 utáni évtizedek „csendjét” követően újfent lendületet vett munka eredményeként a századforduló után több átfogó törvényjavaslat, kódextervezet (illetve -átdolgozás) készült, amelyek szerkezeti és tartalmi jegyeikben is erőteljes német hatást tükröznek.⁴ E korszak záró és betetőző műve az ötödik tervezetként 1928-ban előterjesztett Magánjogi Törvényjavaslat (Mtj.). Törvényerőre ugyan sosem emelkedett, ám a gyakorlatra jelentékeny befolyással bírt: a bíróságok írott szokásjogi forrásként kezelték és alkalmazták. Mtj. -nk így a magánjogi jogalkalmazás meghatározó kútforrájává válhatott az 1959 évi IV. törvény, a Ptk. megalkotásáig.

2. A Magánjogi Törvényjavaslat bevezető rendelkezései a BGB, valamint - már e szerkezeti megoldás tekintetében is - különösképp a svájci ZGB sugallatát jelzik. Az addigi kodifikációs állomások fokozatosan kiértelt eredménye e technika alkalmazása.⁵ Az Mtj. „Bevezető szabályai” sorolják fel akkori magánjogunk irányító eszméinek szánt alapgondolatait, közvetett normatartalmat kölcsönözvén egyúttal számukra.

² Kecskés László: A polgári jog alapelveinek változásáról, Magyar Jog 1993/1. , 2. old.

³ Ld. Magyar magánjog (szerk. : Szladits Károly) 1. kötet, Bp. 1942, 96. ol.

⁴ Ld. Kecskés L. i. m. , 1. old. nem hanyagolható természetesen a XIX. szd. -tól zajló munkákban pl. az OPTK vagy a Code Civil elvi hatása sem.

⁵ Az 1900-tól hatályos német BGB (Bürgerliches Gesetzbuch) Allgemeiner Teil-mintájú törvénytervezete ellenében döntöttek ugyanis az akkori

¹ Indokolás a polgári törvénykönyv törvényjavaslatához, Bp. 1914, 2. old.

A javaslat második szakasza a BGB 242. § -ában részletezett „Treu und Glauben” elvének a tükrözése, amelyet a német kódex eredetileg a kötelmi jog zsinórmértékeként kezel. Ez az elv a „jóhiszeműség és tisztesség” (kölcsönös bizalom) általános magánjogi rendező szabályaként került megfogalmazásra kódex-tervezetünkben⁶, igazodva a jogalkalmazás azon kontinentális tendenciájához, amelynek folytán a kölcsönös bizalom követelménye „napjainkban már univerzális, nemzetek feletti, általánosan elismert elvnek tekinthető.”⁷

Ugyanezen szakasz második fordulata egy nem kevésbé általános alapelv, a magánjogi chicane-tilalom megfogalmazását rejti. Sajátosan árnyalt, „negatív” a törvényhozói formula: „a törvény nem nyújt oltalmat a joggal való visszaélésnek.” Nincs szó tehát kifejezett tilalomról. Az Mtj. magyarázata azonban mégis - a contrario - úgy értelmezi e szabályt, hogy az „magában foglalja az ún. chicane tilalmát.”⁸

Alapvető igényű a jóhiszeműség védelmének illetőleg a méltányosság követelményének rögzítése (3. ill. 4. §.) is, az előzőekhez szorosan kapcsolódóan. Ugyanis „a jóhiszeműségen és tisztességen alapuló forgalomban természetes, hogy embertársaink jóhiszeműségét - amennyiben attól jogi hatások függenek - vélelmeznünk kell, tehát a rosszhiszeműség szorul bizonyításra.” Másrészt - hasonló indokokkal - a méltányosságot „szem előtt kell tartani mindenütt, ahol a törvény a jogszabály alkalmazásában bizonyos szabadságot enged a bíróságnak.”⁹

A méltányos jogalkalmazásra való utalás már erőteljesen érzékelteti a svájci ZGB hatását, csakúgy, mint a tervezett kódex értelmezési elve. Ezen alapelv, sőt inkább „alapelv-csoport” kibontása az 5., 6. és 7. szakaszokban történik. Főként a „hazai jog szellemére”, a „jog általános elveire” és a „tudomány megállapításaira” vonatkozó törvényalkotói utalás megfogalmazásánál szembetűnő a jelzett - példamegítő - hasonlóság.

kodifikátorok a svájci mintájú Bevezető rendelkezésekkel operáló megoldás mellett.

⁶ Ez a megoldás az 1911-es svájci ZGB-ben (Zivilgesetzbuch) bukkan fel, amely már a bevezető szabályok között rögzíti a Treu und Glauben elvét. (ZGB 2. §. /1/ bek.)

⁷ Ld. Vékás Lajos: Bevezető rendelkezések, A Polgári Törvénykönyv magyarázata (szerk.: Cellért György) 1. kötet, Bp. 1992, 28. oLd.

⁸ Ld. A Magánjogi Törvényjavaslat Indokolása, Bp. 1928, 15. oLd.

⁹ Ld. A Magánjogi Törvényjavaslat indokolása, 15-16. oLd.

3. A vázolt általános jogtételek - a magánjogi jogalkalmazás mederbe terelőiként - meghatározó szerepet játszottak a következő évtizedekben. Az Mtj. jelzett törvényszerkesztési megoldása pedig, amely a kódex bevezetőjében összefoglalva rögzíti a jogági alapelvek gyűjteményét, gyökeret vert a magyar magánjogi kodifikációtörténetben.

A meghatározó szerep azonban 1945 után, de különösen a „fordulat évét” követően fokozatosan csökkent. A magánjog által érintett életviszonyok szocialista ideológia alapján történő átszervezésének igénye a jogi normaalkotás irányát is szükségszerűen megváltoztatta. Ilyen körülmények között az Mtj. -ben megfogalmazott és a gyakorlat által kikristályosított alapelvek alkalmazhatatlanná váltak. „A bírók és a szélesebb jogászai szakma jogtudatában megmaradtak ugyan a régi általános tételek motivumai, de ezekkel az 1950-es években semmit sem lehetett megoldani. A tisztességes szakmai szemlélet érhetően inkább a részletek felé fordult.”¹⁰

Új alapelvekre volt szükség.

II. A kodifikált polgári jog első szakasza (1960-1977)

1. A szocialista korszak is megalkotta rövid néhány év alatt irányító elveit. A magyar polgári jog első kódexeként az 1960-ban hatályba lépett Polgári Törvénykönyv már ezt az eredményt tükrözi, bár e tükör némiképp torzít: az - akkortájt politikai szempontból egyébként kívánatos - „másolói” szerepkört lényegében elutasító kodifikátoraink jóvoltából ugyanis az Mtj. illetőleg korábbi magánjogunk szellemisége is valamelyest munkált - az alapelvek rögzítésekor is.

Már maga a szerkezeti felépítés is e megállapítást igazolja. A Ptk. csakúgy, mint az Mtj. - ezzel is az említett svájci kodifikációs példát követve - a Kódex „nyitányaként”, a Bevezető rendelkezések közé helyezi a generális szabályok gyűjteményét.¹¹ Ide azok a jogtételek kerültek tehát, amelyek „az adott jogágazatban összefoglalt jogszabályok tartalmára jellemzőek, és a tartalom alapvonásait meghatározzák”.¹²

A szocialista jogtudomány az alapelvek funkcióját illetőleg jelentőségét több irányban jelölte meg. Már a kezdetektől egységes a jogirodalom az értelmező szerep elsőkénti említésével. Amennyiben a jogalkalmazó számára valamely részletszabály kétséges, többértelmű, a helyes értelmezési irányt az alap-

¹⁰ Ld. Kecskés L. i. m. 2. oLd.

¹¹ v. ö. Kecskés L. i. m. 2. oLd.

¹² Ld. Világhy Miklós/Eörsi Gyula: Magyar polgári jog, 1. kötet, Bp. 1962, 24. old.

elvek segítségével találhatja meg. Különösen - de nem kizárólag - akkor, ha „... a Ptk. bírósági mérlegelést engedő kifejezést használ.”¹³

Nem ilyen egyértelmű azonban a hézagkitöltő funkció elismerése, valamint - ehhez kapcsolódóan - annak a problémának a tisztázása, vajon megoldható-e egy jogeset kizárólag az alapelvekre hivatkozással. A Ptk. 1959-es miniszteri indokolása nyomán a Világhy-Eörsi szerzőpáros 1962-ben írt tankegyében - elsőként sort kerítve egyébiránt a szocialista polgári jog generálklauzuláinak rendszerezésére - magától értetődőnek tekintette az igenlő választ.¹⁴ Eörsi utóbb némileg árnyaltabban fogalmazva, de korábbi nézetét fel nem adva foglalt állást; voltak és vannak azonban olyan szerzők is, akik - a joganalógia veszélyeire hivatkozva - elutasítják, illetőleg olyanok, akik csak fenntartásokkal, „aggályukat kifejezve” fogadják el az alapelvek illetén szerepét.¹⁵

Véleményünk szerint nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Bevezető rendelkezésekben szereplő általános elvek normatív köntösben jelentkeznek, normákként funkcionálnak, s így a nem adekvát magatartások nem csupán elvi kívánalmaknak nem felelnek meg, hanem egyúttal jogszabályba is ütköznek. (Erre tekintettel Eörsi azt is megkérdőjelezi, hogy ezekben az esetekben lehet-e egyáltalán joghézagról beszélni.¹⁶) Más oldalról azonban le kell szögezni azt is, hogy az alapelvek szerepe és rendeltetése elsősorban nem a konkrét jogviták eldöntése, hanem olyan zsinórmérték rögzítése, amely háttérül szolgál a megfelelő részletszabályok alkalmazásának. Így tehát tárgyalt funkciójukat - noha nem kizárt - mindenképpen indokolt kivételesnek tekinteni.¹⁷

2. A polgári jog alapelveinek felsorolására - immár a kódex alapján - az elmúlt évtizedekben több szerző vállalkozott, eltérő illetve részben eltérő eredménnyel. A fentebb említettek alapján a szocialista korszak első

alapelv-rendszerezését tartalmazó forrás^{18a} következő generális tételeket ismeri:

1. / a szükségletkielégítés elve,
2. / a személy védelmének elve,
3. / a tulajdon, különösen a társadalmi tulajdon védelmének elve,
4. / a személyi és társadalmi érdek összhangjának elve,
5. / a szocialista együttműködés elve,
6. / a reális teljesítés elve,
7. / a kármegelőzés elve.

Érezhetően túlnyomórészt a szocialista ideológia gazdasági vetületeként jelentkező direkt tervutasításos gazdaságirányítási módszerre, illetőleg a termelőeszközök társadalmi tulajdonának dominanciájára épült rendszer kívánta alapelvek a felsoroltak. Ezt mutatja kiváltképp a legáltalánosabbnak tekintett szükségletkielégítési elv, amelynek fő ágaiént a tervszerűség elvét és a személyi tulajdonnal való szabad rendelkezés elvét jelölték meg. E koncepció szerint¹⁹ a két rész-elem nem ellentéte, hanem inkább kiegészítői egymásnak: ugyanazon jelenség két oldaláról, két különböző irányú megnyilvánulásáról van szó.

Az okfejtés azonban több szempontból is problematikusnak tűnik. Az individuum számára ugyanis a tervszerűség - legalábbis a népgazdasági tervre utaló értelmében - a jog által egyébként biztosított pozícióinak és cselekvési lehetőségeinek bizonyos mértékű szűkítését, korlátozását jelenti. A távlati társadalmi érdekekre hivatkozás pedig - ezen ellentmondást feloldandó - meglehetősen bizonytalan magyarázatul szolgál. Különösen arra tekintettel, hogy az egyéni érdek ösztársadalmi érdekekhez történő harmonizálási kívánalmával már egy újabb alapelv körvonalazódik. Ezzel azonban a szükségletkielégítés alapvetőnek tekintett elvi követelménye tartalmi magyarázatát voltaképp egy másik alapelv feladatává tesszük. E körülmény viszont megkérdőjelezi az 1. § generális eszmekénti figyelembevételét, vagy legalábbis e két összefüggő követelményrendszer külön alapelvekre (és egyúttal külön normákra) történő „szétforgácsolásának” célszerűségét.

Nyomatékosítja kétélyeinket, hogy a kritizált érveléssel és megoldással a 2. § /2/ bekezdésében rögzített, a jogok szabad gyakorlására vonatkozó törvényi biztosíték gyakorlatilag elsikkadt, háttérbe szorult. Helyét

¹³ Ld. Eörsi Gyula: Bevezető rendelkezések A Polgári Törvénykönyv magyarázata (szerk.: Eörsi Gyula és Gellért György), 1. kötet, Bp. 1981, 32. old.

¹⁴ V. ö. Világhy M. /Eörsi Gy.: Magyar polgári jog, 25. old.

¹⁵ Ld. bővebben: Eörsi Gyula: A szocialista jog alapproblémái, Bp. 1965, 75. old.; Sárándi Imre: A magyar polgári jog alapelvei, Acta Facultatis XVIII., ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Bp. 1977, 4. old.; Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése, Bp. 1960, 420. old.; Vékás L.: Bevezető rendelkezések, 1. kötet 22. old.

¹⁶ Ld. Eörsi Gy.: A szocialista jog alapproblémái, 75. old.

¹⁷ V. ö. Eörsi Gy.: Bevezető rendelkezések, 33. old.; Vékás L.: Bevezető rendelkezések, 22. old.

¹⁸ Ld. Világhy M. Eörsi Gy.: Magyar polgári jog, 24-31. old.

¹⁹ Ld. Világhy M. Eörsi Gy.: Magyar polgári jog, 26-27. old.

a személyek védelmét célzó, statikus megközelítést tükröző követelmény vette át. A dinamikus oldal, azaz az alanyi jogok szabad gyakorlásának alapelvekénti elismerésére a 60-as évek elején még korántsem kedvezett a társadalmi-politikai miliő.²⁰

Hasonlóképp és ugyanazon okokból mondható „következésként következetlennek” a tulajdon védelmére vonatkozó alapelv 3. §-beli megfogalmazása. Az Alkotmányban elismert tulajdoni formák védelmének deklarálása még e tulajdonformák egyenrangúságát sejtetné. Sejtetné, ám a második bekezdés rögzítést gátat szab e gondolatnak: a társadalmi tulajdonat ugyanis fokozott oltalom alá helyezi. Így tehát az Alkotmányban rögzített tulajdonformák mindegyike oltalomban részesül, ám mégis van köztük fokozottabban és - ehhez képest - „kevésbé fokozottan” védendő.²¹

Aggályok merülhettek fel a reális teljesítés önálló alapelvekénti elismerésével kapcsolatosan is. E követelmény ugyanis még tágabb értelmében is a polgári jognak kulcsfontosságú, ám mégis csak egy részét képező területére, a szerződések jogára vonatkozik. A polgári jogi jogviszonyok alanyainak megállapodásaira nézve irányítóként alkalmazandó kívánalom a magánjog egyéb szféráiban nehezen lenne értelmezhető. Alapelveként, a - bevezetőben definiált - teljes magánjogi szabályrendszert átható zsinórmértékké minősítése tehát nem lehet indokolt.

3. Részben e bizonytalanságokat elhárítandó Eörsi néhány évvel később szerkezetileg új megközelítésben vázolta fel az alapelvek rendszerét.²² A következőképpen:

1. / az állami befolyás (tervszerűség és anyagi ösztönzés) elve,
2. / az alanyi jogok illetve a tulajdon védelmének elve,
3. / a szocialista együttélés elve,
4. / a szocialista együttműködés kívánalma,
5. / a rendeltetészerű joggyakorlás elve,
6. / a Ptk. értelmezési elve.

A felsorolásból kitűnik a precízebb és koncentráltabb megfogalmazás, valamint a szükségtelen átfedések csökkentésének igénye. „Fokozatosan Eörsinek ezen újabb elemzése és dogmatizálása vált irányadóvá.

²⁰ V. ö. Kecskés L. i. m. 4. old.

²¹ Mindez persze nem jelenti azt, hogy a védelemben bizonyos funkcionális strukturálódás egyes közcélokra tekintettel ne legyen lehetséges és indokolt. Itt a kategorikus különbségtétel kritikájáról van szó.

²² Ld. Eörsi Gy.: A szocialista polgári jog alapproblémái

Tartalmilag összefűzte az egyes alapelveket, azok egymáshoz való viszonyát tisztábbá, logikusabbá tette és új súlypontokat jelölt ki.²³ Ez azonban nem jelentette azt, hogy az alapelvek felsorolása és tartalmi magyarázata körül ne lett volna az elméletben (és ennek folyamánként a gyakorlatban is) bizonytalanság, amit élesen jeleznek a korszak neves polgári jogászai közti időnkénti polémiák.²⁴ E vitákra is tekintettel a következőkben az érdekegységre, az együttműködésre és együttélésre, valamint a rendeltetészerű joggyakorlás követelményére vonatkozó elveket vizsgáljuk részletesebben.

4. Az érdekegység törvényi formulájának változása illetőleg annak mindenkor jogirodalmi magyarázata híven kifejezi a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételére vonatkozó koncepció megvalósításának egyes állomásait. A Ptk. megalkotásának időszakában - ahogyan erre tanulmányában Asztalos L. is rámutat²⁵ - a társadalmi tulajdon még a gazdaság nem minden ágában volt domináns. Az 50-es évek államosításai főként az ipari szférában eredményezték az „össznépi” tulajdon létrejöttét - a mezőgazdaság átszervezése még váratott magára. A direkt irányítás rendszerében azonban „az állami szocialista tulajdonjog alapján gazdálkodó jogi személyek, túlnyomórészt állami vállalatok, csoportérdeke alig vált külön.”²⁶ Az érdekösszhang követelménye tehát kétpólusú: az egyéni és - az egyéni érdekek eredőjeként felfogott - társadalmi érdekek viszonyában jut kifejezésre.²⁷

A 60-as évek második felében azonban változott a gazdaságirányítás mechanizmusa. A közvetett, szabályozók útján történő irányítási rendszer - tekintettel az intenzív szövetkezetesítési tendenciára - módot adott a harmadik pólus, egy köztes lépcső, a csoporttulajdon megjelenésére. A törvény²⁸ ál-

²³ Ld. Kecskés L. i. m. 2. old.

²⁴ Eörsi Sárándinak a rendeltetésű joggyakorlás tartalmáról, Asztalos Lászlónak pedig az érdekegység és az együttműködés alapelveiről kifejtett nézeteit vitatta. Bővebben Ld. Sárándi Imre: Visszaélés a joggal, Bp. 1965; Asztalos László: Az „érdekegység” és az együttműködés tartalmi változásainak kifejezésre juttatása a Ptk. alapelveiben. Jogtudományi Közöny, 1976/3. 111-120. old.; Eörsi Gy.: A Ptk. 5. §-ára vonatkozó bírói gyakorlatról. Jogtudományi Közöny, 1977/3. 121-129. old. Joggal való visszaélés - rendeltetésű joggyakorlás. Állam-és Jogtudomány, 1963/3. 287-318. old.; Megjegyzések a Ptk. Bevezető rendelkezéseinek reformjához. Jogtudományi Közöny, 1976/7. 406-407. old. V. ö. még Kecskés L. i. m. 2. old.

²⁵ Ld. Asztalos L. i. m. 112. old.

²⁶ Ld. Asztalos L. i. m. 112. old.

²⁷ Ld. Világhy M. Eörsi Gy.: Magyar polgári jog, 28. old.

²⁸ 1971. évi III. tv.

tal is deklaráltan „csoporttulajdonjog alapján gazdálkodó” szövetkezeti gazdaságok valóban eltérő érdekek alapján működtek.²⁹ Nem véletlen tehát, hogy Sárándi már az egyéni, a csoport és a társadalmi érdek összehangolásának alapvető szintű követelményéről szolt³⁰, noha e koncepció kifejezett Ptk.-beli „lecsapódása” nem történt meg.

5. Tartalmilag szoros kapcsolatot mutat a vázolt elvvel az együttműködési követelmény, amelynek alakulását az együttélési mércével való összefüggéseit is szem előtt tartva a legcélszerűbb vizsgálni.

Kezdetben az ún. szocialista együttműködés alapvető az irodalom az érdekösszhang előzőekben részletezett kívánalma kiegészítőjeként, „másik oldalaként” értékelte.³¹ Az érdekek kollízióinak lehetőségét és tényét ugyanis a szocialista elmélet nem zárhatta ki. Nem is tette, csupán az egyes személyi érdekek összeütközésének eltérő, kevésbé kiélezett voltát igyekezett - épp az együttműködési elvárára hivatkozva - magyarázni. Arra az együttműködési elvárára hivatkozva, amelynek tartalmi magját e koncepció szerint részben a szocialista együttélési zsinórmérték nyújtja: „A szocialista együttműködés elve végső fokon jogi elvvé teszi, kiegészítő, szubszidiárius jogforrássá minősíti a szocialista erkölcsöt mindazokban a kérdésekben, amelyekre nézve a jogszabályok nem nyújtanak részletkebe menő eligazítást.”³²

Utóbb Eörsi e viszonyt jelentősen átértékelte, pontosabban megfordította azzal, hogy az együttélési elvet is alapvető rangra emelte, amelynek részeként említette az együttműködés követelményét és ehhez kapcsolta a rendeltetésszerű joggyakorlásra (ill. emellett a joggal való visszaélés tilalmára) vonatkozó törvényi elvárás.³³

Asztalos viszont a 70-es években, már némiképp vitatva, de alapvetőnek tekintve Eörsi álláspontját, az együttműködési kötelezettség továbbfejlesztését sürgette. Kijelentve az érdekösszhang már említett hárompólusúvá szélesedéséből, a társadalmi, a csoport- és az egyéni érdek közt felmerülő ellentmondások „új megfogalmazását” tartotta szükségesnek úgy, „hogy egyúttal a polgári jogviszonyokban jelent-

kező szocialista együttműködés követelményét tovább konkretizáljuk és fokozatókat vezetünk be.”³⁴

E konkretizálást megvalósítandó Asztalos javaslatot is tett a Ptk. 4. §-ának módosítására, az adott helyzetben általában elvárhatóság magatartási alapkövetelményének, valamint a tisztességtelen haszonszerzés és a tisztességtelen gazdálkodás tilalmára vonatkozó szabályoknak a Bevezető rendelkezések közti rögzítésével.³⁵

6. Látható, hogy az együttműködési elv tartalmi kifejezőjeként, rész-megnyilvánulásként eredetileg a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményét jelölte meg a Ptk. alkotója. De nemcsak e törvényhely, hanem a személyek védelmére vonatkozó 2. § is a jogok társadalmi rendeltetéséhez igazított keretek között engedi a szabad joggyakorlást. A joggal való visszaélés tilalmát formulázó 5. § is a jogok rendeltetésszerű gyakorlására utalóan definiálja /2/ bekezdésében e fogalmat. Mindezekre tekintettel magyarázatra szoruló kérdésként vetődött fel a Ptk. hatálybalépte után: vajon a rendeltetésszerű joggyakorlás alapvető szintűnek tekintett elvárása egyszerűen a joggal való visszaélés pozitív megfogalmazása-e, avagy más, tartalmi különbség is van közöttük. Bonyolította e problémát a Ptk. azon említett jellegzetessége, hogy a Bevezető rendelkezések között mind a „pozitív”, mind a „negatív” alakzat helyet kapott.

A szocialista jogirodalomban általánosnak tekinthető nézet szerint a rendeltetésszerű joggyakorlás kritériuma a megváltozott társadalmi-politikai viszonyokhoz igazodó, a klaszszikus magánjogi chicane-tilalom helyébe lépő alapvető. A joggal való visszaélés tilalmának igénye ugyanis - Eörsi szerint³⁶ - a korlátlan alanyi jog liberálkapitalista eszméjét feltételezi, s az ennek nyomán elterjedő konfliktushelyzetek feloldásának generális eszközeül szolgál. Kissé szélsőségesnek tűnő megfogalmazásában ez az elv nem más, mint „a károkozások általános megengedettsége alóli általános kivétel”³⁷, amely mint a monopolkapitalizmus időszakában kialakult jogi kívánalom a szabad joggyakorlás korlátaként funkcionál. Az alanyi jog korlátlanágának elvi lehetősége és a joggyakorlás korlátozottságának ténye azonban - ebből következően - ellentmondást rejt magában, amelyet

29 Ld. Asztalos L. i. m. 113. old.

30 Ld. Sárándi I. :A polgári jog alapelvei, 8. old.

31 Ld. Világhy M. Eörsi Gy. : Magyar polgári jog, 29. old.

32 Ld. Világhy M. Eörsi Gy. : Magyar polgári jog, 29. old.

33 Ld. Eörsi Gy. : A szocialista polgári jog alapproblémái, 114. old. (Sajátos vonás, hogy Eörsi a vizsgált alapvető tartalmát részletezve a klaszszikus magánjog egyes kategóriáit is segítségül hívta. V. ö. még: Kecskés L. i. m. 2. old.)

34 Ld. Asztalos L. i. m. 118. old.

35 Ld. Asztalos L. i. m. 119-120. old.

36 Ld. Eörsi Gy. : Bevezető rendelkezések, 60. old.

37 Ld. Eörsi Gy. : Joggal való visszaélés rendeltetésszerű joggyakorlás, 309. old.

a szocialista jog a rendeltetésszerű joggyakorlás alapelvi szintű követelményével igyekszik feloldani. Mégpedig úgy, hogy a jogok fennállását eleve azok társadalmi rendeltetéséhez köti, azaz alanyi jogokról egyáltalán csak akkor lehet szó, ha a megfelelő „mögöttes” társadalmi rendeltetés kimutatható. „Ahol ezt a kört túllépik, ott hiányzik az alanyi jog”³⁸, az ilyen magatartás tehát eleve jogellenes.

Kiválóan érzékelteti ezt az álláspontot - történelmi okokból elsőként - az 1922-es szovjet Ptk., ahol a joggal való visszaélés tilalmáról azért nincs szó, mert az „felesleges”: a jogokat csak a már meghatározott keretek között szabad és lehet gyakorolni, így a negatív irányú újraformulázás szükségtelen lenne.³⁹

A magyar Ptk. alapelvi rendszerét tekintve a kérdést már nem lehetett ennyire leegyszerűsíteni. Értelmezni kellett ugyanis - az előbb említettek fényében - a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményének és az 5. § -ban részletezett joggal való visszaélés-szabálynak a viszonyát. Az értelmezés az 5. § /2/ bekezdésén alapult, amely szerint a joggal való visszaélés a rendeltetésszerű joggyakorlási elváráshoz nem igazodó magatartásnak tekintendő, ellentmondva ezáltal a két jogintézmény különbségét igazoló és a magánjogi chicane-tilalom „távlatait” kissé utópisztikus érvekkel felvázoló magyarázatoknak és nem kevés gondot okozva így a gyakorlat számára is. ⁴⁰ Figyelmen kívül maradt ugyanis - ahogy ezt Kecskés L. jelzi tanulmányában - , hogy a vizsgált bekezdésben „csupán a joggal való visszaélés egyik lehetséges eseteként van szó a jog társadalmi rendeltetésével össze nem férő célra irányuló joggyakorlásról.”⁴¹

III. Az 1977 évi Ptk. -novella

1. Az 1977 évi IV. törvény a Ptk. Bevezető rendelkezéseit is érintette. Mégpedig jelentős változást hozva az együttélési-együttműködési követelmény keretein belül, annak tartalmi megnyilvánulásaként alapelvi rangra emelte a felróhatósághoz kötött felelősség szabályát. A 4. § /4/ bekezdése szerint : „Ha ez a törvény szigorúbb követelményt nem támaszt, a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.”

E törvényi fordulat láthatóan megegyezik a Ptk. 339. § /1/ bekezdésében foglalt (vétkességi) felelősség alóli kimentő szabály szóhasználatával, noha két eltérő felelősségi kategóriáról van szó. Ezen egyezés utóbb meglehetősen komoly „dogmatikai zavart” okozott, s ebből következően - mivel a novella indokolása erről nem informált - a gyakorlatban az elhárítás nem mindig történt meg a megfelelő következetességgel: „a társadalmi jogtudatban, de sajnos még a szakmai tudatban is a felróhatóság és a vétkesség közötti dogmatikai különbségtétel szempontjai ismeretlenek maradtak.”⁴²

A 4. § /4/ bekezdése ugyanis - ahogy erre a törvényhozói szándékot elemezve Eörsi rámutat - tágabb kategóriát, egy általános magatartási mércét jelöl, amely magában foglalja a vétkesség és az önhiba fogalmait, de ezen túlmenően nemcsak a kártérítési felelősség körében releváns, hanem például több más alapelv (így különösen az érdekesség és az együttműködés) konkrét érvényesülési körének meghatározásánál is. Az „általában elvárhatóság” nem az átlagosra, hanem annál jóval többre utal, „vagyis a követelményszintnek húzóerőt kell kifejtenie a társadalmilag átlagos szint emelkedését előmozdítandó.”⁴³ Az elvárhatóság keretek tágításával tehát e törvényhely - előbbi értelmezésben - a felróhatóság kritériumát fogalmazza meg.

2. A 77-es novella azonban más tekintetben is módosította, pontosabban bővítette a 4. § -t, ezáltal is konkretizálva az érdekösszhang és az együttműködési elv érvényesítésének célzott területeit. Így kerülhetett a Ptk. -ba a gazdálkodó szervezetek eljárásainak irányt szabó, a „népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének követelményével” való összhangot igénylő fordulat, valamint a tisztességtelen gazdálkodás általános tilalmát rögzítő /2/ bekezdés. E körben külön is kiemeli (és elutasítja) a törvény a gazdasági erőfőlényvel való visszaélést és a tisztességtelen haszonszerzést, amit utóbb az 1984 évi 33. tvr. - a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló 1984 évi IV. tv. tartalmára is tekintettel - a fogyasztók megtévesztését és a tisztességtelen ár érvényesítését is a vizsgált norma szövegébe integrálva tovább részletezett.

Véleményünk szerint e speciális, s így a bevezető rendelkezések közé funkciójuk alapján nem illő szabályok felvétele nem volt in-

³⁸ Ld. Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. Bp. 1975, 80. old.

³⁹ V. ö. Eörsi Gy.: Összehasonlító polgári jog, 76. old.

⁴⁰ V. ö. Eörsi Gy.: Összehasonlító polgári jog, 78-79. old.

⁴¹ Ld. Kecskés L. i. m. 5. old.

⁴² Ld. Kecskés L. i. m. 3. old.

⁴³ Ld. Eörsi Gy.: Bevezető rendelkezések, 55. old.

dokolt, mindazonáltal ezzel is érzékelhetővé vált a gazdasági-társadalmi viszonyok változásának felgyorsulása, amely végül az 1990-91-es politikai fordulatban csúcspontot ért el.

IV. A Ptk. 1991. évi módosítása

1. A rendszerváltozás magánjogi „vetületeként” az 1991. évi XIV. törvény - több más fontos rendelkezés mellett - a bevezető szabályokat is módosította, átalakítván ezzel a polgári jog alapelveinek rendszerét. E változások tükrében magánjogunk generális jogtételjei - Kecskés László koncepciója szerint⁴⁴ - a következők:

1. / az alanyi jogok szabad gyakorlásának elve,
2. / a tulajdon védelmének elve,
3. / a jóhiszeműség és tisztesség (kölsönös bizalom) elve,
4. / a kölcsönös együttműködés elve,
5. / a felróhatósághoz kötött felelősség elve,
6. / a joggal való visszaélés tilalma,
7. / a kármegelőzés elve,
8. / a Ptk. értelmezési elve.

2. Az alanyi jogok szabad gyakorlására vonatkozó 2. § /2/ bekezdése régi szabály a Ptk. -ban, csupán alapelvekénti kiemelése jelent újdonságot. A korábbiakban - érthetően - inkább a statikus megközelítést nyújtó /1/ bekezdést igyekezett az elmélet kidomborítani (a személyek védelme elvének koncepciójával), míg jelenleg a dinamikus szemléleten, a jogok szabad gyakorlásának biztosításán van a hangsúly. A szabad joggyakorlás azonban nem korlátlan joggyakorlást jelent, hiszen a jogok társadalmi rendeltetéshez kötésével a törvényhozó a szükséges kereteket felállítja.⁴⁵

3. A tulajdon védelmének - az előző alapelvhez szorosan kapcsolódó - törvényi deklarálásában döntő változást jelent a 3. szakasz társadalmi tulajdon kiemelését célzó /2/ és /3/ bekezdésének hatályon kívül helyezése. Így valóban egyenrangúnak és azonos oltalomban részesítendőnek tekinthető az Alkotmányban elismert valamennyi tulajdonforma, azaz az alaptörvény 9. § -a szerint a köztulajdon és a magántulajdon kategóriája. Mindezekkel összecseng az Alkotmánybíróság két e tárgyú határozata, amelyekben a testület a reprivatizáció illetőleg a kárpótlás kapcsán foglalt állást a tulajdoni formák egyenrangúsága és védelme tárgyában.⁴⁶

4. A legjelentősebb változás a 4. szakaszt érte. A szocialista együttélés követelménye megszűnt, helyét a régi magánjogunkban már ismert és most „újjaélesztett” jóhiszeműség és tisztesség elve vette át. A polgári jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a felek eljárására vonatkozó kölcsönös bizalom-kíváncsalom egy etikai megalapozottságú mércét állít fel az egyébként autonóm, jogaikat szabadon gyakorló címzettjeinek magatartásával szemben. A metajurisztikus kategóriáknak generálklauzulák tartalmi elemeiként történő - a klasszikus magánjog természetétől egyáltalán nem idegen - szerepeltetése rugalmasabb, a méltányos jogalkalmazás előtt is utat nyitó módszert jelent. A kölcsönös bizalom tehát a magánautonómia elvével szorosan összefüggő, annak tartalmát jelentős mértékben meghatározó alapkövetelmény.⁴⁷

5. Hasonlóképp a magánautonómia elvéhez való viszonyában értelmezhető a kölcsönös együttműködés kívánalma. Voltaképpen egymás „reciprokának” tekinthetők arra tekintettel, hogy utóbbi érvényesülésének határát épp a magánautonómia jelöli ki.⁴⁸ A jóhiszeműség és tisztesség követelményéhez hasonlóan itt is a polgári jogi jogviszony alanyainak mikénti eljárását meghatározó szabályról van szó, ám etikai alapú mérce helyett a törvényhozó a jogalanyok „egymással szembeni kölcsönös figyelmeségével kapcsolatos minimumelvárást” fejezi ki a 4. § /1/ bekezdésének e fordulatával.⁴⁹ Ebből következően - noha az együttműködés kétségkívül valamilyen „célirányított tevékenységet” feltételez - vitatni kell Eörsi általános cselekvési kötelezettséget megállapító korábbi kijelentéseit, hiszen e két kategória nem egybevágó.⁵⁰

6. A felróhatósági kritérium - amint már ezt fentebb kifejtettük - az 1977-es reformmal került a Bevezető rendelkezések közé, és továbbra is indokolt alapelvekénti elismerése. A magyar magánjogban ugyanis mély gyökerei vannak e gondolatnak.⁵¹ A felelősségi mérce szigorítására vonatkozó, végsősoron a méltányos joggyakorlás Mtj. -ben is rögzített elvére visszavezethető elképzelések már 1945 előtt megjelentek és „a hajdani civilisták ezen törekvése erősítést kapott később a szocialista jog szovjet elméletéből átvett tanoktól.”⁵²

⁴⁷ Ld. *Kecskés L. i. m.* 4-5. old.

⁴⁸ Ld. *Vékás L. i. m.* 29. old.

⁴⁹ Ld. *Vékás L. i. m.* 28. old.

⁵⁰ V. ö. *Eörsi Gy. : Bevezető rendelkezések*, 49. old.

⁵¹ Ld. *Kecskés L. i. m.* 3. old.

⁵² Ld. *Kecskés L. i. m.* 3. old.

⁴⁴ Ld. *Kecskés L. i. m.* 4-6. old.

⁴⁵ Ld. *Vékás L. i. m.* 24-25. old. V. ö. még *Eörsi Gy. : Bevezető rendelkezések*, 38-40. old.

⁴⁶ Ld. 21/1990 (X. 4.) AB hat. és 16/1991 (IV. 20.) AB hat.

Ezen alapelv részeként szerepel a 4. § /4/ bekezdésében a *nemo suam turpitudinem stabalia*, ahol a „saját felróható magatartásra” hivatkozás - francia gyökerű⁵³ - fordulata a szövegezésben is valószínűsíti a már indokolt (de vitatott) álláspontot: ehelyett a vétkességi felelősséghez képest emeltebb szintű, tágabb elvárhatósági keretekkel rendelkező felelősségi kategória általános jogtétellel minősítéséről rendelkezik a jogalkotó.

7. Lévén a *chicane-tilalom* klasszikus alapelve a magánjognak, a rendeltetészerű joggyakorlás követelményével való tárgyalás szembeállítására pedig nem volt soha aggálymentes, célszerűbbé vált újra a joggal való visszaélés tilalmának elveként megfogalmazni a Ptk. 5. § -ában foglalt generális szabályt. Különösképp arra tekintettel, hogy e norma - Kecskés László szerint - nemcsak a kifejezetten jogellenes tényállásokra vonatkozik, hanem ezeken túlmenően is „szankcionálhatóvá tesz egy meglehetősen széles tényállási sávot a 'méltányossági' és 'szociális jogi' eszmék szellemében.”⁵⁴ Nem kell ugyanis jogellenes magatartás ahhoz, hogy mások méltánylandó érdekeit sérelem érje, s amelyek megóvására így indokolt az alanyi jogok szabad gyakorlását biztosító koncepció eseti korrekciója. A joggal való visszaélés tilalmának alapelve elsősorban ezt a célt hivatott szolgálni.

8. A kármegelőzés évtizedes múltú elve - a Ptk. módosításait „túlélve” - jelenleg is alapvető, számos részletszabályban felbukkanó irányító eszméje a polgári jognak. Ugyanakkor az egyetlen olyan alapelv, amelyet normába foglaltan nem találunk meg a Bevezető rendelkezések között. Más oldalról viszont gyakorlatilag valamennyi - eddig felsorolt - általános szabály a kármegelőzést is szolgálja. Kiindulva az utóbbi felfogásból e generális követelményt leginkább a Ptk. 6. § -ában rögzített utaló magatartás (vagy másképp bízattási kár) tényállása fedi. A kárnak részben vagy egészben történő megtérítésére azonban e szakasz alapján jogellenes károkozás esetén nem kerülhet sor, erre a törvénykönyv speciális (kontraktuális illetőleg deliktuális) kárfelelősségi szabályai hivatottak. Ezért hangsúlyozza a jogirodalom a jogintézmény szubszidiárius és korrekciós jellegét.⁵⁵

9. A Ptk. értelmezési szabályának alapvető igényű rögzítése szintén hagyományos elem polgári jogunk kodifikációtörténetében. A Magyar Köztársaság gazdasági és társadalmi rendjével összhangban álló törvényértelmezés követelménye egyrészt utal a bírói mérlegelés lehetőségére, másrészt ennek korlátaira illetve kívánt irányára.⁵⁶

A Polgári Törvénykönyv - 1993 évi XCII. törvénnyel történt - novellája azonban az értelmezési alapelv jelentős kiegészítését eredményezte, amely új dimenziókat adott valamennyi vázolt általános jogtétel alkalmazásának. A quebeci Ptk. bevezető rendelkezésének mintájára újrafogalmazott 1. § /1/ bekezdés alapján ugyanis a kódex által érintett vagyoni és személyi viszonyokat szabályozó más jogszabályokat is a Ptk. rendelkezéseire tekintettel kell értelmezni. Így a polgári jog alapelvei nemcsak a törvénykönyv részlet-rendeleteit, hanem a tágabb értelemben vett magánjog valamennyi normáját áthatják. Ez az értelmezési szabály - a miniszteri indokolás szerint - „nem csak a jogalkalmazás számára ad fontos útmutatást, de bizonyos értelemben kihat a jövőbeli jogalkotás jogdogmatikai módszereire is.”⁵⁷ A következmények még nem érezhetőek, ám előre jelezhetőek

V. Záró gondolatok

Az életviszonyok változásai napjainkban és az elkövetkező években hosszas és intenzív jogalkotási periódust sejtetnek a magánjog terén is. Ilyen körülmények között a „tájékoztató pontokat” kijelölő generálklauzula szerepe különösen hangsúlyos lehet annak ellenére, hogy az alapvető rendszer is szükségképpen folyamatos finomításra, korrekcióra szorul. Hisz „az általános magánjognak az ember természetéből fakadó őszintézményei ... sokkal szívósabbak, semhogy a korok változása lényegüket érintené. A magánjog e mélyebb, általános elveinek tanulmányozása mindig az állandóság és a biztonság megnyugtató érzésével fogja eltölteni a jogászt, a jogi napi események kavargása közepette.”⁵⁸

Változásokban is állandóságot képviselnek az állandóan változó jogéletben.

⁵⁶ Ld. *Vékás* L. i. m. 23. old.

⁵⁷ Indokolás a Polgári Törvénykönyv egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslatához. -- A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve (szerk.: *Ficsor* Mihály, *Kecskés* László, *Nemes* András), Pécs 1993, 13. old.

⁵⁸ Magyar Magánjog (szerk.: *Szladits* K.), 105. old.

⁵³ eredetileg: „*nemo auditur propriam turpitudinem allegans*” Ld.: *Roland*, *Henri Boyer*, *Laurent*: *Adages du droit Français* II., Lyon 1986, 166. pont 579. old.

⁵⁴ Ld. *Kecskés* L. i. m. 5. old. V. ö. II. fejezet 6. pont.

⁵⁵ Ld. *Vékás* L. i. m. 44. old. *Villányi* (*Fürst*) *László*: *Utaló magatartások*. Pécs, 1929

Herke Csongor
egyetemi tanársegéd

A fiatalkorúak elleni büntető- eljárás*

Bevezetés

A külön eljárások az általános (rendes) eljáráshoz képest speciális eljárási szabályokat tartalmaznak. A Be. XIII-XVII. fejezetének rendelkezései mutatis mutandis érvényesek, tehát a hagyományos eljáráshoz képest nyújtanak plusz garanciákat, vagy éppen ellenkezőleg, hagyhatják el akár a rendes eljárás teljes szakaszait is (pl. a nyomozás elmaradása többnyire a magánvádas eljárásban vagy akár magának a tárgyalásnak a mellőzése a büntetőparancsos eljárásban).

A Be. jelenleg öt külön eljárást ismer: a fiatalkorúak elleni büntetőeljárást, a magánvádas eljárást, a katonai büntetőeljárást, a bíróság elé állítást és a tárgyalás mellőzését. Ezen eljárások külön szabályozásának jogpolitikai indoka többféle lehet. Bár a vétségi eljárás jelentős gyorsítást és könnyítést jelent a büntetői eljáráshoz képest, még a vétségi eljáráshoz képest is az eljárás minél gyorsabb lefolytatása a célja a magánvádas, tárgyalás mellőzéses és a bíróság elé állításos eljárásnak (utóbbi jelenleg a leggyorsabb büntetőeljárás). A másik két külön eljárás indoka az, hogy mind a fiatalkorúaknál, mind pedig a katonai eljárás alá vont személyeknél a hagyományostól eltérő életviszonyok találhatóak, melyek az általánostól eltérő szabályozást is igényelnek. Emellett mindkettőnél a büntető anyagi jog is eltérő szabályokat tartalmaz (ld. Btk. VII. VIII. és XX. fejezet), melyeket csak külön eljárásban lehet érvényre juttatni.

* Irodalom: *Gibicsár*, Gyula: Az előzetes letartóztatás nem lehet előrehozott büntetés! [Hozzászólás *Máramarosi* Istvánné: A fiatalkorúak és az előzetes letartóztatás c. cikkéhez. BSz 1990/10.] RSZ 1991/3. 81-83. o. ; *Jámborné Róth* Erika: Fialok fogságban. [Hozzászólás *Máramarosi* Istvánné: A fiatalkorúak és az előzetes letartóztatás c. cikkéhez. BSz 1990/10.] RSZ 1991/12. 80-83. o. *Lajtár* István: A büntetés-végrehajtási felügyeleti ügyész eszközei a bűnmegelőzésben, különös tekintettel a fiatalkorúakra. Kriminológiai közlem. Különkiad. 1995. 151-155. o. ; *Máramarosi* Istvánné: A fiatalkorúak és az előzetes letartóztatás. BSz 1990/10. 57-59. o. ; *Vabrik* László: A javító- és a büntetés-végrehajtási intézetekből elbocsátott fiatalkorúak társadalmi beilleszkedése. BSz 1989/10. 28-35. o.

A fentiekből is látszik, hogy az egyes külön eljárások hol „felgazdagított eljárást” eredményeznek (procedure enrichée, pl. fiatalkorúak elleni büntetőeljárás), hol éppen ellenkezőleg „zsugorított eljárást” tesznek lehetővé (procedure réduite, ld. tárgyalás mellőzése), de a külön eljárás illetőleg az abban hozott határozat akár „egyenértékű” is lehet a hagyományos eljárással (procedure équivalente, ld. a katonai büntetőeljárást).

Önmagában az, hogy a Be. külön fejezetben szabályozza ezen eljárásokat, nem jelenti azt, hogy azokat nem lehet együttesen, párhuzamosan alkalmazni a terhelttel szemben (így pl. katonai vagy fiatalkorú személy bíróság elé állítása). Ugyanakkor vannak olyan eljárások, melyek kizárják egymást: vagy a törvény kifejezett rendelkezéséből következően (pl. katonai és magánvádas eljárás együtt alkalmazásának tilalma 333. § (4) bek.), vagy pedig értelemszerűen kizárt az együtt alkalmazásuk (magánvádas eljárásban nem lehet bíróság elé állítás, hiszen a bíróság elé állítás során az ügyészre fontos teendők hárulnak).

Sor kerülhet az általános eljárás és külön eljárások közötti áttérésre is, hiszen minden külön eljárásnak mintegy ellentétpárja a hagyományos eljárás: a fiatalkorúak elleninek a felnőtt korúakkal szemben lefolytatott eljárás, a magánvádas eljárásnak a közbíró eljárás, a katonainak a nem katonával szembeni, a tárgyalás mellőzésének a normál (tárgyalásos) eljárás, míg a bíróság elé állításnak a lassú, megfelelő garanciák mellett folytatott büntetőeljárás. Ha az egyes külön eljárások feltétele nem áll fenn, akkor a bíróság áttér a rendes eljárásra és annak szabályai szerint folytatja (illetve kezdi előlről) az eljárást (pl. bíróság elé állításnál letelik a 8 napos határidő). De ez az áttérés fordítva is megtörténhet, ha a hatóság később észleli, hogy valamelyik külön eljárásnak van helye (pl. a korábban ismeretlen terheltől kiderül, hogy fiatalkorú).

A következőkben az egyes külön eljárásokra vonatkozó eltérő szabályokat szeretném ismertetni.

I. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás fő célja a nevelő hatás érvényesítése. A fiatal korban elkövetett bűncselekmény esetén ezáltal a speciálpreventív szempontok kerülnek előtérbe s ez mind az anyagi, mind

pedig az eljárási szabályokban megnyilvánul. Éppen ezért rendelkezik úgy a Be. 304. §-ának (1) bekezdése, hogy a bíróság – áttörve a nyilvánosság, azon még az ügyfél nyilvánosság elvét is – a tárgyalást (vagy egy részét) a fiatalkorú távollétében tarthatja meg (ez a rendelkezés a védő és a törvényes képviselő jelenléti jogát nem érinti). A fiatalkorú távollétében tartott tárgyaláson (tárgyalásrészben) lefolytatott eljárás lényegét a tanácselnök a fiatalkorúval legkésőbb a határozathozatal céljából tartandó tanácsülésre való visszavonulásig közli. Ugyancsak a nyilvánosság elvével függ össze az, hogy a tárgyaláson a nyilvánosságot akkor is ki kell zárni, ha ez a fiatalkorú érdekében szükséges (a határozatot ilyenkor is nyilvánosan hirdetik ki).

1. A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás feltétele

Fiatalkorúak elleni büntetőeljárás akkor folytatható le a terhelttel szemben, ha annak életkora az elkövetés idején 14 és 18 év között volt. Ha a terhelt a 14. életévét az elkövetéskor nem töltötte be, akkor a Btk. 23. §-a alapján a gyermekkor mint büntetethezjáró ok miatt nem vonható felelősségre (ilyenkor a közvetett tettes elleni büntetőeljárásban legfeljebb tanúként hallgatható ki a Be. 63. § (3) bekezdés esetében a (4) bekezdésben meghatározott módon). Ha pedig az elkövetéskor elmúlt 18 éves, akkor mindenképpen hagyományos eljárást folytatnak le ellene. Ezen főszabályok alól három kivétel lehet (vegyes ügyek):

- a) időbelileg vegyes ügy;
- b) az elkövetett bűncselekmények tekintetében vegyes ügy;
- c) a terhelték szempontjából vegyes ügy.

ad a) Időbelileg vegyes ügy esetén a terhelt fiatalkorban követte el a bűncselekményt, azonban mire felelősségre vonják felnőttkorú lesz. Ilyenkor a terhelttel szemben mindenképpen a fiatalkorúak elleni büntetőeljárás szabályait kell alkalmazni. Ez a rendelkezés kiterjed a különleges eljárásokra is (pl. előzetes letartóztatás elrendelése vagy meghosszabbítása során is fiatalkorúak bíróságának kell eljárnia), sőt azon különleges eljárásokban sem alkalmazhatóak a rendes eljárás szabályai, melyekre az alapeljárás jogerős befejezése után kerül sor (pl. utólagos összbüntetésbe foglalás, de csak akkor, ha minden összbüntetésbe foglalandó ítélet miatt fiatalkorúak elleni büntetőeljárásnak van helye).

ad b) Ha ugyanazon terheltet általa fiatalkorban és felnőttkorban elkövetett bűncselekmények miatt vonják felelősségre, a hagyományos eljárás szabályait kell alkalmazni, hiszen itt már semmi sem indokolja, hogy a fiatalkorúak elleni eljárás fő céljára, a nevelő hatás érvényesítésére tekintettel külön eljárást folytassanak le. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, ha az állapotbűncselekményt (pl. löfegyverrel visszaélés) a terhelt fiatalkorban kezdte meg, de a jogellenes állapot átnyúlik a felnőttkorba (hiszen ezen bűncselekmény befejezettsége az állapot megszűnésével következik be).

ad c) Végül tartalmilag vegyes ügy esetén, amikor is egy eljárásban bírálják el fiatalkorú és felnőttkorú terhelt ügyét, ún. „csonka fiatalkorúak elleni eljárásra” kerül sor, hiszen a fiatalkorúval szemben tekintettel kell lenni a külön eljárás szabályaira, de a felnőttkorúra azok nem vonatkoznak. Természetesen nem minden szabály esetén lehet ilyen elkülönülés (pl. a bíróság összetétele mindkét terhelt esetén a fiatalkorúakra vonatkozó szabályok szerint lesz megállapítva), de pl. a kötelező védelemre, törvényes képviselőre stb. vonatkozó rendelkezések érvényesülhetnek csak a fiatalkorú tekintetében is.

Ha felnőttkorú terhelttel szemben a személyi összefüggés folytán a fiatalkorú bíróság hoz ítéletet, akkor a kizárólag ezen személy elleni másodfokú eljárásban illetőleg a jogerős határozat elleni perújítás megengedhetősége kérdésében már az általános szabályok szerint döntenek. Érdekes viszont, hogy ha már az összefüggés miatt felnőttkorú és fiatalkorú terhelttel szemben egy (fiatalkorúak elleni) bíróság előtt emeltek vádat, akkor az ismeretlen helyen tartózkodó felnőttkorú terhelt ügyének elkülönítése és a fiatalkorú terhelt ügyének érdemben való elbírálása esetén sem járhat el később az általános illetékességű bíróság, hanem a fiatalkorúak tanácsának kell ítélnie, hisz az ügy már ott van folyamatban.

2. A fiatalkorúakkal kapcsolatos eltérő szabályok

2.1. Az alanyok köre

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás során az alanyoknál speciális szabályokat találunk a védővel, az ügyésszel, a bírósággal, a törvényes képviselővel és az eseti gondnokkal kapcsolatosan.

Az ügyész és a védő részvétele a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban kötelező. Az ügyésznek (mégpedig a fiatalkorúak ügyészenek) csak az első- és másodfokú bírósági tárgyaláson kell eljárnia, míg a védő jelenléte az egész eljárásban nélkülözhetetlen (tehát a személyi alapos gyanú közlésétől a nyomozáson, első- és másodfokú bírósági tárgyaláson át a rendkívüli perorvoslatokig). A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás így (a bíróság elé állításos külön eljárás mellett) a 47. § f) pontjának megfelelően a kötelező védelem törvényben meghatározott egyéb esete és tárgyaláson való megsértése abszolút eljárási szabálysértés. Ha a bíróság ezt nem veszi figyelembe, akkor a 250. § II. pont d) alpontja alapján (a tárgyalást olyan személy távollétében tartották meg, akinek részvétele a törvény értelmében kötelező) a másodfokú bíróság hatályon kívül helyezi az elsőfokú bíróság ítéletét és azt új eljárásra utasítja.

A bíróság jellegzetes összetételét a Be. 296. §-a szabályozza, melynek figyelembevételének elmulasztása szintén abszolút eljárási szabálysértés (250. § II. pont a) alpont: a bíróság nem volt törvényesen megalakítva). Elsőfokon mindig fiatalkorúak bírósága jár el: vétségi eljárásban a kijelölt bíró (egyesbíróként), büntetési eljárásban pedig a bíróság kijelölt tanácsa (itt a hivatásos tag a kijelölt bíró és a tanács egyik ülnöke pedagógus) jár el mint a fiatalkorúak bírósága. Másodfokon csak akkor jár el fiatalkorúak tanácsa (melynek csak egyike tagja kijelölt bíró), ha a megyei bíróság jár el. A kijelölt bírók személyét az igazságügyminiszter állapítja meg.

A fiatalkorúak ügyében mindig a székhelyi bíróságok járnak el. Az 1995-ös módosítás előtt ez nem volt kötelező szabály, attól el lehetett térni, ha az ügyész más bíróság előtt emelt vádat. Azzal, hogy ezt a szabályt hatályon kívül helyezték, jelentősen megnövelték a székhelyi bíróságok munkaterhét, hiszen így egyenként csak egy bíróság rendelkezik elsőfokú hatáskörrel fiatalkorúak elleni eljárásban. A fiatalkorú megyei bírósági hatáskörbe tartozó ügyekben már a tárgyalás előkészítése során is (így az előzetes letartóztatás és az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelése vagy fenntartása tárgyában) a fiatalkorúak tanácsának kell eljárnia, ellenkező esetben a bíróság nincs törvényesen megalakítva. Ugyanakkor az összbüntetési eljárást akkor is a legutóbb befejezett ügyben eljár

első fokú bíróság folytatja le, ha valamelyik alapügyben a fiatalkorúak bírósága ítélezett (még ha az utóbb befejezett ügyben hagyományos eljárást folytattak is le).

A törvényes képviselő a fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban mintegy „másodvédőként” jár el. A nyomozás befejezése után megilleti az iratmegtekintés joga azon nyomozási cselekményekkel kapcsolatosan, melyeknél jelen lehetett. Jelenléti jogára pedig – éppúgy, mint az észrevételezési, felvilágosítás-kérési és indítványtételi jogára – a védő jogai irányadók (ld. 52. §). Az elsőfokú ítélet ellen a vádlott javára fellebbezésre jogosultak köre (242. § I. pont) is kibővül a törvényes képviselőnek – a fiatalkorú hozzájárulása nélkül is gyakorolható – fellebbezési jogával, amellyel azonban a törvényes képviselő csak akkor élhet, ha a terhelt az elsőfokú ítélet meghozatalakor a 18. életévét még nem töltötte be (ld. BH 1992/164.).

Végül az eseti gondnokkal kapcsolatos szabályokat kell megemlíteni. Eseti gondnokot három esetben kell kirendelni. Az első eset az, amikor a törvényes képviselő a bűncselekményt a fiatalkorúval együtt követte el vagy érdekei ellentétesek a fiatalkorúval. Ilyenkor az ügyész illetőleg a bíróság a törvényes képviselőt kizárhatja az eljárásban való részvételből az eseti gondnok kirendeléséig is, ha úgy látja, hogy további eljárása veszélyeztetné a fiatalkorú érdekeit illetőleg az eljárás lefolytatását. Eseti gondnok akkor is kirendelhető, ha a törvényes képviselő a jogai gyakorlásában akadályozva van (pl. külföldre utazott, beteg stb.). Az eseti gondnok kirendelésének harmadik esete pedig az, ha a fiatalkorúnak nincs törvényes képviselője vagy nem állapítható meg, hogy ki az. Az eseti gondnok kirendelése iránt a vádirat benyújtásáig az ügyész vagy nyomozóhatóság, a vádirat benyújtását követően pedig a bíróság fordul a gyámhatósághoz. A törvényes képviselő jogai –kirendelésével – eseti gondnokra szállnak, így azokra a korábban elmondottak irányadók.

2. 2. A bizonyítékok köre

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárásban az általános bizonyítékok mellett felhasználnak sajátos bizonyítékokat is. Ezek egy része rendes eljárásban nagyon ritkán vagy egyáltalán nem fordul elő, másrészt pedig azáltal válnak speciálissá, hogy a törvény külön megnevezi őket, mint kötelezően felhasználandó bizonyítékokat. Ez ugyan megtöri a szabad bizonyítás el-

vét, azonban a fiatalkorú érdekében vagy az eljárás lefolytathatóságának eldöntése miatt fontos a beszerzésük, így indokolt, hogy azoktól eltekinteni nem lehet.

Jellegzetes (mindig beszerezendő) bizonyítási eszközök a környezettanulmány, az iskolai vagy munkahelyi jellemzés, valamint a fiatalkorú életkorának közokirattal bizonyítása. Emellett a fiatalkorú gondozója mindig köteles tanúvallomást tenni a fiatalkorú egyénisége, értelmi fejlettsége és életviszonyai feltárása érdekében. A gondozó a kihallgatás előtt nem hivatkozhat a 66. § szerinti mentességi jogára ezek közlése tekintetében (egyébként igen, sőt, a kizárási okok rá is vonatkoznak).

2. 3. A kényszerintézkedések köre

A fiatalkorúak elleni büntetőeljárás szabályai között egy eljárási és egy anyagi jogi kényszercselekménnyel (előzetes letartóztatás illetőleg javítóintézeti nevelés) kapcsolatosan találunk speciális rendelkezést.

A fiatalkorú előzetes letartóztatása általános konjunktív feltételeinek köre eggyel bővül a 302. § (1) bekezdése alapján. Így a bűncselekmény különös tárgyi súlya is szükséges ahhoz, hogy az egyéb általános és különös feltételek fennállása esetén a fiatalkorú letartóztatható legyen (avagy fordítva: hiába állnak fenn az általános és különös feltételek, ha a fiatalkorú előzetes letartóztatását a bűncselekmény alacsony tárgyi súlya nem indokolja). A különös tárgyi súly mindig a Btk. különös részében meghatározott büntetési tételre utal és legalább három-öt éves szabadságvesztéssel fenyegetettséget takar. Az indokolás szerint azonban a különös tárgyi súly megállapítható abban az esetben is, ha a fiatalkorú egyenként alacsonyabb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekményeket követ el sorozatosan. Ugyanakkor a különös tárgyi súly sem indokolja önmagában a fiatalkorú előzetes letartóztatásba helyezését illetőleg ott tartását: azt nem lehet elrendelni illetőleg meg kell szüntetni még a legsúlyosabb bűncselekmények (emberölés, életveszélyt okozó testi sértés stb.) esetén is, ha a fiatalkorú eddigi életvezetése és a családi körülményei miatt fenntartása nem indokolt (ld. BH 1994/36. , BH 1993/16.).

Az előzetes letartóztatás végrehajtására is speciális szabályok vonatkoznak. A „hagyományos” előzetes letartóztatással ellentétben a bíróság a fiatalkorú személyiségére vagy a terhére rótt bűncselekményre te-

kintettel dönt, hogy javítóintézetben vagy büntetés-végrehajtási intézetben, rendőrségi fogdában hajtsák-e végre az előzetes letartóztatást. A bíróságnak ez a döntése az ügyész, a terhelt vagy a védő indítványára az eljárás bármely szakában megváltoztatható. A végrehajtás során a fiatalkorúakat el kell különíteni a felnőttektől.

A Btk. 118. §-a alapján a fiatalkorú javítóintézeti nevelése rendelhető el, ha a fiatalkorú eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges. Ebben az esetben a fiatalkorú bűnösségét nem mondják ki, de a bűnügyi költséget ő viseli (Be. 305. §).

2. 4. Speciális különleges eljárások

A fiatalkorúakkal kapcsolatosan a Be. három speciális különleges eljárást szabályoz. Ezek közül az első (szabadságvesztésre átváltoztatás) megtalálható a rendes eljárásbeli különleges eljárások között, csak további rendelkezéssel bővül, míg a másik kettő a speciális jogkövetkezménnyel, a javítóintézeti neveléssel függ össze.

A pénzbüntetés (pénzmellékbüntetés) szabadságvesztésre való átváltoztatása esetén érvényesek a hagyományos szabályok, azaz a bíróság hivatalból vagy az ügyész indítványára átváltoztatja azokat, ha a fiatalkorú a pénz(mellék)büntetést nem fizette meg; itt azonban még egy követelmény van: a büntetés behajthatatlan legyen. Ha tehát behajtható, akkor az összeg végrehajtását kell elrendelni, így a fiatalkorú nem választhatja a pénz(mellék)büntetés szabadságvesztésben való letöltését, ha anyagi lehetőségei lehetővé teszik kifizetését. Az átváltoztató végzés ellen a fiatalkorúnál sincs helye fellebbezésnek.

A javítóintézeti neveléssel kapcsolatos egyik különleges eljárás a javítóintézetből való ideiglenes elbocsátás megszüntetése. Erre akkor kerül sor, ha a fiatalkorú megszegi az intézetből való elbocsátására vonatkozó szabályokat és a törvény alapján a nevelés folytatását kell elrendelni. Ha erről az alkalmazott újabb büntetés (intézkedés) miatt kell határozni, akkor erről az újabb ügyben eljáró bíróság dönt. Amennyiben a javítóintézeti nevelésből ideiglenesen elbocsátott fiatalkorút az elbocsátás tartama alatt elkövetett bűncselekmény miatt utóbb szabadságvesztésre ítélik, a javítóintézeti nevelés folytatását akkor is el kell rendelni, ha az újabb bűncselekmény elkövetésekor már felnőttkorú volt, de a 19. életévét még nem töltötte be (BH 1978/421.).

Az összbüntetésbe foglalás mintájára a javítóintézeti nevelés esetén is létezik különleges eljárás, az ún. egységes intézkedés elrendelése. A Be. itt utaló szabályt tartalmaz: több javítóintézeti nevelés elrendelésére az összbüntetésbe foglalás és az utólagos összbüntetésbe foglalás szabályai értelemszerűen irányadók.

2. 5. A fiatalokkal kapcsolatos egyéb eltérő szabályok

Az eljárás során hozott minden határozatot a törvényes képviselővel is közölni kell (azokon felül, akiket ez egyébként is megillet). Az ügydöntő határozat esetén pedig ez a rendelkezés a gondozóra is kiterjed.

A fiatalok elleni büntetőeljárás többi eljáráshoz való viszonya változott azóta, hogy a vétségi eljárás szabályait fiatalokkal szemben is lehet alkalmazni. Korábban — értelemszerűen — nem volt alkalmazható a tárgyalás mellőzéses eljárással párhuzamosan, ma már azonban nincs törvényes akadálya (sőt, kifejezetten indokolt lehet, hogy a kriminális fertőzés veszélye, a tárgyalás nyilvánosságából adódó pszichikai problémák elhárítása stb. miatt lehetőleg tárgyalás mellőzésével döntsék a fiatalok ügyében). A tárgyalás mellőzésénél a tárgyalás tartásának kérésére általában jogosult személyeken kívül — a fellebbezés szabályaihoz hasonlóan — a törvényes képviselő is kérheti a tárgyalást, a fiatalok hozzájárulása nélkül is.

Szintén ajánlott és gyakori a fiatalok bíróság elé állítása, hiszen a gyors ítélezés gyakran többet segíthet a nevelésben és a

további bűnelkövetés megelőzésében, mint a garanciákkal körülbástyázott, de vontatott eljárás.

A magánvádas eljárás szabályai viszont fiatalokkal szemben nem alkalmazhatók (ld. Be. 295. § (2) bek.), hanem magánvádas ügyekben is a fiatalok ügyésze jár el.

Végül sajátos a viszony a fiatalok elleni büntetőeljárás és a katonai büntetőeljárás között. A Be-ben ugyanis nincs olyan szabály, ami kizárná a fiatalok katonai büntetőeljárásban való felelősségre vonását, ha a fiatalokra vonatkozó szabályokat egyébként betartják. Ugyanakkor katonával szemben a 344. § alapján nem lehet alkalmazni a fiatalok elleni büntetőeljárás szabályait. Tehát ha a nem katona terhelt (akinek cselekményét a tárgyi összefüggés miatt szintén a katonai büntetőeljárásban bírálják el) fiatalok, akkor rá a fiatalok elleni eljárásra vonatkozó rendelkezéseket a katonai eljárásban is alkalmazni kell, azonban a katonával szemben nem alkalmazhatók a fiatalok elleni szabályok. Ezáltal minden olyan szabálynál, amelynél megoldható, hogy csak a fiatalokkal kapcsolatban alkalmazzák azt, a fiatalokra irányadó rendelkezések érvényesülnek (így pl. a fiatalokkal kapcsolatosan akkor is kötelező a védelem, ha katonai tanács bírálja el az ügyét), ahol viszont ez nem lehetséges, ott a katonai eljárás szabályai irányadók (pl. a bíróság nem a fiatalok (székhelyi) bírósága, hanem a megyei bíróság katonai tanácsa lesz).

Jurisprudentia

Bércesi Zoltán LL. M.
egyetemi adjunktus

Graffiti a berlini Falon

- A szerzői jog „határterületei” -

„A berlini Fal egyes darabjainak elidegenítése esetén a vételár megfelelő része azoknak a művészeknek jár, akik a fal adott darabjaira képet festettek, mivel az elidegenítés a művészeket a német szerzői jogi törvény 17. § (1) bekezdése alapján megillető kizárólagos szerzői terjesztési jogot sértő cselekménynek minősül.”

A német Bundesgerichtshof ítélete - 1995. 02. 23. - I ZR 68/93 (Kammergericht, LG Berlin)¹

Felperesek képzőművészek. Az alperes a Berlini Fal darabjainak adásvételével, valamint ilyen ügyletek közvetítésével foglalkozik. A felek vitája arra irányult, hogy a felperesek 1985 és 1988 között készített falfestményeivel (graffiti) díszített falrészletek alperes általi elidegenítése a felperesek jogait sérti-e.

1989-ben, amikor a Berlint kettészelő államhatár megszűnt, a határ mentén épített, s a hidegháborús korszak egyik látványos

¹ Forrás: Juristenzeitung (JZ), 1995/17. sz. , 835-837. old. , ld. még Prof. Haimo Schacknak az ítélethez fűzött kritikáját, u. o. 837-840. old.

jelképeként ismert „Falat” is lebontották. Ennek során a fal részét képező, felperesek által befestett betonfelületet is elemeire bontották és eltávolították. E betonelemeket 1990 júniusában Monte Carloban az alperes által szervezett árverés keretében vételre kínálták. Az árveréshez „A Fal” címmel katalógus készült, amelyben a felperesektől származó képek név szerinti megjelöléssel szerepeltek.

A felperesek mindezt szerzői- és tulajdonjogaik megsértésének tekintették, és az alperessel szemben mindenképp adatszolgáltatásra és számadási kötelezettség teljesítésére vonatkozó igénnyel léptek fel. (Az adatszolgáltatás és az elszámoltatás célja az alaptalan gazdagodás címén fennálló igény érvényesíthetőségének lehetővé tétele volt.) Arra hivatkoztak, hogy alperes a Fal elemeinek értékesítése során az akkori NDK egyik külkereskedelmi cégével együttműködve vállalta a faldarabok elidegenítésének feladatát. Az árverés összesen 1, 8 millió márka bevételt eredményezett. Felperesek e bevételből megfelelő részesedésre tartottak igényt.

Alperes védekezéséül azzal érvelt, hogy a felperesek a kérdéses faldarabokon nem szereztek tulajdonjogot. A jogalap nélküli gazdagodásra hivatkozás álláspontja szerint azért téves, mivel a felpereseket a graffiti-rajzok tekintetében oltalmi igény nem illeti meg. A „parazita” falfirkák ugyanis szerzői alkotásként nem értékelhetők. A mű terjesztéséhez kapcsolódó esetleges jogosultság egyébiránt a szellemi tulajdonkénti minősítés esetén is kimerültnék lenne tekinthető. (Mindezeket felül pedig egy felperesi szerzői jogi kártérítési igény már azért sem lehetne megalapozott, mert a Fal feldarabolásáért az alperes felelősége nem áll fenn.)

A Tartományi Bíróság (Landesgericht - LG) a jogalap nélküli gazdagodás iránti igényt megalapozottnak tartva - fokozatos keresetből kiindulva - az alperest részítélettel marasztalta (az ezen túlmenően érvényesített, meghatározott adatok szolgáltatására vonatkozó igény elutasítása mellett), a fellebbviteli bíróság azonban a keresetet az adatszolgáltatási kötelezettség tekintetében egészében elutasította. Felperesek felülvizsgálati kérelmükben a másodfokú határozat hatályon kívül helyezését és az elsőfokú (LG) részítélet hatályának visszaállítását indítványozták.

A felülvizsgálat sikerre vezetett. A Szövetségi Bíróság (Bundesgerichtshof - BGH) a másodfokú határozatot hatályon kívül helyezte és az elsőfokú részítéletet helybenhagyta.

(A BGH meglehetősen részletes és szerteágazó eredeti indokolásából - terjedelmi és didaktikai okokból - itt csupán a szerzői jogi dogmatika alapjait érintő, általánosító kö-

vetkeztetések körvonalazására alkalmás forrásokat elemezzük.)

1. Szerzői mű, szerzőség

A bíróságok egyike sem vitatta, hogy a graffiti-rajzok szerzői jogvédelem alatt állnak. A szerzői jog ugyanis az irodalmi, művészeti és tudományos alkotások oltalmát szolgáló normarendszer. Az a szellemi produktum, amely a jelzett műnemek valamelyikébe sorolható, műfajától és esztétikai értékelésétől függetlenül oltalmazott. A jogvédelem alapvető és egyetlen kritériuma, hogy a mű szerzőjének személyes, egyéni alkotása legyen, s megformált eredeti gondolatsort tükrözzön. Ez a jellegzetesség pedig a tárgyalt esetben egyértelműen megállapítható. Még akkor is, ha a képzőművészeti avantgarde e sajátosan látványos megnyilvánulását helyenként „vegyes érzelmekkel” fogadják.

Különösen a művészetek szférájában jelentkeztek századunk utóbbi évtizedei során olyan - a hagyományos műesztétikai fogalomtárral nem értelmezhető - irányzatok, amelyek elismerése szakmai-művészi körökben is vitatott. A megfelelő műfaji keretek kialakítása azonban nem a jogász feladata. E keretek folyamatosan formálódnak, sőt kultúrkörönként eltérést is mutathatnak. A jogalkalmazónak esetenként a mindenkor uralgó szakmai megítélés és a társadalmi elfogadottság tükrében kell döntenie valamely szellemi produktumnak az irodalom, a művészet vagy a tudomány területén létrejött alkotássá minősítéséről.²

2. Szerzői jog és tulajdonjog - szellemi kontra dologi tulajdon?

A szerzői jog történetének egyes állomásait tükrözik e viszony különböző meghatározásai. A szellemi alkotásokra vonatkozó modern jogfelfogás szerint a tulajdonjogi és a „szellemi tulajdonjogra” vonatkozó szabályrendszer elemei - az esetleges fogalmi egybeesés ellenére - nem moshatók össze. Eltérő tárgyi jellemzőkkel, különböző intézményekkel és belső összefüggésekkel rendelkező jogterületek.

Ebből is következően az alperes tévesen hivatkozik arra, hogy felperesek a kérdéses fal-részeken nem szereztek tulajdonjogot. A szerzői jog és a műpéldány tulajdonjoga ugyanis egymástól független alanyi jogosultságok, egymás mellett léteznek. Utóbbi a dologra, előbbi pedig a szellemi teljesítményre koncentrál. A szellemi alkotás rögzíthető valamely dologon, „dologi hordozón”, ám e - nem szükségszerű - tény a szabályo-

² Hubmann, H - Rehbinder, M. : Urheber- und Verlagsrecht, München 1995, 84-90. old.

zás említett kettősségét nem befolyásolja. Sőt, alapesetben a tulajdonjog azon dolgokon, amelyek szerzői jogvédelem alatt álló alkotásokat testesítenek meg, csak korlátozottan, a szerzői jog sérelme nélkül gyakorolható.³ A tulajdonos dologra vonatkozó abszolút uralmi helyzete tehát rendszerint azon a ponton „törik”, ahol már a szerzői jogokat sértené.

Természetes azonban, hogy ez az alapelv nem kívánhat feltétlen érvényesülést. Amennyiben ugyanis a mű „előállításá” egyben más tulajdonjogának sérelmével is jár, úgy a tulajdonos igénybeveheti a tulajdonvédelem megfelelő jogi eszköztárát a tulajdonért jogellenes beavatkozás elhárítása érdekében. A tulajdonvédelem tulajdonost megillető jogából pedig a konkrét esetben az is következhetne, hogy a tulajdonos felléphet a graffiti-művészekkel szemben, és a tulajdonát képező dologra akarata ellenére mások által festett (szerzői jogvédelem alatt álló) alkotást eltávolíthatja, megsemmisítheti.

A tárgyalt esetben azonban alperesi oldalon nem lehet szó tulajdonvédelmi igény érvényesítéséről. Alperes ugyanis nem semmisítette meg a tulajdonát képező dolgot - és az ezen található alkotást -, hanem feldarabolva, részenként, (gyakorlatilag exkluzív történelmi beccsel bíró műalkotásként) értékesítette. A faldarabok vagyoni értékét, amelyet ekként a tulajdonos maga aknázott ki, tehát nyilvánvalóan meghatározta a hordozott szerzői művek léte.

A tulajdonost természetesen a tulajdonában álló, szellemi alkotást hordozó dologra nézve megilleti a rendelkezési jog, így az elidegenítés joga. A tulajdonjog szerzők általi megsértése azonban nem jelenti azt, hogy a tulajdonos az ekként - jogellenesen - megalkotott mű felhasználási jogát is megszerezne. A felhasználás joga pedig magában foglalja a mű terjesztésére vonatkozó, szerzőt illető jogot, amely terjesztés tipikusan a műpéldányok elidegenítése útján valósul meg. A mű terjesztése így a szerző engedélye nélkül nem jogszerű. Érdekes, de logikus következménye e gondolatmenetnek tehát, hogy míg a tulajdonos számára - a tulajdonvédelmi igény okán - megengedett a mű megsemmisítése, addig az alkotással „egyesült” dolog elidegenítése, anyagi értékesítése a szerzői jogra hivatkozva már megakadályozható. A szerző művével kapcsolatos vagyoni érdekei ugyanis a „szerzői részesedési gondolatnak” adnak előnyt.

Jogos ellenérvként persze felhozható, hogy a szerzői jogok illetően abszolútizálása al-

kalmas a vagyoni forgalom akadályozására, a tulajdonosi rendelkezési jogosultságok semlegesítésére. A tulajdonosi magánautonómiát a szerzői jogosultságok fennállása azonban indokolatlanul nem korlátozhatja. A két jogilag biztosított érdekrendszer feszültségét a gondos eseti érdekvizsgálat és -mérlegelés képes oldani. A tárgyalt esetben e módszer a szerzői jog fennállását favorizáló fentebbi következtetést támasztja alá. A dologi hordozó, a berlini Fal megfelelő darabja ugyanis eredetileg forgalomképtelen volt, csak a feldarabolás után kerülhetett vagyoni értékkel bíró forgalomképes dologként árverési kalapács alá. A mű elkészültekor tehát az alkotók nem számolhattak a felhasználás ezen anyagi értelemben gyümölcsöző lehetőségével. Az idegen dologra történő rögzítés, és a nyilvános kifejezés ténye tehát nem vezethet a szerzői műterjesztési jogról (és az ehhez kapcsolódó jogdíjigényről) való hallgatólagos lemondás vélelmezhetőségére. Erre utal továbbá az a körülmény is, hogy az alkotók - a graffiti-művészet „törvényszerűségeitől” eltérően - névszerint ismertek voltak, sőt a Falról készült publikációk, illusztrációk is rendszerint szerzői minőségük feltüntetésével említették személyüket. Mindezekből pedig következik, hogy a kizárólagos terjesztési jog birtokában⁴ a tárgyalt felhasználásért jogdíjigény illeti őket.

3. Terjesztési jog és jogkimerülés problémája

Alperes védekezésében a terjesztési jog esetleges elismerésére tekintettel arra is hivatkozott, hogy a mű terjesztésének joga az ún. jogkimerülés okán a felpereseket semmiképpen nem illetheti meg. A jogkimerülés az áruforgalom szabadságát és biztonságát szolgáló - számos jogrendszerben, így a németben is ismert - szerzői jogi intézmény. Lényege, hogy amennyiben valamely műpéldány a terjesztési jog jogosultjának hozzájárulásával, elidegenítés útján kerül forgalomba, úgy annak további terjesztése a szerző/jogtulajdonos engedélye nélkül is jogszerű. Utóbbiak tehát az egyszeri, jelzett módozatú forgalomba hozattal elveszítik a műpéldány további terjesztésének (elidegenítésének, bérbe adásának stb) ellenőrzési lehetőségét: erre vonatkozó kizárólagos engedélyezési joguk „kimerül”.⁵

⁴ Német szerzői jogi törvény (Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte vom 9. September 1965) - UrhG 15. § /1/ bek ill. 17. § /1/ bek.

⁵ UrhG 17. § /2/ - a jogkimerülés vagyoni következményei természetesen a szerzők/jogtulajdonosok

³ BGB 903. §. Ld. még: RGZ 79, 379, 400 - Fresko-Malarei

A tárgyalat esetében a fellebbviteli bíróság is helyt adott az alperes ezen védekező álláspontjának. Érvei szerint ugyanis a jogkimerülés feltételeként kívánt elidegenítés tágabban - nemcsak adásvételi ügyletre szabottan - értelmezendő. Azzal hogy a felperes szerzők alkotásukat a nyilvánosság számára hozzáférhető módon egy nem a tulajdonukat képező dolgon, a „határlétesítményként” funkcionáló falon helyezték el, gyakorlatilag megvalósították az elidegenítés útján történő (szélesebb értelemben felfogott) forgalombahozatal kritériumát. Egyetlen céljuk ugyanis épp a mű e nyilvános közszemlére bocsátása volt. A forgalomba hozatal egyéb módozataival - a fentebb említett okokból - eleve nem is számolhattak.

A BGH mint felülvizsgálati fórum ezt a nézetet elvetette. Kétségtelenül helyes ugyan a fellebbviteli bíróság azon megközelítése, amely az elidegenítés fogalmának tágabb értelmezést enged. Ám e tágabb értelmezés sem vezethet meghatározott műfelhasználási formák összeméréséhez. Különösen nem eredményezheti a terjesztési jog és a kiállítás jogának egalizálását.⁶ A közszemlére bocsátással a műre vonatkozó, szintén a szerző kizárólagos jogaként értékelhető kiállítási jog kimerül.⁷ De a kiállítás nem érinti a műpéldány elidegenítését, illetőleg ezúton történő forgalomba hozatalát. A terjesztési jog tehát a Fal feldarabolása után fennmaradt. E darabok elidegenítése csak akkor eredményezhette volna a terjesztési jog kimerülését, ha a „műpéldány” első - tehát az árverésen történő - elidegenítéséhez a szerzők hozzájárulnak. A szerzői hozzájárulás azonban, mint láttuk, hiányzott. Mindez pedig a BGH indokolása szerint megalapozza a felperesek igényét.

4. Szerzői jog - a szerzők joga? (Egy kritika kritikája)

E döntés sem volt kritikamentes. A jogirodalom - Haimo Schack professzor személyében⁸ - több ponton is keményen bírálta a BGH felülvizsgálati álláspontját és gondolatmenetét. Vonatkozó nézete szerint ugyanis nem a terjesztési jog kimerülésének avagy fennmaradásának kérdése a jogeset mikénti eldöntésének a kulcsa. A műterjesztési jog ugyanis jelen esetben eleve nem illette meg a felpereseket. A terjesztési jog kizárólagosságára vonatkozó szerzői jogi normát

ugyanis a képzőművészeti alkotófolyamat sajátosságaira tekintettel kell értelmezni. E sajátosság pedig a tulajdonjoggal való ütközés már taglalt komoly esélye. Ha valaki műalkotásának elkészítéséhez - nyilvánvalóan jogellenes módon - idegen tulajdont mint dologi hordozót vesz igénybe, nem várhatja el, hogy e dolog elidegenítésére vonatkozó hozzájárulási jogosultságot nyerjen - a jogellenes magatartás „honoráriumaként”. Ez a visszaélészerű jogi helyzet tulajdonosi és szerzői érdekek egyensúlyának aránytalan eltolódásához vezetne. Ha pedig a kizárólagos terjesztési jogot mégis elismernénk, úgy ennek gyakorlása válna kétségessé, hiszen a tulajdonost a jogellenes beavatkozás illetőleg az ennek következményeként értékelhető szerzői joggyakorlás folytán kár éri, amelynek kompenzációját a szerzőre kellene telepíteni. Ebből is következően Schack szerint a terjesztési jog megtagadása mellett az ún. követő jog (droit de suite) intézménye biztosítja hasonló esetekben a szerző vagyoni érdekeit. A követő jog alapján ugyanis a képzőművészeti alkotás szerzőjét a műpéldány elidegenítésének ellenértékéből megfelelően részeltetni kell.

Nézetünk szerint ez az út látszólag feloldja tulajdonjog és szerzői jog ütközését, ám túl nagy áron. A szerző hátrányára túl nagy áron. Két egymásnak feszülő alanyi jogosultság illetőleg az általuk biztosítani kívánt érdekek kompromisszumának nem az a megfelelő módja, hogy az egyiket elvetjük. Márpedig a terjesztési jog elvetése, a szerzői vagyoni jog mint a szerzői alanyi jogosultság fontos szeletének megtagadása a szerzői jog lényegét, az általa biztosított engedélyezési/tiltási pozíciót lazítja fel. A tárgyalat esetén kapcsán nem feltétlenül kell a visszaélészerű joggyakorlás elemét tipizálni és erre hivatkozva alkotói pozíciókat gyengíteni. Ez ugyanis a ritkább előfordulás, amely a terjesztési jog „vezéráldozata nélkül” is, a joggal való visszaélés eseti vizsgálatának lehetőségé mellett is kezelhető.

A szerzői jog klasszikusan a szerzők művel kapcsolatos vagyoni és személyhez fűződő érdekeit hivatott biztosítani. Évszázadokon átívelő története állandó kihívásokkal teli. Napjainkban a modern technikai fejlődés hatása készletre reakcióra a szerzői és jogos felhasználói pozíciók érdekegyensúlyozása és a jogbitorlások egyre szaporodó és egyszerűsödő lehetőségeinek kivédése érdekében. Ebben a folyamatban a szerzők egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülnek, a hatékony oltalom lehetőségei szűkülnek. Legáltalában a szerzői jog „határterületein” legyeknek erősebbek...

által az első elidegenítéskor kalkulálhatók és megfelelően kompenzálhatók

⁶ A nyilvános bemutatás más - nem testi hordozón történő műfelhasználási módozatait itt nem tárgyaljuk

⁷ UrhG 18. §.

⁸ Ld. fentebb 1. ljl. 839. -840. old.

Corpus juris

1996. évi XXV. törvény a helyi önkormányzatok adósságrendezési eljárásáról

Az Országgyűlés a helyi önkormányzatok fizetőképességének helyreállítása, a hitelezők követelésének kielégítése és a helyi önkormányzatok kötelező feladatainak az adósságrendezési eljárás alatti folyamatos teljesítése érdekében rendezi az eljárás szabályait. A hitelezők hatékony jogvédelme érdekében határozza meg az adósságrendezésbe vonható illetve nem vonható vagyon körét. Az eljárás lefolytatása az önkormányzat székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) bíróság hatáskörébe tartozik.

1996. évi XXXVIII. törvény a nemzetközi bűnügyi jogsegélyről

Más államokkal büntetőügyekben történő együttműködésre kerülhet sor, ha az nem csorbítja a Magyar Köztársaság felségjogait s nem veszélyezteti biztonságát vagy sérti közrendjét. A nemzetközi bűnügyi jogsegély formája lehet: kiadatás, büntetőeljárás átadása ill. átvétele, szabadságelvonással járó büntetés vagy ilyen intézkedés végrehajtásának átvétele ill. átengedése, eljárási jogsegély és feljelentés külföldi államoknál, melyek során az *igazságügyi miniszter* vagy a *legfőbb ügyész* jár el.

1996. évi XLIV. törvény a hadköteles katonák szolgálati viszonyáról

A sor-, tartalékos és póttartalékos katonák *alapvető jogairól és kötelességeiről a demokratikus jogállam keretei* közt rendelkezik a törvényhozó. A kötelességek mértékét jelzi az elvárás, hogy azt „fegyelmetten és ha kell, az önfeláldozásig terjedő bátor helytállással” teljesítsék, míg jogaikat a „választójog”, az „anyanyelv használat”, az „egyesülési és gyülekezési jog”, a „lelkiismereti és vallásszabadság” és a „szabad véleménynyilvánítás” címszavak példázzák - a szolgálati viszonyból fakadó korlátozások mértékének megfelelően.

1996. évi LVI. törvény Nagy Imre mártírhalt miniszterelnök és mártír-társai emlékének törvénybe iktatásáról

Az első szabadon választott Országgyűlés törvénybe foglalta az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentőségét, majd ennek folytatásaként - Nagy Imre születésének 100-ik évfordulóján - most a miniszterelnök magyar történelemben elfoglalt kiemelkedő szerepéről beszél a tiszteletadó jogszabály. „Az Ország-

gyűlés kinyilvánítja, hogy Nagy Imre személyisége, államférfiúi magatartása, erkölcsi helytállása elválaszthatatlan... a demokrácia és a nemzeti függetlenség eszméjétől.”

1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról

A piaci verseny fenntartásához fűződő közérdek miatt az Országgyűlés a tiszta és szabad verseny biztosítását az állami feladatok körébe utalja. A törvény rendelkezik a *tisztességtelen verseny és a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalmáról, a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások tilalmáról* is. A vállalkozások összefonódásának ellenőrzését a Gazdasági Versenyhivatal látja el, a versenyfelügyeleti eljárás e törvényben megállapított szabályainak megfelelően.

1996. évi LXIV. törvény a sportról

Az Alkotmánnyal és az Európai Sport Chartával összhangban álló szabályozás a sport egyetemes kultúrában elfoglalt kiemelkedő helye és a személyiség formálásában - így különösen az ifjúság nevelésében - betöltött szerepe miatt *állami és helyi önkormányzati hatáskörbe* tartozó feladatokat sorol fel. Az önkormányzatok feladatai különösen az ellenőrzési, pénzügyi és gazdasági kérdésekre szorítkoznak, míg a központi állami feladatok ellátásáról külön szerv, az *Országos Testnevelési és Sporthivatal* gondoskodik, mely a Kormány irányítása alatt lévő, önálló, országos hatáskörrel rendelkező közigazgatási szerv. A *Sporttanács* kiemelkedő szakemberekből álló testület, mely az állami feladatok ellátásának társadalmi segítségét, összehangolását és a végrehajtás ellenőrzését látja el.

1996. évi LXXV. törvény a munkaügyi ellenőrzésről

Az alkotmányi elvek alapján a foglalkoztatásra vonatkozó jogszabályokban megállapított kötelességek megtartása állami ellenőrzés tárgya. A nem megfelelő foglalkoztatás visszaszorítása és a munkavállalók és érdekképviseleti szerveik védelme érdekében a törvény meghatározza az eljárás rendjét, szervezeti és személyi kereteit s a jogsértés következményeit. A munkaügyi ellenőrzést a megyei illetve fővárosi felügyelőségek dolgozói látják el, akik engedély és előzetes bejelentés nélkül járhatnak el.

1996. évi CVIII. törvény az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. törvényerejű rendelet módosításáról

A törvényhozó szerint állami feladat az élet- és vagyonbiztonság fenntartása céljából - az állatok védelmének és kímélésének érdekében - az *állatviadatok megakadályozása*, valamint a *veszélyesnek* minősülő ebekkel szembeni védekezés. Veszélyes eb a pit bull terrier és a keresztezéséből származó keverékek, valamint a települési önkormányzat jegyzője által veszélyesnek minősített egyes egyedek, melyek ingerlés nélkül súlyos sérülést okoztak. Ezeknek szaporítását tenyésztését, behozatalát illetve kivitelét és elidegenítését tiltja meg a jogalkotó.

1996. évi CXIII. törvény a lakástakarékpénztárakról

Az előtakarékoság ösztönzésére a saját erőből történő lakáscélok megvalósítása esetén és a lakásvagyon állományértékének a megőrzésére *lakástakarékpénztárak* szakosított hitelintézetként történő felállításáról döntött a Parlament, mellyel biztonságos keretet és az állami támogatás zárt és elkülönült rendszerét hozta létre. A lakás-előtakarékosági szerződés megkötése betétgyűjtésre és hitelnyújtásra irányulhat, amely különösen a fiatal, lakással még nem rendelkező rétegnek jelent új lehetőséget.

1996. évi CXVI. törvény az atomenergiáról

Az Országgyűlés törvényben rendezte az atomenergia felhasználásának lehetőségét és módját. Az atomenergia békés célú alkalmazása elősegíti az emberiség életfeltételeinek javítását, de károsíthatja is a természeti környezetet: a szabályozás célja az volt, hogy a kockázat mértéke ez által más tevékenységek társadalmilag elfogadott kockázatának nagyságát ne haladja meg s így a lakosság védelmi igényének mindenképp megfeleljen. A rendelkezés a hazai jognak a nemzetközi előírásokkal való összhangba állítását jelenti a biztonsági követelmények területén.

1996. évi CXXVI. törvény a személyi jövedelemadó meghatározott részének az adózó rendelkezése szerint közcélú felhasználásáról

A személyi jövedelemadóról szóló 1985. évi CXVII. törvény jogot ad a magánszemélynek arra, hogy befizetett adója - SZja törvényben meghatározott részének - közcélú felhasználásáról törvényben megjelölt kedvezményezett javára nyilatkozatban rendelkezzen. Kedvezményezett lehet: a lekiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény szerinti *egyház, vallási felekezet, vallási közösség*, az egyesülési jogról szóló 1989. évi II

törvény szerinti *társadalmi szervezet* (kiv. : párt, munkaadói és munkavállalói érdekképviseleti szervezetek) és *alapítvány, közalapítvány, egyes országos közgyűjtemények és és egyéb intézmények, elkülönített állami pénzalap, színházak, közgyűjtemények és közművelődési intézmények*.

1996. CXXVII. törvény a nemzeti hírügyökségről

A véleménynyilvánítás és a tájékoztatás szabadságának és függetlenségének biztosítása céljából a nemzeti hírügyökség köteles a hazai és külföldi, érdeklődésre számot tartó eseményekről sokoldalú, tényszerű, gyors, hiteles, tárgyilagos és kiegyensúlyozott tájékoztatást adni. Az alkotmányos rend és az emberi jogok tiszteletbentartásán alapuló tevékenységének tartalmát maga határozza meg s ezért felelősséggel tartozik. A hírügyökségi feladatok ellátására az Országgyűlés egyszemélyes részvénytársaságként hozza létre a *Magyar Távirati Iroda Rt-t*, s részletesen rendelkezik az Rt. elnökéről, felügyelőbizottságáról, Tulajdonosi Tanácsadó Testületéről, a könyvvizsgálóról és az Rt. feladatairól.

BH 1997/6.

I. Nem a folytatólagosan elkövetett üzletszerű kerítés büntettét, hanem a kitartottság büntettét valósítja meg, aki az üzletszerű kéjelgést folytató személyek részéről rendszeres anyagi juttatásban részesül, anélkül azonban, hogy az üzletszerű kéjelgésből élő nők és az alkalmi nemi partnerek kapcsolatának kialakításában, vagyis a nők „megszerzésében” közreműködött volna.

II. A rábírással elkövetett üzletszerű kéjelgés elősegítésének a büntette és a kitartottság büntette bűnhalmazatban nem állapítható meg.

BH1997/16.

I. A vádirat benyújtása után a fiatalkorú vádlott előzetes letartóztatásának a fenntartása tárgyában hozott végzés hatályon kívül helyezésének van helye, ha a tanács egyik ülő tagja nem volt pedagógus.

II. A fiatalkorú vádlott előzetes letartóztatásának a fenntartása tárgyában hozott végzésnek tartalmaznia kell azt is, hogy a kényszerintézkedést hol kell végrehajtani.

BH 1997/17.

Könnyű testi sértés vétsége miatt indított büntetőeljárás megszüntetésének nincs helye, ha a sértett azért tett feljelentést az ügyészégen, mert a rendőrök intézkedésük során őt bántalmazták, és ennek során nyolc napon túl gyógyuló sérülést szenvedett.

Universitas

Fenyvesi Csaba
egyetemi adjunktus

„Small countries have to be smarter” avagy mitől sikkes, eleven, ügyes, élénk Hollandia?

(Ismertető a holland képzési formákról)

1. Nemzetköziesedés, kritikusság és függetlenség

Hollandiában nincs tradíciója a campus jellegű szervezeteknek, nem található hatalmas koncentrátumok. Az egyetemek és azon itnézmények, amelyek ún. magasabb szakmai képzést nyújtanak (hogescholen-főiskolák) az utóbbi években némileg koncentrálták karikat, tanszékeiket, de ezek is helyileg elkülönülnek, szerteszét található az egyes városokban.

Ha campus nincs is, van azonban igazi egyetemista kultúra. Egyetemisták által vezetett, az intézmények által támogatott - gyakorta nemzetközi - sport és szabadidő egyesületi hálózatok, kedvenc szórakozóhelyek (café), éttermek és találkozóhelyek.

A változatos nemzetközi együttműködési programoknak köszönhetően mindig több és több külföldi hallgató érkezik az országba, kiteljesíteni tudását, doktorátust szerezni. Már az '50-es évek óta ajánlanak angol nyelvű - leginkább posztgraduális - kurzusokat, főleg a külföldi jelentkezőknek és főleg azon területeken, ahol

Hollandia hosszú ideje vezető szerepet tölt be. Ezek közé tartoznak: menedzsment ismeretek, az agrártudomány, csillagászat, orvoslás, mérnöki tudományok, (távvezérlés), és a művészetek.

A holland diákok - az angol nyelv használatával - minden időben és helyen alkalmazkodnak külföldi társaikhoz, még akkor is, ha azok korábban tanultak hollandul. A „nemzetköziesedés” egyébként napjaink egyik divatos szava az egyetemisták, főiskolások körében. Minden intézmény külföldi partnereket keres, gyakran hallgató-csere céljából.

A külföldi diákok hamar észreveszik az egyetemi oktatásban, hogy mindenkitől elvárják az aktív beszélgetést, a verbális be-

kapcsolódást. A tradicionális oktatási forma, melyben egy professzor a nagyteremben előadást tart, csekély részt tesz ki. Ezt legfeljebb az alapvető kérdések elmagyarázásánál alkalmazzák, ám a részletkérdéseket kis csoportos szemináriumokon vitatják meg. A jelenlevő tanár inspirálja a résztvevőket a kritikus, többszemponitű megközelítésre, amely szerencsés, ha a témát érintő egyéni olvasmányokra is alapul. Ilyen munkacsoportokban mindenkitől elvárt az intenzív részvétel, hiszen a vizsgán nem csak az anyagismeret kell demonstrálni, hanem a jól megalapozott egyéni véleményalkotást is tükröztetni szükséges.

Egy holland egyetemi programba beiratkozás kemény munkát és mindenek fölötti függetlenséget jelent. Mivel a képzési szisztéma célja nem pusztán a tényismeret átadása, hanem a lényeglátás (a mögétekintés, belelátás) és a kreativitás kifejlesztése. Nem elég csak bemagolva megjegyezni a kért tananyagot, hisz számtalan hallgatót megkérnek; hozzá el magával vizsgájára az általa olvasott irodalmi listát, amit benyújtanak az előadónak jóváhagyásra.

Igen széles köre van a választható tantárgyaknak, olyannyira, hogy az a diák, aki megmagyarázza, miként kapcsolódik relevánsan egy szokatlan tantárgy a saját programjához az megkapja a szükséges engedélyt a tanulmányok folytatására. Ez is a fent említett függetlenség része.

2. Egyetemek és főiskolák, IE

Hollandiában két fő intézményi formája van a felsőoktatásnak; az egyetemi és a szó szerinti fordításban „magasabb szakmai képzés”, ami kb. a magyar főiskola megfelelője (HBO - hoger beroepsonderwijs). Az egyetemisták inkább a tudományok független tanulmányozói, míg a főiskolások (maradjunk ennél a terminusnál) kifejezetten gyakorlat orientáltak, őket közvetlen a szakmai karrier felé orientálják képzésük során. A két intézmény típus között lehetséges az átjárás.

Mindkét intézményi formában (University, Hogescholen) négy év az általános tanulmányi idő, ám néhány esetben ezt meghaladó. Ilyen kivétel például az ötéves műegyetem.

A holland tanév - keménysége mellett - hosszú, augusztus végén indul és június közepén végződik. Hetente 40 tanórát tartanak, beleértve az oktatói kapcsolatokra és az egyéni feladatokra fordított időt is.

A hollandok azt vallják az egyetemi színvonalnak országosan egyformának kell lennie, így az a lényeg milyen fokozatot értél el, nem

az, hogy hol. Ugyanezt az elvet vallják a főiskolák is egymás között.

A szabályos négy éves egyetemi és főiskolai programokon kívül egyéb magas szintű képzést is ajánlanak Hollandiában immár 40 éve. Ezen haladó kurzusok angol nyelvűek és világszerte úgy ismertek mint „International Education”, vagy IE.

2. 1. Egyetemi képzés

Hollandia 13 egyeteme közül a leideni a legöregebb, 1575-ben alapította Orániai Vilmos Herceg, mintegy a város spanyolokkal szemben tanúsított heroikus ellenállás ajándékaként.

A legfiatalabb a limburgi, 1976-tól működik. A legnagyobbak Amszterdamban és Utrechtben találhatóak, egyenként 28. 000 körüli diákkal, szemben az átlagos 12. 000-rel.

A tizenháromból kilenc egyetem (Leiden, Amszterdam, Groningen, Utrecht, Limburg, Nijmegen, Tilburg, Rotterdam és az amszterdami Vrije Iniversiteit) széles spektrumot ölel fel; természet-, orvos-, jog-, nyelv-, társadalomtudományokat, közgazdaságtant, kulturális ismereteket.

Három egyetem (Delft, Twente, Eindhoven) legfőképpen műegyetem, míg egy (Wageningen) az agrártudományra specializálódott.

Általában az első egyetemi év (propadeuse) általános bevezető a választott területhez, alapokat ad a későbbi, már speciális ismereteket adó évekhez. A tanulmányok egy - saját kutatásokra alapozódó - értekezéssel (disszertációval) végződnek.

2. 1. 1. Fokozatok, címek

A doktorátus (doctorate) előtt egyetlen fokozat van: a „doctoraal”.

Az ebben - különböző területeken - résztvevők használhatják a „doctorandus (drs.)”, az „ingenieur (ir)” vagy a „meester (mr)” megjelölést. Az „lr” cím a mérnök és agrármérnök, az „mr” a joghallgató, míg a „dr” a minden más területen tanuló doctoraal-okat illeti meg.

A holland egyetemeknek egyébként joguk van használni a nemzetközileg inkább ismert „Master” megjelölést, amely kb. ekvivalens a holland „doctoraal” fokozattal, illetve a német „Diplom”-mal, a francia „Maitrise/DEA”-val.

a) Master's fokozat megszerzése

A holland intézmények egyre növekvő számban ajánlanak master's fokozat elérését célzó programokat. 1996-ban 40 egyetem 65 ilyen hirdetett meg. Ezek angol nyelvűek és működésük során nem ritkaság, hogy együttműködésben állnak brit egyetemekkel. Az átlagos tanulmányi időtartam 12-14 hónap között mozog, amihez ösztöndíjat több for-

rásból lehet szerezni. (European Development Fund-EDF, European Comission, Fullbright, EU-South Africa Fellowships Programme, British Council, Netherlands Fellowships Programme-NFP, International Student Exchange Programme-ISEP)

Gyakran speciális követelményeket támasztanak a felvételhez, ilyen például egy (induló) diploma a szakterületen, kiválóság a témában, vagy az ún. GMAT (Graduate Management Admission Test) teszten való megfelelés.

b) Doctorate (Ph. D.) fokozat megszerzése

A legtöbb egyetemi tanulmány doctoraal-lal fejeződik be, azonban a későbbiekben van lehetőség a folytatásra. Például az ún. post-doctoraal kurzusok valamelyikében, ami követelmény is pl. középiskolai tanításhoz.

Azon hazaiak és külföldiek, akik a doctoraal fokozattal (illetve azzal egyenértékűvel) rendelkeznek a „post-doctoraal” tanulmányok másik fajtájával - megszerezhetik a legmagasabb holland egyetemi fokozatot a „doctor's graad”-ot, ami a doctorate, vagyis a Ph. D.

A holland Ph. D. -jelöltek rendszerint egyetemi alkalmazottak, kutató asszisztensek.

Általában négy évet vesz igénybe a felkészülés, de több is lehet. Az első lépés, hogy találjon a jelölt egy irányítót, ellenőrzőt (supervisor-t), akit a hollandok „promotor”-nak (támogatónak, segítőnek) neveznek. Ez a személy rendszerint egy - a választott témában jártas - egyetemi tanár. A jelölt ezután megírja a kutatási célját, elképzeléseit, tervét, amelyet a karnak el kell fogadnia.

Ezt követi a tényleges kutatási szakasz és a disszertáció megírása, majd ennek nyilvános, szóbeli megvédése.

A védés során több professzor és szakterületi specialista kérdezi a jelöltet, aki holland, angol, francia vagy német nyelven adhatja elő kutatási eredményeit. Minden más nyelvű előadáshoz külön engedélyt kell kérni.

Külföldiek részére nincsen holland egyetemi ösztöndíj Ph. D. fokozat eléréséhez, azonban a már említett IE (International Education) intézményei - ugyan csekély számban - lehetőséget, ösztöndíjat nyújtanak fejlődő országok diákjainak ezen célra. A holland kormány által adott költségvetési támogatás elnyeréséhez mindenképpen fejlődő országból kell érkeznie a jelöltnek és vállalnia kell, hogy a tanulmányok befejezése után visszatér hazájába dolgozni.

Több holland egyetem tesz erőfeszítéseket az utóbbi időben, hogy más országokból is érkezzenek Ph. D. -jelöltek. Például bevezették az ún. „szendvics-modell”-t, amelynek lényege: a jelölt előkészíti (megírja, elfogadhatja) a kutatási project-jét a holland egyete-

men, majd ezt megvalósítja saját hazájában, végül visszatér az „anyaegyetemhez”, ahol megvédi írásos desszertációját és megszerzi a fokozatot.

Itt jegyezzük meg, hogy léteznek úgynevezett nyitott egyetemek (Open University), amelyek egyetemi illetve főiskolai szintű - jelentős részében angol nyelvű - képzéseket nyújtanak. Szoros együttműködésben vannak a brit hasonló intézményekkel (British Open University), kölcsönösen elfogadják a két országos hálózatban szerzett krediteket. Hasonló - más országokat érintő - megállapodások előkészítése, kötése folyamatban van.

2. 2. Főiskolai képzés Higher Professional Education (HBO)

A gyakorlat orientált iskolatípusból 70 található ebben a kis országban, összességében kb. 260. 000 diákkal. Méretük változatos; 600-20. 000 között mozog a létszám.

Általában magukon őrzik a régiójukat jellemző karaktereket, szoros kapcsolatban vannak a szakmai, üzleti kamarákkal, helyi ipari és kereskedelmi bázisokkal. Büszkék a rugalmasságukra, „éberségükre”, a piachoz, az új ismeretekhez kötődő gyors reagálóképességükre.

Nemzetközi összehasonlításban ez az iskolatípus a német Fachhochschulen-ekhez áll legközelebb.

Egyharmaduk egy tudományterületre szakosodott, kétharmaduk változatos egész- és részidős programokat kínál hét területen: mérnöki-technikai, közgazdasági és menedzsment, egészségügy, művészeti, képzési, agárarmérnöki és szociális munkában.

Az első - csakúgy mint az egyetemeken - ún. propaedeuse, alapkérdéseket taglaló év.

A második évben a téma mélyebb összefüggéseit világítják meg, lehetőség nyílik a specializációra, míg a harmadik évben már gyakorlati ismereteket szereznek a kontakthusban levő munkahelyeken.

A negyedik évet az önállóság jellemzi, amikor már a disszertációján dolgozik a diák, ami általában egy létező, gyakorlati probléma megoldását tartalmazza.

A HBO képzésben résztvevők a „baccalaureus”, rövid „bc” megjelölést használhatják. Am a mérnökök és agrárarmérnökök az „ingenieur” rövid „ing”-t. Egyébként a holland főiskoláknak joguk van a nemzetközileg ismert és leginkább ezzel egyenértékű „Bachelor” címet is használni.

A főiskola befejezése után is van lehetőség tanulmányok folytatására, ami két héttől két évig tarthat. El lehet jutni posztgraduális diplomáig, de nem kizárt a master's fokozat megszerzése sem.

2. 3. Beiratkozás külföldi részére:

Bármelyik holland egyetemre, főiskolára bekerülés gondos előkészítést kíván. Célszerű kb. egy évvel a tanévkezdés előtt megindítani. Sorrendben a következőket kell tenni:

- kiválasztani a felveendő programot, kurzust,

- a szükséges információk beszerzése - általában a dékán az ún. „contact person” útján,

- a dékánnak címezve, írásban jelentkezni,

- beszerezni (EU országok, USA, Ausztrália, Új-Zéland, Kanada kivételével) az időleges tartózkodási engedélyt az adott ország holland nagykövetségén (hollandul: Machtiging tot Voorlopig Verbliff-MVV)

- gyűjteni, majd befizetni a cseppet sem alacsony évi tandíjat (1995/1996-ban 2. 250 NLG, azaz kb. 225. 000,-Ft körüli összeget mindenképpen kértek az egyes intézmények. Ettől csak fölfelé tértek és térnek el.)

Ha posztgraduális képzésről van szó, be kell mutatni egy holland VWO diplomával egyenértékű iratot, például ilyen a német Abitur, a francia baccalauréat, a brit GCE A-fokozat, az amerikai szisztémában egy „jónévű, csúcs” high school diploma, illetve kevésbé jónévű high school és egy év college elvégzése.

A holland főiskolai Havo diplomához a német Fachabitur és a brit GCSE hasonlít és fogadható el.

Ezek ára 1. 000,-NLG (kb. 100. 000,-Ft)-tól 54. 000,-NLG (kb. 5. 400. 000,-Ft)-ig terjed. A jog - mindenekelőtt EU ismereteket nyújtó területén például egy kéthetes nyári kurzus az amszterdami egyetemen 2. 000,-NLG, azaz kb. 200. 000,-Ft, és ez csak a tandíj, minden más költség (utazás, szállás, étkezés, biztosítás, stb.) is a résztvevőt terheli. Ugyanez 32-42 hétben már 6-10. 000,-NLG, 600. 000-1. 000. 000,-Ft körüli tandíjat jelent.

Az egyes diplomák, fokozatok összehasonlítását, egymáshoz való viszonyát az egyes országokban az alábbi táblázatban foglaljuk össze, mutatjuk be. Hozzáillesztettük az EU-n kívüli hazánk cím- és fokozat rendszerét, amely nem feltétel nélküli elfogadást jelent a többi - jelzett - országban.

Petrétei József
egyetemi adjunktus

Joghallgatók szakspecifikus idegennyelvi képzése a trier-i egyetemen*

A trier-i egyetem jogi karán 1989-ben került bevezetésre joghallgatók számára a szakspecifikus idegennyelvi képzés (Fachspezifische Fremdsprachenausbildung - FFA).¹ A képzés sajátos jellege abból adódik, hogy ez alapvetően jogi képzés, mégpedig a választott jogrendszer idegen nyelven való megismerését és alapjainak elsajátítását szolgálja, de természetesen ennek során kiszélesíti és elmélyíti az adott nyelv ismeretét is.

Az FFA a jogtudományi tanulmányok kiegészítéseként jelenleg az angol-amerikai, a francia, a spanyol, az olasz, a portugál és a japán jog, illetőleg jogi szaknyelv megismerésének lehetőségét kínálja. Az ebben a keretben folytatható tanulmányok tartalmáról és feltételeiről a képzési és vizsgaszabályzat,² valamint a félévi tantervek adnak tájékoztatást.

I. A képzés struktúrája és a képzésben való részvétel feltételei

1. A képzés struktúrája

A képzés alapvetően két szakaszra, összesen négy szemeszterre tagolt. Az első két szemeszterben a nyelvismeret elmélyítése (a szöveg- és hallásértés, a beszéd- és íráskészség javítása és fokozása, jogi szövegek elemzése stb.) mellett olyan alapvető országismereti, és az adott jogi kultúrára vo-

natkozó ismereteket közvetítenek a választott nyelven, amelyek a jogi nyelvhasználat során megköveteltek. Az első szakasz képzésében való részvétel teljesítését az előírt számonkérési formákkal - házi dolgozat készítésével, rövid referátumok tartásával, zárthelyi dolgozat vagy teszt megírásával -, illetőleg az oktatásban való rendszeres részvétel egyéb előírt formájával szükséges igazolni. A kurzus ismételtetősége nincs korlátozva. Az első szakasz eredményes teljesítésének igazolása az FFA nyelvvizsgára bocsátásának is előfeltétele.

A képzés második szakaszában - a következő két szemeszterben - már az adott ország jogrendszerének és egyes jogágainak részletesebb megismertetésére kerül sor, mégpedig ekkor már előadások formájában.³

A hallgatóknak szemeszterenként a választott nyelven meghirdetett kurzusok közül legalább kettőt - általában heti négy órát - kötelező felvenniük. Emellett a képzés második szakaszában az előadásokon kívül sor kerül ún. blokkrendezvények szervezésére is, amelyek látogatása szintén kötelező.⁴

A négyszemeszteres FFA képzés nem tartalmaz kötelező külföldi tanulmányi (rész-)képzést, mégis sok hallgató él ezzel a lehetőséggel. A külföldön folytatott tanulmányok egyrészt beszámíthatók az FFA képzésbe, másrészt az elmélyültebb nyelvismeret na-

³ Így pl. az 1995-96-os tanévben szemeszterenkénti és szakaszonkénti bontásban angol és francia nyelven az alábbi kurzusok kerültek meghirdetésre:

Téli szemeszter, angol nyelv:

- FFA I. : Legal Research; Legal Culture

- FFA II. : English Legal System; Contract Law

Nyári szemeszter, angol nyelv:

- FFA I. : Legal Terminology; Legal Writing

- FFA II. : Law of Torts; Criminal Law

Téli szemeszter, francia nyelv:

- FFA I. : Introduction aux méthodes de recherche juridique; Les institutions constitutionnelles et politiques de la France

- FFA II. : Introduction au droit français et droit constitutionnel; Droit des obligations, les contrats

Nyári szemeszter, francia nyelv:

- FFA I. : Introduction à la langue juridique; Production de textes juridiques

- FFA II. : Droit administratif; Droit des obligations - la responsabilité civile

⁴ A blokkrendezvény azt jelenti, hogy az adott téma feldolgozására általában 1-2 nap alatt, intenzív formában - általában egyszerre 10 óra megtartására - kerül sor. Ilyen blokkrendezvények voltak pl.:

Angol nyelv:

- Téli szemeszter, FFA II. : Introduction to Company Law

- Nyári szemeszter, FFA II. : Constitutional Law; History of Common Law

Francia nyelv:

- Téli szemeszter, FFA II. : Droit commercial

- Nyári szemeszter, FFA II. : Droit de la famille; Droit commercial

* Készült a S-JEP 07732/94 sz. TEMPUS project keretében

¹ Bár ez a képzési forma nem minősül posztgraduális képzésnek, talán nem haszontalan az ezzel kapcsolatos tapasztalatok és a rá vonatkozó szabályozás áttekintése. Ennek alapvetően két indoka jelölhető meg: egyrészt a magyar jogászképzés számára az európai integrációs törekvések folyamatos és egyre növekvő kihívást jelentenek az Európai Unió államai jogrendszerének és jogi szaknyelvének alapos elsajátítására vonatkozóan, másrészt az itt ismertetésre kerülő képzési forma akár ebben, akár költségterítéses posztgraduális képzés keretében is megszervezhető.

² L. Ausbildungs- und Prüfungsordnung für die fachspezifische Fremdsprachenausbildung für Juristen an der Universität Trier (FFAQJ) vom 25. August 1989.

gyobb esélyt jelent a végzés utáni elhelyezkedésnél.

2. A képzésben való részvétel feltételei

A képzésben minden beiratkozott joghallgató, aki megfelel a szabályzatba foglalt előfeltételnek, részt vehet.⁵ Ez alapvetően egy ún. bevezető írásbeli teszt eredményes megírása, amely azt garantálja, hogy a képzésre jelentkező hallgató elegendő általános nyelvismerettel rendelkezik ahhoz, hogy a szakspecifikus képzés anyagát elsajátíthassa. A bevezető teszt az általános nyelvismeretet vizsgálja. Ennek megfelelően a teszt feladatai szövegértésből, grammatikai részből, szókincsvizsgálatból, valamint egy rövid, általános témájú

fogalmazásból tevődnek össze.⁶ A megírására - amely zárthelyi dolgozat formájában rendszerint a téli szemeszter első napján történik - kilencven perc áll rendelkezésre.

A bevezető teszt alóli felmentésre csak kivételes esetben van lehetőség. Erre általában akkor kerülhet sor, ha a hallgató igazolja, hogy a választott nyelven, adott ország egyetemén legalább egy szemeszteres tanulmányi kötelezettségének eleget tett. A felmentési kérelemről az FFA vizsgabizottság dönt.

A hallgatók már tanulmányaik megkezdésekor, az első szemeszterben jelentkezhetnek a jogi kultúra és a jogi terminológia elsajátítását biztosító idegennyelvi bevezető kurzusokra, azaz az FFA képzés első szakaszára. A tanterv és a foglalkozások anyaga - az összehangoltsága következtében - már e korai kezdést lehetővé teszi. Természetesen a jelentkezés későbbi időpontban is lehetséges, de mindig csak a téli szemeszter kezdetekor.

Nem kizárt, hogy a hallgató egyidejűleg akár két FFA kurzuson is részt vehessen, de ez akkor sem ajánlott, ha a hallgató nagyon jó nyelvismerettel rendelkezik. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy az idő- és a munkaráfordítás miatt a fokozott terhelés több szemeszteren keresztül nem tartható. Egyébként is lehetőség van arra, hogy egymás után akár két vagy három FFA képzésben részt lehessen venni, akár külföldön végzett tanulmányok elismertetésével, rövidített formában is. Ha valaki mégis egyidejűleg akar két

idegennyelven tanulni, ennek lehetősége biztosított.

A külföldön, vagy más német felsőoktatási intézményekben folytatott szakspecifikus képzés elismertethető az FFA képzés keretében folytatott tanulmányokként is, amennyiben e tanulmányok eredményének igazolása megfelelően megtörténik. A vizsgabizottság dönt arról, hogy az elismerésre milyen mértékben kerülhet sor. Alapvetően az elismerés két FFA szemeszterre terjedhet ki.

3. A képzés személyi és anyagi feltételei

Az FFA képzés keretében 38 külföldi oktató - megbízási szerződéses formában⁷ - tevékenykedik. Közülük kilenc jogász egyidejűleg az Európai Bíróságon, továbbá a Trierben működő Európai Jogi Intézetben és az Európai Jogakadémián dolgozik.⁸

1993 óta a trier-i jogi karon Common Law tanszék került felállításra, amelyen a nyári szemeszter alatt egy brit vagy amerikai professzor dolgozik. Angol, francia, olasz és spanyol professzorok ún. blokkszemináriumai egészítik ki az FFA tantervét.

Trier kedvező földrajzi helyzete - a brüsszeli, a luxemburgi és a strasbourgi európai intézetek közelsége -, illetve az egyetem nemzetközi kapcsolatai - 130 ERASMUS-hallgatói hely több mint ötven partneregyetemen - jelentős mértékben járulnak hozzá az FFA képzés sikeréhez.

Az FFA képzés teljes finanszírozása az állami költségvetési keretből történik.

II. A szakspecifikus idegennyelvi vizsga feltételei és lebonyolítási módja

A szakspecifikus idegennyelvi képzést lezáró vizsga célja, hogy a hallgató igazolja az adott jogi nyelv szóbeli és írott szövegeinek megértését, valamint azt, hogy szóban és írásban megfelelően képes kifejezni magát, valamint az adott idegen nyelven a jogi kérdéseket a

⁵ Ez jelenleg közel 800 főt, az összjoghallgatói létszám jóval több mint egyharmadát jelenti.

⁶ A teszt színvonala angolból és franciából az ötéves, spanyolból és olaszból a hároméves iskolai nyelvtanulási ismeretnek felel meg. Japán nyelvből lehetőség van a szakspecifikus kurzus keretében integrált intenzív nyelvi képzésre.

⁷ Egy oktató maximum hat órát tarthat, azaz három tárgyat oktathat. Az óradíj mértéke 88,- DM/óra, ami mellett utazási költségterítésre van még lehetőség.

⁸ A kedvező feltételek ellenére az FFA képzéssel kapcsolatban a legnagyobb szervezési problémát mégis a megfelelő - szaknyelvi ismerettel rendelkező - oktató-személyzet biztosítása jelenti. A jelenlegi feltételek mellett nehéz olyan oktatót találni, aki heti rendszerességgel tart előadást. A blokkszemináriumok szervezése könnyebben megoldható, de ez az oktatási forma nem túl szerencsés az idegennyelvi képzés esetében, mivel ebben a formában csak rövid ideig tartó, intenzív oktatásra van lehetőség, a heti rendszeres képzést ez nem biztosítja.

szaknyelv alkalmazásával képes megtárgyalni és taglalni.

A vizsgára bocsátás feltétele, hogy a vizsgázó a trier-i egyetem jogi karának beiratkozott hallgatója legyen,⁹ az FFA képzés első szakaszát sikeresen lezárja, és rendszeresen részt vegyen a második szakasz oktatási rendezvényein.

A vizsga időpontját a vizsgabizottság¹⁰ állapítja meg és hirdeti ki. A vizsgázónak a megadott határidőig kell a vizsgára jelentkeznie.

A vizsgára való jelentkezéskor a vizsgázónak nyilatkoznia kell, hogy megkísérelte-e már az FFA vizsga letételét, nincs-e kizárva az FFA vizsgából, illetőleg a jogi oktatást lezáró államvizsgából. A jelentkezéskor a vizsgára bocsátás előfeltételeinek fennállását is megfelelő módon igazolni kell.

A jelentkezés alapján a vizsgára bocsáthatóságról a vizsgabizottság dönt. Az elutasításnak csak akkor van helye, ha a jelölt nem felel meg a fent említett előfeltételeknek. Az elutasítás tényét a jelölttel írásban kell közölni.

Az FFA vizsga írásbeli és szóbeli részből áll:

- Az írásbeli vizsga szintén két részből tevődik össze. Az első részben - amely két és fél óráig tart - a jelöltnek előre megadott jogi kérdésekről kell írásban értekezést írnia, amelyért maximum 35 pont adható. A második részben - amely másfél óras - összefüggő szakszövegre vonatkozó kérdéseket kell megválaszolnia a választott idegen nyelven, és egy adott szövegrészt kell németre lefordítania. Ezért a feladatért összesen maximum 25 pont adható. Az írásbeli vizsga eredményéről a jelölt a szóbeli vizsga előtt értesülést szerezhet.

A szóbeli rész egyrészt adott szakszövegnek - tizenöt perces előkészület utáni - idegen nyelven történő taglalását jelenti, amelyért maximum 15 pont adható, másrészt a pályázónak - érdeklődési körébe tartozó jogi témáról - rövid előadást kell tartania és az ehhez kapcsolódó beszélgetésben részt vennie, melynek során saját specifikus ismeretét vagy

nézetét juttathatja kifejezésre. Ezt a részt maximum 25 ponttal lehet értékelni. A választható témákat a vizsgabizottság a vizsga előtt egy héttel teszi közzé. A szóbeli vizsga ideje nem lehet hosszabb tíz percnél, és egyidejűleg egyszerre négy jelöltet vizsgáztathatnak.

Az igénybe vehető segédeszközökről a vizsgabizottság dönt.

Az eredményes vizsga letételéhez legalább 51 pontot el kell érni.¹¹ A sikertelen vizsgát egy alkalommal, egy éven belül lehet megismételni, melynek során a teljes vizsgát szükséges újból letenni. Az eredményes vizsgáról a vizsgabizottság bizonyítványt állít ki.¹²

III. Az FFA képzés eredményének haszna

Az FFA képzés ideális előkészítést jelent a külföldi tanulmányokra, a külföldön végzendő szakmai gyakorlatokra, illetőleg a szakvizsga előtti gyakorlat külföldi választott állomásának abszolválására. A hallgatók általában a negyedik vagy a hatodik szemeszter, illetve az első államvizsga után használják ki a jogi szakterületnek egész Európában, több mint ötven partneregyetemmel fennálló kapcsolatát, és egy vagy két külföldön hallgatott szemesztert abszolválnak, illetőleg a szakmai gyakorlat egy részét teljesíti külföldön.

Az FFA képzés megfelelő előképzettséget biztosít választott fő szakterületek - pl. nemzetközi szerződési jogi, gazdasági jogi stb. - további tanulmányozására, különböző vállalkozások külföldi részlegeiben, valamint nemzetközi megbízással is rendelkező ügyvédi irodákban folytatott tevékenységre, de nemzetközi hivatalokba történő alkalmazásra is.

¹¹ A vizsga érdemjegyet a következőképpen állapítja meg a szabályzat: 91-től 100 pontig nagyon jó, 76-tól 90 pontig jó, 68-tól 75 pontig teljesen kielégítő, 61-től 67 pontig kielégítő, 51-től 60 pontig elégséges.

¹² Az FFA képzésre vonatkozó szabályzat rendelkezik még a vizsga halasztásáról, a visszalépésről és mulasztásról, továbbá a vizsgarend megsértéséről.

⁹ Ez alól a vizsgabizottság indokolt esetben kivételt tehet. Vö. FFAOJ 5. § (1) bekezdés 1. pont.

¹⁰ A vizsgabizottság - melynek elnökét, helyettesét és tagjait a jogi kari tanács választja - a jogi kar egyik jogászprofesszorából, a bölcsészkar nyelvi szakának főfoglalkozású oktatójából, továbbá azokból a jogászokból áll, akik az adott idegen nyelven a képzésben részt vesznek. A vizsgabizottság fő kötelezettsége a vizsgáztatás végrehajtása, melynek során jogosult a vizsgáztatók kijelölésére, és a vizsgabizottság hozza meg a képzéssel kapcsolatos - szabályzatban megállapított - döntéseket.

Ad hoc

Király Eszter M.
egyetemi tanársegéd

A katedrán

- 75 év távlatából -

I. A történet. . .

„Székhelyüknek a trianoni béke következtében történt elvesztése miatt az 1872. évi XIX. törvénycikkkel felállított kolozsvári m. kir. Ferenc József-tudományegyetem ideiglenesen Szegede, az 1912. évi XXXVI. t. -cikkkel felállított pozsonyi m. kir. Erzsébet királyné-tudomány-egyetem pedig ideiglenesen Pécssett nyer elhelyezést.”¹

Az 1367-ben Nagy Lajos által alapított pécsi egyetem modern kori története - a több százados hullámvölgyek kora után - 1921-ben a pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem ideiglenes pécsi áthelyezésével kezdődött el.²

A jog- és államtudományi kar a bölcsészeti kar valamennyi és az orvosi néhány intézete mellett a Rákóczi u. 80. sz. alatti központi épületben nyert elhelyezést, ami természetesen túlszűfoltságot eredményezett. S bár az 50 fős tanteremek nem csak ülő, hanem még megfelelő számú állóhelyet sem biztosítottak³ a joghallgatóknak, az oktatás megkezdődött. Az első félévben 1443, a másodikban pedig 1509 fő iratkozott be.⁴ Az új tanév kezdete előtt, 1922 nyarán a jogi karon nyolc fő kinevezésére került sor: Falcsik Dezső,

¹ 921. évi XXV. tv. 1. §

² Vö: *Kajtár* István: A pécsi egyetem évszázadai. in: Janus Pannonius Tudományegyetem évkönyve 1992-1995 Pécs, 1996 1-8. old. és *Kajtár* István: A pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1921-1945, kiadás alatt

³ Ezt a hiányt az aula és a fizikai előadóterem igénybevételével próbálták felszámolni, míg a jogi kar tantermeit az egyetlen előadóval sem rendelkező bölcsészeti fakultásnak engedték át a nap egyes szakáiban. A tarthatatlanná váló állapot megszüntetését - az építésre kilátásba helyezett költségvetési támogatás elmaradása után - 1932-ben a város vállalta magára. A régi épülethez egy új szárnyat toldottak, melyet Pécs városa az egyetem állam- és jogtudományi karának engedett át.

⁴ Vitéz Szabó Pál: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága, Pécs, 1940 54. old.

Késmárky István, Mihálffy Ernő, Vinkler János, Irk Albert, Vasváry Ferenc, Faluhelyi Ferenc és Schaurek Ráfael nyertek egyetemi ny. r. tanári kinevezést. Ez volt az első ilyen alkalom a pécsi áttelepítést követően, melynek 1997-ben 75. évfordulójára emlékezünk. Mindez lehetőséget ad arra, hogy akár a kar hallgatójaként, akár oktatójaként átgondoljuk azt az örökséget, melynek részesei lettünk. Milyen kötelezettségünk származik abból a tényből fakadóan, hogy az Egyetem polgárai vagyunk s mik azok az értékek, melyek megőrzése feltétlenül kívánatos? A 75 évvel ezelőtt kinevezett professzorok pályafutásának rövid ismertetése most álljon itt előttünk úgy, hogy abból mindenki a maga belátása szerint felelhessen a fenti kérdésekre s kiválaszthatja közülük a tudományos zsinórmértéket.

2. . . . és a részletek

Az uradalmi gazdatiszt és földbirtokos fiaként született Falcsik Dezső (1862-1924) tanulmányait Budapesten a bölcsészeti fakultáson kezdte meg, innen lépett át a jogi karra. 1887-től először ügyvédjelöltként, majd a szolnoki törvényszéknél, illetve az ottani járásbírósnál jogyakornokként praktizált. Három év után lépett a közigazgatás szolgálatába, ami végre testhezálló feladatokat szabott ki rá. 1893-tól már helyettes tanár volt az egri joglyceumban, két év múlva itt jelentette meg 135 oldalas munkáját a közigazgatási jog alapkérdéseiről: célja a közigazgatásra vonatkozó jogtételek rendszerbe foglalása volt. A folytatást az 1900-ban napvilágot látó „Magyar közigazgatási jog” c. könyvecskéje jelentette. 34 évesen egyetemi magántanári képesítést nyert közigazgatási jogból, bár a pozsonyi jogakadémián a kereskedelmi és váltójogi, valamint a peres és perenkívüli eljárási tanszék vezetője volt. Ennek a korszaknak a gyümölcse a polgári perjogi tankönyv, majd zárásként a Pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiban fennmaradt „Dicsőült I. Ferenc József apostoli királyunk felett mondott emlékbeszéde”, ami egyben utolsó eleme is Falcsik bibliográfiájának,⁵ hiszen az 1922 évi egyetemi ny. r. ta-

⁵ A közigazgatási jog alapkérdései. Eger, 1895 135. old. , Közigazgatási bíráskodás. A m. kir. közigazgatási bíróságokról szóló 1896. évi XXXI. T. c. magyarázata, a végrehajtási rendelettel. Eger, 1897 203. old. , A magyar közigazgatási jog, Bp. , 1900 96. old. , A polgári perjog tankönyve. Pozsony, 1907 363. old. , Dicsőült I. Ferenc József apostoli királyunk felett mondott emlékbeszéde. in: A Pozsonyi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 1916/17. tanévi irataiból. Pozsony, 1917 3. füz. , 9-24. old.

nárra való kinevezése tudományos munkásságában írásos nyomot nem hagyott.

„A pécsi tudományegyetem katolikus szellemét legjobban a jog- és államtudományi kar demonstrálta. A fakultás professzorainak többségét erős szálak fűzték a római katolikus egyházhoz. Nagyobb része ugyanis valamelyik katolikus jogakadémia tanáraként került az egyetem szolgálatába.”⁶ A pécsi keresztény-nemzeti napisajtó megalapítását és irányítását a katolikus egyházi főhatóság *Késmárky Istvánra (1865-1926)* bízta. Késmárky 1865 augusztus 4-én Szekszárdon született, apja járási főszolgabíró volt. Teológiai és jogi diplomát szerzett, majd 10 esztendőn keresztül a Károlyi családnál dolgozott nevelőként. 1897-ben Pécssett a joglyceum tanára lett, ahol egyházjogot és jogtörténetet adott elő. Ekkor tette közzé a katolikus egyházi vagyonról szóló monográfiáját, melynek alapján Budapesten egyetemi magántanári képesítést szerzett. 1922 augusztus 24-én nevezték ki az Erszébet Tudományegyetem egyházjogi tanszékére egyetemi ny. r. tanárrá, tudományos munkássága azonban gyorsan véget ért⁷ a Pécsi Közlöny, majd a Dunántúl című pécsi napilapnál végzett tevékenysége miatt. Több mint 1000, nagyrészt névtelenül írt cikkében a szentistváni gondolat elkötelezett képviselőjeként foglalt állást 1926-ban bekövetkezett haláláig.

Mihálffy Ernő (1863-1945) 1883-ban, 20 évesen írta meg első munkáját „Az erdő közgazdasági jelentősége” c. alatt, mellyel a pécsi joglyceum 50 éves fennállása alkalmából meghirdetett pályázaton 10 arany jutalmat nyert el: a történeti szemléletű, leíró jellegű tanulmány az erdőnek a természet háztartásában lévő szerepével foglalkozott. 1885-ben jogtudományi, majd 1988-ban államtudományi oklevelet szerzett, s még ugyanebben az évben a pécsi joglyceum helyettes tanáraként kezdte meg pályafutását. 1896-ban pénzügytanból egyetemi magántanári képesítést szerzett, így 1922-ben az Erszébet Tudományegyetem közgazdaság- és pénzügytani tanszékére nevezték ki egyetemi ny. r. tanárrá. A rektori székfoglaló beszéde - kora aktuális és sürgető kérdésével, a revízió „helyes” módjá-

val foglalkozott. A jó gazdaságpolitika szerint egy olyan kívánatos országot hoz létre, melyhez a csatlakozás anyagi jólétet és magasabb kultúrát eredményez. Nyomtatásban csupán két dolgozata látott napvilágot, s ezzel ki is merítette szaktudománya művelését.⁸

A földműves családból származó *Vinkler János (1886-1968)* jogi tanulmányokat a budapesti egyetemen folytatott, majd 1909-től joggyakornokként ismerkedett a peres eljárással először Székesfehérváron, majd Budapesten a fővárosi büntető törvényszéknél, illetve a kereskedelmi és váltótörvényszéknél. 1912-ben gyakorlati bírói vizsgát tett, miközben meghívást kapott a pécsi püspöki joglyceumba is. A „Peregyezség” című tanulmánnyal négy év múlva már egyetemi magántanári képesítést szerzett, s így 1922-ben ő is az újonnan kinevezettek közt volt. Fő műve „A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig,” mely Hajnik Imre perjogtörténeti munkájának folytatását adta. „A szerző nagy elmélyedéssel, lelkiismeretes utánjárással és széleskörű jogtörténeti, perjogi tanulmánnyal fejtegeti a vizsgálat tárgyává tett rendkívül nehéz és bonyolult kérdést.”⁹ Írása a huszas évek hazai jogirodalmának egyik legértékesebb terméke. Dogmatikai munkáiban hangsúlyozott helyen állnak az igazságot kereső és a per céljának szolgálatába állított elméleti kutatások, melyek azonban hatásukban messze elmaradtak a perjogtörténeti írások mögött. Vinklert 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Harminckét éven keresztül, 1954-ig oktatott a pécsi jogi karon.¹⁰

Irk Albert (1884-1952), mint a magyar polgári büntető jogtudomány egyik legnagyobb dogmatikusa, bár elsősorban büntető jogtudós volt, kriminológiával, nemzetközi joggal

⁶ *Ravasz János: Pécsi Tudományegyetem (1923-1950)* IV. rész. Kézirat. 426. old.

⁷ *Késmárky* tudományos munkássága során a következő írásokat tette közzé: A harangokról. Bp., 1894 83. old., Az esztergomi érseknek, mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai. Egyházjogi és közjogi tanulmány. Bp., 1896 116. old., A katolikus egyházi vagyonjog. Pécs, 1900 255. old., A jogi szakosítás reformja. in: Pécsi Közlöny, 1902 21. és 22. szám, Pécsi régi iparos életre vonatkozó eredeti okiratok. in: A Pécs - Baranya megyei Múzeumi Egyesület évkönyve, 1908 1. 19-30. old.

⁸ Az erdő közgazdasági jelentősége. Tanulmány a közgazdaság köréből. Pécs, 1883 146. old., Magyarország külkereskedelmi politikája és az új vámtarifa. in: A m. kir. Erszébet Tudományegyetem 1924/25. tanévi irataiból. Pécs, 1933 13-41. old., Véleményes jelentés és javaslat dr. Neubauer Gyula egyetemi magántanári képesítése céljából bemutatott műveiről. Pécs, 1928 8. old., Véleményes jelentés dr. Kisléghy Nagy Dénes egyetemi magántanári képesítése tárgyában. Pécs, 1932 7. old.

⁹ *Ravasz: uo.* 549. old.

¹⁰ *Vinkler János* munkái közül néhány kiemelése a feldolgozott témák körébe ad betekintést: Az ítélőmesteri joghatóság kialakulása. in: Klebersberg-émlékkönyv, Bp., 1925 322-330. old., A királyi ítélőtábla fejlődése. in: Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1925 XV. köt. 86. füz. 9-26. old., Krisztusi életprogram. in: Vox Academica. 1928/29 III. évf. 4. sz. 97-100. old., Nemzetlélek és szentistváni állameszme. in: A m. kir. Erszébet Tudományegyetem 1939/40. tanévi irataiból. Pécs, 1940 101-108. old.

és jogbölcselettel is foglalkozott. Az erdélyi fiatalember kolozsvári tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, majd nagy anyagi áldozat árán három szemesztert Liszt berlini szemináriumán töltött el. Franz von Liszt munkássága alapjaiban befolyásolta Irk büntetőjogi szemléletét s ez végigkísérte pályája során. 1912-től a vallás-és közoktatásügyi minisztériumban fogalmazó gyakornokként dolgozott, miközben Kolozsvárott egyetemi magántanári képezést szerzett. 1917-től jogakadémiai tanár volt Nagyváradon, majd 1922-ben kinevezték az Erzsébet Tudományegyetem anyagi büntetőjogi és büntető eljárásjogi tanszékére egyetemi ny. r. tanárrá. Tagja volt a Magyar Jogászegyletnek, a Nemzetközi Büntetőjogi Egyesületnek, az Erdélyi Múzeum Egyletnek s a Szent István Akadémiának is. Tudományos pályafutása elismerésének tekinthető, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1936-ban levelező tagjává választotta. 1950-ben nyugdíjba helyezték, majd hatvannyolc évesen 1952-ben hunyt el.¹¹

Az „újjászervezett keresztényszocialista” frakció és annak szellemi atyja Bangha Béla práter támogatókra talált a pécsi jogászprofesszorok körében: bár a Magyar Kultúrának, Bangha práter folyóiratának kétségkívül legszorgalmasabb munkatársa Bozóky Géza volt, *Vasváry Feren (1872-1952)* írásaival sietett a mozgalom megsegítésére, s a minden évben november 19-én a „megdicőült Erzsébet királynénak” nevenapján rendezett ünnepségen valóságos dicshimnuszokat zengett a királyné isteni rendeltetéséről és igaz magyarságáról. Vasváry 1872-ben született Pécsen, jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd 1900-tól - igen gyors karriert futva be a közigazgatási praxisban - a pécsi püspöki jogliceum rendkívüli, majd rendes tanára lett egészen az 1922 évi egyetemi ny. r. tanárrá való kinevezéséig. Bár a statisztika professzora volt a jogi fakultáson, írásai túlnyomó részt köz-

igazgatási tárgyúak.¹² Legnagyobb lélegzetű műve a „Magyar közigazgatás központi alapszervei” c. könyve, mely bevezetést jelent a közigazgatási jog tudományába - egyes problémák érzékelésében a kor magyar jogdogmatikai irodalmát megelőzve. Statisztikai munka az 1910. évi népszámlálás főbb eredményeinek vallási szempontú elemzése, s egy rövidebb terjedelmű közigazgatás-statisztikai jegyzet. „Pályájára jellemző, hogy annak tudományos kutatási fázisa az első világháborúval lezárult. Utána inkább közéleti tevékenységnek szentelte életét.”¹³

Faluhelyi Ferenc (1886-1944) 1921-ben szerzett nemzetközi jogból egyetemi tanári képezést. Az első világháború utáni békekötések által igen kedvezőtlen helyzetbe kerülő Magyarországon a kor súlya a tudományos életre is ránehezedett, így fokozott mértékben a nemzetközi jog művelőire. Faluhelyi - eredetileg ugyan más jogágak kérdéseit vizsgálta -, pont e nyomás hatására szánta magát a jogterület művelésére, 1922-től már egyetemi ny. r. tanárként. „Államközi jog” című tankönyve elsősorban a jogi dogmatika alapvető kérdéseit tárgyalta, melyre természetesen hatott a Horthy-korszak trianoni békeszerződések felülvizsgálatára irányuló politikai törekvése is. Tudatosan, a nemzetközi jog kitételével szembeállítva alkalmazta az államközi jog megnevezést, nem csak előadásaiban, hanem magánbeszélgetések során is. Tudományos munkásságának jelentős részét a nemzetiségi kisebbségi jogok töltik ki, ami könnyen magyarázható Faluhelyi nagyváradi születésével. Nagy aktivitást fejtett ki a pécsi kisebbségi intézet megszervezésében és vezetésében is, de a túlfeszített munka¹⁴ és az immár Pécsen is elérő háború hatására 1944-ben fiatalon elhunyt.

¹¹ *Irk* Albert munkásságából csak néhány példát kiragadva is az általa feldolgozott témák széles skálája jelenik meg az olvasó előtt: A büntettes ösztönök átörökléséről. in: *Uránia*, 1910 11. 402-403. old. , A gyilkosság és a szándékos emberölés törvényhozási revíziójához. in: *Ügyészek lapja*, 1912 29. 5. old. , Adalékok Szerbia büntetőjogának fejlődéséhez. in: *Jogállam*, 1912 11. 405-408. old. , A fiatakorúak büntetőjoga Északamerikában. in: *Erdélyrészi Jogi Közlöny*, 1913 6. 2-4. old. , A halálbüntetés és a magyar büntetőkönyv revíziója. in: *Bűnügyi Szemle*, 1913-14 66-74. old. , A párizsi békeszerződések érvénytelenítése. in: *Jogtudományi Közlöny*, 1923 58. 98-99. old. , Schopenhauer jogfilozófiája. in: *Athenaenum*, 1918 4. 297-314. old. , A sterilizáció és a kasztráció kriminálpolitikai szempontból. in: *Büntetőjogi Dolgozatok*. Finkey Ferenc irodalmi munkássága négyévtizedes évfordulójának emlékére. Pécs, 1936 133-143. old.

¹² *Vasváry* Ferenc 26 tételt tartalmazó bibliográfiájának felsorolására e megemlékezés nem ad lehetőséget, érdekességként azonban kiemelést érdemel néhány műve: A m. kir. közigazgatási bíróság hatáskörének rendeleti úton való kiterjesztése. in: *Jogtudományi Közlöny*, 1901 XXXVI. évf. 41. sz. 293-294. old. , A magyar rendőri bíraskodás. in: *Jogtudományi Közlöny*, 1901 XXXVI. évf. 28. sz. 217-219. old. , A fiatal bűnösöknek kegyelemre ajánlása Ausztriában. in: *Magyar Kodifikáció*, 1903 II. évf. IV. sz. 81-83. old. , Pécs felszabadulása a török hódoltság alól. in: *Pécs szb. kir. város községi polgári fiúiskolájának értesítője* az 1936/37. tanévről. Pécs, 1937 3-6. old.

¹³ *Ravasz*: u. o. 510. old.

¹⁴ Rendkívül nagy számú írása közül néhány: Esküdtszék az osztrák parlamentben. in: *Magyar Jogélet*, 1913 V. évf. 28. sz. 2-3. old. , A büntető ítéletek revíziója. in: *Bűnügyi Szemle*, 1912/13 I. évf. 4. sz. 206-208. old. , Locarno és a német-olasz semlegeségi szerződés. Pécs, 1926 XV. 219 old. , A honosság problémái a Nemzetek Szövetségének jogkodifikáló programjában. Pécs, 1928 43 old.

A magyar nyelven kívül németül, angolul, franciául, olaszul, latinul, szerbül és horvátul is beszélő Schaurek Ráfael (1882-1960) édesapja, a pécsi joglyceum tanárának útját járva, maga is a jogi pálya mellett döntött. 1909-ben szerzett doktori diplomát, majd rövid időre a közigazgatásban helyezkedett el, 1911-ben már a pécsi joglyceum tanára volt. Hét évvel később Pozsonyban egyetemi magántanári képesítést szerzett, majd 1922-től nyugdíjba vonulásáig a pécsi egyetem magyar és osztrák magánjogi tanszékén oktatott. A művészetek, különösen a zene iránti elkötelezettségét jelzi, hogy klasszikus zenei estélyeket és hangversenyeket szervezett, ahol ő maga is több ízben közreműködött zongora és orgonakísérettel.¹⁵ Szakmai tevékenységének első „terméke” „A hitbér” című magánjogi tanulmány, mely egyetlen nagyobb lélegzetű írása. A hitbér intézményének történeti fejlődésén keresztül Schaurek - a kortárs jogtörténészek véleményével szembehelyezked-

ve - bizonyítottan látja, hogy létezett önálló magyar jogalkotás, s hogy a hitbér tartalmának megváltozása csak a későbbi, germán hatás következménye. A kezdő tanulmányt néhány kisebb írás követte a szakfolyóiratok lapjain¹⁶, de Schaurek Ráfael igazi területe mindvégig a katedra maradt, ahol előadás-módjával pedagógiai értelemben is hatást gyakorolt a hallgatóságra.

¹⁶ Magánjogi kodifikáció és a békerevizio. In: A Magyar Nemzeti Szövetség pécs-baranyai körének békerevizio-évkönyve. Pécs, 1929 38-42. old. , Az akarat értékelése a magánjogi kodifikációkban. Pécs, 1930 14. old. , Frank Ignác tanítása a közös végrendelet-ről. In: Kir. Közjegyzők Közlönye, 1934 XXXIII. évf. 10. sz. 372-375. old. , Glosszák a házassági törvényben. in: Pécsi Jogász, 1935 I. évf. 4. sz. 2-9. old. , Az ismeretlen örökös. in: Emlékkönyv Kolozsváry Bálint dr. jogtanári működésének 40-ik évfordulójára. Bp. , 1939 398-403. old. , A gyermek magánjogi védelme. in: A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem 1942/43 tanévi irataiból. Pécs, 1943 27-35. old.

¹⁵ Ravasz: uo. 546. old.

Boleratzky Lóránd

In memoriam dr. Arató István

Ez év január elsején 83 éves korában váratlanul meghalt dr. Arató István. Neve a fiatalabb jogász nemzedék előtt kevésbé lehet ismerős, annál inkább az idősebb generáció előtt, mint-hogy tudományos működése a távolabbi múlt-hoz kötődik.

Arató Istvánnal a magyar jogásztársadalom egy kiemelkedően jól képzett alakja távozott el, aki bölcsességével, példamutató emberi helytállásával szétlobbant üstökösként világos előttünk. Az ő szava mindig irányadó, mértékadó volt, ha valamiben kétségeink támadtak. Élete bizonyágtevés volt azokkal az elvek mellett, melyekért egyedül érdemes volt élni, sorsa, akárcsak a nemzeté, tele volt megpróbáltatásokkal, méltatlan mellőzésekkel.

Érdeklődése a jogi pálya, elsősorban a nemzetközi közjog és magánjog felé vitte. 1936-38-ban és 1939-ben a berlini egyetemre kap ösztöndíjat és az Institut für ausländisches und internationales habilitációja alapjául szolgáló kitűnő tanulmányát, amely 1942-ben pécsi egyetemen a magántanári képesítés megszerzéséhez vezet. Ez a munka, nemkülönben egyéb tanulmányai -, köztük az államközi jogi

felelősségről szóló német nyelvű munkája - jogászai szempontból egyaránt kiváló alkotás, mert éles elmével, teljesen eredeti felfogást képviselve mutat rá a jogi problémákra és keresi a helyes megoldást.

Ragyogó jövő állt előtte, de igazságügy-minisztériumi beosztása a Rákosi időkben megszűnik és a tudományos életből is kiszorul, amikor a pártállami diktatúra az egyetemi magántanári képesítést egy tollvonással megszünteti. A napi megélhetési gondokon igen sokoldalú, kiváló nyelvtudása segíti át, bár jogi pályára helyett az Országos Mezőgazdasági Könyvtárban kénytelen mezőgazdasági szövegek fordítására áttérni. A kommunista rendszer ezt a kiváló elmét is arra kényszerítette, hogy „véka alá rejtve”, félreállítva küzdjön a mindennapi megélhetésért.

Egész életvitelére ráillik Marcus Aureliusnak az Elmélkedésekben olvasható írása: „Légy, mint a szirtfok, melyet a hullámok folyton csapkodnak, az pedig rendületlenül áll s körülötte elcsendesül a habzó forgatag.”

Arató István, mint az igazán nagy emberek, sohasem kívánt fényleni - hisz közismerten szerény ember volt -, mégis mindig világított.

Világítson továbbra is számunkra halála után is.

Ádámné Babics Anna
szakértő

Az Európai Unió Dokumentációs Központja a Nemzetközi- és Európaijogi Tanszéken

A JPTE Állam- és Jogtudományi Kara 1992-től rendszeresen és térítés mentesen kapja Luxembourgból az Európai Unió Hivatalos Kiadójától az EU működését tartalmazó dokumentumokat angol nyelven. (Id. A Publisher for Europe. Twenty five years of EUR-OP. = European Access 1995. 1. 23-24. p.) Az egyre gyarapodó gyűjteményt a Kar Nemzetközi- és Európaijogi Tanszékének keretében működő Dokumentációs Központ (a továbbiakban: Központ) kezeli. A gyűjtemény a Jogi Kar első emeletén a Kari Könyvtár mellett nyert végleges elhelyezést és hétfőtől péntekig 9-13 óráig ingyenesen hozzáférhető az egyetemi és külső érdeklődők számára. Az EU kiadványok nem kölcsönözhetőek, de fénymásolásukra térítés ellenében lehetőség nyílik.

Az elmúlt években a Jogi Kar dékánja, a Központ vezetője és munkatársai, valamint a Jogi Kar számítógépesei sokat tettek annak érdekében, hogy ennek a fontos információs helynek felszereltsége (számítógép, printer, fax, fénymásoló), segédkönyvtári háttere és szakértő személyzete megfeleljen a korszerű igényeknek. (Id. Ian Thomson: Challenges facing European Documentation Centres. = European Access 1995. 6. 16-19. p.) A feltételrendszer megteremtésében Phare, Tempus és más pályázatok szolgáltatták az anyagi bázist.

Jelenleg a szakértő munkát az EU nagyértékű dokumentumai mellett a következő eszközök és lehetőségek segítik.

1. CD-ROM-ok: Justis Celex, Justis Official Journal "C" Series, Justis European References, Justis Official Journal "S" Series, Cordis, Euro-Lex, World Data - World Bank Indicators 1960-1995., United Nations Statistical Yearbook. Ezek közül az első három a Jogi Kar hálózatán is elérhető.

2. INTERNET: A legfrisebb információkhoz való gyors hozzáférést előmozdítja az Európai Unió szervereinek ismerete és használata, valamint az ECHO on line adatbázis (<http://www.echo.lu>). (Id. Ian Thomson: Europa on the INTERNET. = European Access 1996. 2. 21-24. p. - European Union database directory. A guide to electronic information services. Luxembourg: European Commission, 1997.)

Hozzáférhető a Központ számítógépén a Firenzében található European University Institute Könyvtárának és Európai Dokumentációs Központjának on-line könyvtári katalógusa is (<http://www.iue.it>). Ez utóbbi azért nagyon hasznos, mivel a firenzei Európai Dokumentációs Központ az ENSZ és az Európa Tanács Dokumentumait is gyűjti. Magyarországon jelenleg ezek a dokumentumok csak az Országgyűlési Könyvtárban, illetve az Európa Tanács Gyűjteményében találhatóak meg.

3. Háttérinformációk, magyar vonatkozású adatok és irodalom után kutatva a Központ tájékoztató munkatársai, illetve a gyűjtemény használói támaszkodhatnak a JPTE Könyvtára állományának egy részét feltáró on-line katalógusra, a jogi kari hálózatról futó Complex CD Jogtárra, valamint a Pressdok CD-ROM-ra. A jogi vonatkozásoknál pedig használhatják az ebben az évben megérkező és a tájékozódásban nélkülözhetetlen Index to Foreign Legal Periodicals CD-ROM változatát. Ezekon kívül hasznosíthatják a Miniszterelnöki Hivatal és a Parlament egyre bővülő INTERNET szolgáltatásait is.

A Központ állománya és használóinak száma állandóan növekszik, amely nélkülözhetlenné teszi, hogy az EUR-OP-tól kapott dokumentumokból saját számítógépes adatbázist építsünk. A JPTE Könyvtárának jelenleg kiépülő on-line katalógusához (OPAC) kapcsolódva a "Voyager" integrált könyvtári rendszerben a feldolgozást a Központ munkatársai ez év tavaszán megkezdik. A leírás, tárgyszavazás és jelzetelés rendszerének kialakításánál mintaként, egyszerűsített formában a firenzei Európai Dokumentációs Központ gyakorlatát célszerű követni. Az erre vonatkozó tapasztalat megszerzését az 1996-ban elnyert Euro-GTAF Phare pályázat "staff trainingje" tette lehetővé. A saját könyvtári katalógus kiépítése mellett tervként szerepel még, hogy a JPTE különböző tanszékein vagy a régió egyes intézményeinél felmérés induljon, mert ez segítené a rendszeres, személyi igényekhez igazodó tájékoztatást és kívánságra a gyűjtemény 162 féle folyóirat, illetve periodikus kiadványaiból current contents szolgáltatás megindítását.

Befejezésül megállapítható, hogy az Európai Unió Dokumentációs Központja Egyetemünkön segíti és a jövőben egyre nagyobb mértékben támogatja az Európai Unió minden irányú tevékenységével foglalkozó egyetemi oktatók és hallgatók munkáját, valamint a posztgraduális, illetve a PhD képzést. A Központ könyvtári és szakértői munkája nemcsak az európai jog kutatását és oktatását, hanem a JPTE többi Karáról érkező érdeklődést is hivatott szolgálni. E törekvések mellett a régió közhatalmi szervei, intézményei, gazdasági szervezetei munkatársainak és más szakembereknek is rendelkezésére áll.